

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'DE
TÜRKLÜK TASAVVURU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan Uğur UÇAR

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe

Enstitü Bilim Dalı: Felsefe Tarihi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sait BAŞER

HAZİRAN - 2008

**ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'DE
TÜRKLÜK TASAVVURU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan Uğur UÇAR

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe

Enstitü Bilim Dalı: Felsefe Tarihi

Bu tez 17/06/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yard. Doç. Dr. Serhat BAŞER

Prof. Dr. Musa TAŞDELEN

Yard. Doç. Dr. Neçmet KURTUĞ

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ramazan Uğur UÇAR

01.05.2008

ÖNSÖZ

“Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’de Türklük Tasavvuru” adlı bu çalışma, düşünce tarihimizin önemli nirengi noktalarından II.Meşrutiyet döneminin etkin fakat adı günümüze layığıınca taşınamamış fikir ve kalem adamlarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin şu ana kadar hiç temas edilmemiş bir yönüne eğilen ve büyük nispette ilk kaynakların ve resmî arşiv kayıtlarının tahlile tâbi tutularak Ahmed Hilmi’nin düşüncesine nüfuz etmeye çalışan bir araştırmadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, kendisinden çok şey öğrendiğim danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Sait BAŞER’e, yüksek lisans eğitimine başladıktan sonra hayata yeni bir düşün penceresi açıldığını hissetmeme vesile olan bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ’un şahsında tüm felsefe bölümü öğretim üyesi hocalarıma, oldukça yorucu ve uzun süren bu çalışmanın her anında desteklerini yanımda hissettiğim eşime, anneme, babama ve kardeşime ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmaya kaynak eser, tercüme ve yorumlarıyla çok değerli katkılarda bulunan muhterem büyüğüm Abdullah KUCUR beyefendiye de en derin şükran ve hürmetlerimi sunarım.

Ramazan Uğur UÇAR

1 Mayıs 2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ŞEBBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’NİN	
HAYATI, ESERLERİ ve YAŞADIĞI DÖNEM.....	5
1.1. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin Hayatı.....	5
1.2. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin Eserleri.....	10
1.3. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin Felsefî Duruşu.....	16
1.4. Yaşadığı Döneme Etki Eden Fikir Akımları.....	19
1.4.1. Osmanlıcılık.....	19
1.4.2. Garpcılık.....	20
1.4.3. İslâmcılık.....	21
1.4.4. Türkçülük.....	22
BÖLÜM 2: ŞEBBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’NİN	
TÜRKLÜK TASAVVURUNUN ESERLERİNE YANSIMASI.....	25
2.1. Hikmet Mecmuası.....	25
2.2. Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor.....	26
2.3. Türk Armağanı.....	27
2.4. Öksüz Turgut.....	28
2.5. Tarih-i İslâm.....	29
BÖLÜM 3: ŞEBBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’DE	
TÜRKLÜK TASAVVURU.....	31

3.1.	“Türk” Bir Soyun Adı mıdır?.....	31
3.2.	Türk Vatanı.....	36
3.3.	Türklüğün Dini.....	40
3.4.	Türk’ün ve Türklüğün Misyonu.....	45
3.5.	Türk Dili.....	48
3.6.	Türklüğün Beylik Müessesesi.....	52
3.7.	Türklüğün Ahlâkî Vaziyeti ve Seciyesi.....	55
3.8.	Türklüğün Durumu.....	59
3.9.	Türklüğün İnhitatının Sebepleri ve Çözüm Yolları.....	64
	SONUÇ.....	78
	KAYNAKLAR.....	81
	ÖZGEÇMİŞ.....	90

KISALTMALAR

AEK	: Âtîf Efendi Kütüphanesi
BDK	: Beyazıt Devlet Kütüphanesi
BK	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
EAÜ	: Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
H.	: Hicrî
HTU	: Hakkı Tarık Us Kütüphanesi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MİL	: Millî Kütüphane
MKY	: Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları
R.	: Rumî
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Tezin Başlığı: Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'de Türklük Tasavvuru	
Tezin Yazarı: Ramazan Uğur UÇAR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sait BAŞER
Kabul Tarihi: 17.06.2008	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 90 (tez)
Anabilimdalı: Felsefe	Bilimdalı: Felsefe Tarihi
<p>Bu çalışma II.Meşrutiyet dönemi fikir adamlarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Türklük Düşüncesi ile ilgili görüşlerini ele almaktadır. Bugüne kadar Ahmed Hilmi'nin bazı eserleri Latin harflerine çevrilerek basılmış ve Ahmed Hilmi ile ilgili de birkaç yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış idi. Ancak onun millî görüşlerini ihtiva eden bir çalışmadan şu güne kadar mahrum idik. Düşünürümüzün eserlerini incelerken Türklük fikri üzerinde önemle durduğunu ve bu konuda özel bir hassasiyet gösterdiğini gördük. Bu durum çalışmamızın yönünü tayin etmemizde önemli bir etken oldu. Ayrıca Ahmed Hilmi'nin kaleme aldığı yazılardan yola çıkarak siyasî ve düşünce tarihimizin önemli kıvrımlarından birisi olan II.Meşrutiyet döneminin fikrî ve sosyal yapısının daha iyi anlaşılabilceğini düşündük. Bununla birlikte eserlerinin tercümelerinde ve kendisi hakkında yapılan çalışmalarda Ahmed Hilmi'nin hayatı ile ilgili verilen birçok bilginin yeniden değerlendirilmesi lüzumu görülmüş, yeni ve ilk defa ortaya çıkardığımız belgeler ışığında düşünürümüzün hayatının karanlıkta kalan birçok bölümü de aydınlatılmıştır.</p> <p>Çalışmamızın ilk bölümü Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin hayatı, eserleri, düşünce sistematığı ve yaşadığı dönemin fikrî yapısına, ikinci bölüm Ahmed Hilmi'nin Türklük düşüncesini işlediği eserlerine, üçüncü bölüm ise dönemin şartları da dikkate alınarak Ahmed Hilmi'nin kalemi ile çerçevesini çizmeye çalıştığımız Türklük düşüncesinin ana prensipleri ve yine Ahmed Hilmi'nin kaleminden Türklüğün bugün, düşüş sebepleri ve çözüm yolları konularına ayrılmıştır.</p> <p>Araştırmalarımızda Ahmed Hilmi Bey'in eserleri ile çıkardığı gazete ve mecmualarda kaleme aldığı yazılardan faydalanılmış, ayrıca Türklüğün tarihin seyri içerisindeki ihtiva ettiği nitelikleri göstermesi açısından çeşitli kaynaklara atıfta bulunularak tespitlerin birbiriyle karşılaştırılması sağlanmıştır. Düşünürümüzün hayatı ile ilgili bilgilerde ise büyük ölçüde Osmanlı arşivlerine başvurulmuştur.</p> <p>Her ne kadar çalışmamızın referansı bir asır öncesine ait olsa da problemleri ve bulguları itibariyle hâlâ güncel niteliklere haizdir.</p>	
Anahtar kelimeler: Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Türklük, II.Meşrutiyet	

Title of Thesis: The concept of Turkish identity in Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi	
Author: Ramazan Uğur Uçar	Supervisor: Assist Prof. Dr. Sait Başer
Date: 17.06.2008	Nu. of pages: v (pre text) + 90 (main body)
Department: Philosophy	Bilimdalı: History of Philosophy
<p>This study is a discussion of the life and thoughts of Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, who was a writer and thinker of the time of the Second Constitutional era, on Turkish identity. Some of his works have been published in Latin alphabet and several masters and Ph.D. thesis have already been done. However there have not been any studies which were comprised of his national thoughts. While surveying his works, we noticed that he places a special emphasis on the notion of Turkish identity. This became an important factor in choosing the direction of our studies. Furthermore we thought, on the basis of the articles by Ahmed Hilmi, that we would better understand the social and philosophical framework of the Second Constitutional era which constitutes an important period in our political and philosophical history. We also felt that there had been a necessity to comment on a lot of information regarding Ahmed Hilmi's life both in the translations of his works and in the researches conducted about him, and, under the light of the documents that we uncovered the first time, we unraveled many benighted parts of his life.</p> <p>The first section of our study is devoted to Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi's life, his works, his school of thought, and the philosophical structure of his time. The second section deals with Ahmed Hilmi's works in which he discusses his thoughts on Turkish identity. In the third section, taking into consideration the conditions of his time, the main principles of the thoughts on Turkish identity which we attempt to frame using his words are discussed, and his view of the state of the modern Turkish identity, the causes of its decline, and his suggestions to reverse the situation are presented.</p> <p>In our researches, we used Ahmed Hilmi's works and his articles in the newspapers and magazines which he published. We also used other resources, whose references are given, and made a comparison between our findings regarding the historical course of the thoughts on Turkish identity. To obtain infirmation on the life of our thinker, we mainly referred to the Otttoman archives.</p> <p>Although the reference to our work dates back to a century ago, it still has current traits in terms of its problems and findings.</p>	
Keywords: Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Turkish identity, Second Constitutional Era	

GİRİŞ

II.Meşrutiyet, Türk düşünce hayatının en önemli devrelerinden birisidir. Türk unsuru Türklüğü, ilk olarak değilse bile odağına alarak yoğun bir şekilde düşünmeye bu dönemde başlamıştır. Tanzimat sonrası devleti ayakta tutmak için yapılan ıslahat hareketlerine çeşitli fikir akımları da siyaset aracı olarak katıldı. Türlü denemelerden sonra elde kalan son çare Türkçülük gibi görünüyordu. Bu döneme kadar Türk unsurunun akla gelmemiş olması kadar geldiği zaman da siyasî vasıta olarak hatırlanması enteresandır. Elbette bu durumun belli başlı sebepleri vardır. Ancak yine de Türklüğün sadece siyasî ya da ideolojik platformda tartışılabilir bir mesele haline gelmesi garip bir tecellidir. Şüphesiz her dönemin şartları farklı tezahürlerle doludur. Buna bağlı olarak da tüm tanımlar değişir ya da yeniden değerlendirilir. Fakat binlerce yıllık bir isimden söz ediyor ve 2000 sene önce de bugün de bir milleti aynı adla, “Türk” diye anıyorsak, onda değişmeden kalan bazı şeylerin varlığını da kabul etmemiz gerekir. Mesele Türklüğe şekli bir tarif getirmek değil onun ruhuna nüfuz etmektir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, II.Meşrutiyet döneminin meşhur simalarından Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Türklük üzerine düşüncelerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu düşünce örgüsü içindeki dinamiklerin nerede durduğunun tespiti ve tutarlılıklarının teyidi için de dönemin vaziyeti olduğu kadar bahislerde belirtilen meselelerin tarihsel süreçlerine de değinilip mukayeseler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca muhtelif eserlerde düşünürümüzün hayatına ilişkin olarak verilen bilgilerin tashih edilerek doğru bir şekilde verilmesi de çalışmamızın amaçları arasındadır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmamızın önemini üç açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi araştırmamıza zemin teşkil eden dönemdir.

II. Abdülhamid'in 31 senelik hassas ve temkinli siyasetinden sonra başlayan II. Meşrutiyet devri, kısa sürede girilen süratli ve dehşetli bir bozgun ve parçalanma sürecinin getirdiği sancılar ve buhranlarla doludur. Ancak diğer yandan bu dönem hem

kötü gidişe son verecek yeni çare ve siyaset arayışlarıyla hem de hürriyet cereyanı içerisinde farklı görüşlerin dile geldiği, yayın hayatına her gün yeni bir gazete ya da mecmuanın girdiği, fikirlerin kurumsallaşmaya yöneldiği ve çeşitli fikir kurumlarının kurulduğu bir devir olması sebebiyle fikir hayatımızın önemli ve zengin bir dönemini teşkil etmektedir. Hele de bu dönemin Cumhuriyet'e açılan son koridor olması, üzerinde daha dikkatle durmayı gerektirmiştir.

Çalışmanın önemini tayin eden ikinci faktör, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin bizzat kendisidir. Karşımıza memur, matbaacı, gazeteci, yazar, mütefekkir, müderris, şair, hatta bestekâr olarak dahi çıkan Ahmed Hilmi, sürgünlerle dolu kısa denebilecek bir ömre sığdırdığı onlarca eseri, yüzlerce sayı tutan gazete ve mecmuaları, müdafii olduğu fikirleri ve mücadeleleri ile II.Meşrutiyet döneminin en verimli şahıslarından birisidir. Gazetesinin abone sayısı binlerle ifade edilen, idarehanesi imparatorluk coğrafyası ve İslâm dünyasının dört bir yanından gelen hatıralarla dolu olup müzeyi andıran ve bir fikir kulübü gibi işleyen, yazıları kamuoyu ve hükümet nazarında büyük etki doğuran Ahmed Hilmi sadece II.Meşrutiyet'in değil Türk düşünce tarihinin önemli fikir adamlarından birisidir.

Üçüncü faktör ise Türklük ve aslında dolaylı olarak milliyet meselesidir. Millî meseleler üzerine söz söylemek anafor içinde yüzmeye benzer. Aynı millete mensup bireyler arasında bu açıdan bariz telakkî farkları olabildiği gibi, farklı milletler de birbirlerinin millî bağlanmalarını yadırgayabilir, kendilerince temelsiz yahut şovenist bulabilirler. Ulus devletlerde bile millet ve milliyet kavramları çoğu zaman kıvam bulamamış ve kendi içinde tartışmalara açıkken, Osmanlı İmparatorluğu'nun hele de II.Meşrutiyet gibi en hassas döneminde dile getirilen millî bir söylem, bu açıdan ilgi çekicidir ve üzerinde dikkatle durulmalıdır.

Aslında bu üç faktör de birbirine ilginç şekilde bağlanır. Bir düşünce birdenbire sudûr etmez, onun ruhunu anlamak için tarih içindeki tekâmülüne bakmak gerekir. Bu bakımdan günümüzde Türkçülük yahut Türk milliyetçiliği diye adlandırılıveren ve birkaç kişi ile irtibatlandırılıp fikrî teşekkülü açıklanan Türklük konusu, sadece Cumhuriyet döneminin meselesi olarak ele alınamaz. II.Meşrutiyet dönemi bu meselenin en önemli tartışma zeminlerinden bir tanesidir. Ahmed Hilmi ise

II.Meşrutiyet'e bakıldığında ihmal edildiği farkedilen bir fikir adamıdır. Türklük de adı farklı fikir akımları ile anılagelen Ahmed Hilmi ile pek ilişkilendirilmemiş bir meseledir.

Kısacası araştırmanın önemi, bu üç unsurun bir arada ilk kez değerlendiriliyor olmasıdır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma konumuz belirlendikten sonra ilk olarak Ahmed Hilmi'nin tüm eserlerinin toparlanmasına çalıştık. Sosyal ve siyasal açıdan oldukça karışık bir dönemde yaşayan ve yoğun bir eser trafiğinin içerisinde muharrirlik yapan Ahmed Hilmi'nin eserleri de diğer zamandaşları gibi günümüze korunarak gelememe problemi içerisindeydi. Uzun zaman olsa da çeşitli sahaf ve kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar ve konuyla ilgili olarak müracaat ettiğimiz kişilerin şahsi arşivlerinden elde ettiğimiz kaynaklarla bu güçlüğü bertaraf ettik ve Ahmed Hilmi'nin konu ile ilgili tüm eser ve yazılarına ulaşmış olduk. Çok eski bir tarihin mahsulü olmasa da harf inkılabının getirdiği keskin ayırım ve Türkçe'nin başına gelen hızlı değişim, eserlerdeki metnin günümüz Türkçesi'ne çevrilmesi ve çözümlenmesi konusunda endişeler oluşturmuştu. Fakat Ahmed Hilmi'nin Türklüğü ilgilendiren yazılarını sade, kolay anlaşılabilir ve sadece Türkçe yazmak hususunda gösterdiği itina bu endişemizi büyük ölçüde yersiz kıldı. Böylece düşünürümüzün Türklük fikri ile ilgili tüm yazıları günümüz alfabesine çevrilerek araştırmamızın omurgasını ortaya çıkarılmış oldu.

Şüphesiz bu araştırma bir yönüyle fikrî, diğer yanıyla da tarihî niteliğe haizdir. Dolayısıyla düşüncenin terkibine nüfuz edebilmek için onun tarih içindeki tekâmülünü ve içinde filizlendiği kültür muhitini de tahlil etmek gereklidir. Bunun için Ahmed Hilmi'nin müdafaa ettiği fikirlerin ve bu fikirlere ait prensiplerin Türk tarihi içindeki ve düşünürümüzün yaşadığı dönemdeki algılanışlarına da yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Ahmed Hilmi'nin içinde yetiştiği ve eserler verdiği II.Meşrutiyet döneminin fikrî ve siyasî yapısını anlatmak üzere açtığımız bölüm sayesinde düşünürümüzün fikirlerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanacağını ummaktayız.

Çalışmamızın önemli bir safhası da Ahmed Hilmi ve eserleri ile ilgili olarak yapılan çalışmaların tedkiki olmuştur. Bunlar akademik çalışmalar ile düşünürümüzün

yayınlanmış olan bazı eserlerinde çevirmenler tarafından yapılan değerlendirmeler idi. Bu kaynaklardan da konumuzla ilgileri nispetinde istifade ettik. Ancak bu çalışmaların Ahmed Hilmi'nin hayatına dair verdikleri bilgiler arasında derin farklılıklar olduğunu gördük. Bu sebeple de düşünürümüzün hayatını mümkün olduğunca doğru aktarabilmek için hakkında yapılan çalışmalarda verilen bilgilerin tutarlılıkları kontrol edildi. Bu amaç için kendi yazılarını da kullandığımız Ahmed Hilmi hakkında Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalarla birlikte önemli bilgi ve belgelere ulaştık. Bütün bunların ışığında yazarımızın hayatı büyük ölçüde aydınlığa kavuşturulmuş oldu.

Böylece çalışmamızın çerçevesi belirlenmiş oldu. İlk bölümde Ahmed Hilmi'nin hayatı, eserleri, düşünce sistemi ve yaşadığı dönemin fikrî, sosyal ve siyasi yapısına yer verildi. İkinci bölümde Türklük düşüncesinin Ahmed Hilmi'nin eserlerine nasıl yansıdığı irdelendi. Üçüncü bölümde ise Türklük fikrinin Ahmed Hilmi'de nasıl algılandığı unsurlarıyla birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Mevzuları özellikle Ahmed Hilmi'nin konu ile ilgili düşüncelerini merkeze alarak tartışmaya dikkat ettik. Alıntılarını genelde olduğu gibi vererek mana bütünlülüğünün bozulmamasına gayret ettik. Günümüz Türkçesi'nde nâdir kullanılan kelimelerinin anlamları parantez içinde italik olarak yazılırken, bazı cümleler de sadeleştirilerek yahut kendi yorumumuzla birlikte verilmiştir. Konu ile ilgili olarak referans aldığımız diğer kaynaklardan yaptığımız alıntılar da meselemizin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak üzere Ahmed Hilmi'nin düşüncesinin etrafına yerleştirilmiştir.

BÖLÜM 1: ŞEBBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’NİN HAYATI, ESERLERİ ve YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Şebbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Hayatı

Ahmed Hilmi, 1863 yılında (H.1279)¹ bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe’de doğmuştur. Üç kardeşin en büyüğü olup, ² babası Hacı Süleyman Efendi’dir³.

¹Bu tarih BOA, Dosya No: 50, Gömlek No: 27, Fon Kodu DH.SAİDd. ile sabittir: “Binikiyüzyetmişdokuz sene-i hicriyyesi evasıtında (*ortalarında*) Filibe’de tevellüd eylemiştir.”

Ahmed Hilmi’nin doğum tarihi hemen de bütün kaynaklarda 1865 (h.1281) olarak kaydedilmektedir: Süleyman Hayri Bolay (Bolay, 1995:194), Zekeriyya Uludağ (Uludağ, 1996:37), Ziya Nur Aksun (Ahmed Hilmi, 1982: 19), Hilmi Ziya Ülken (Ülken, 2005:284), Fevziye Abdullah Tansel (Tansel, 1981:150), İsmail Kara (Kara, 1997:69), Sadık Albayrak (Ahmed Hilmi, 1974a:13), Ahmet Eryüksel (Ahmed Hilmi, 1991:9), İsmail Cömert (Ahmed Hilmi, 1992:7), Dursun Gürlek (Ahmed Hilmi, 1997:7), Serkan Özburun (Ahmed Hilmi, 2001:1), A. Bülent Baloğlu-Halife Keskin (Ahmed Hilmi, 2004:11)...

İlyas Çelebi ve Ziya Yılmaz ise Ahmed Hilmi’nin doğum tarihini 1861 olarak verir (Ahmed Hilmi, 1999:2)

İlk olarak Mehmet Zeki Ekici 1863 tarihini vermiş (Ekici, 1997:21) ve Ahmet Koçak da aynı tarihe riayet etmiştir (Ahmed Hilmi, 2005:39).

² Kardeşi Mehmed Emin Bey’in de sicil kaydı BOA, Dosya No: 85, Gömlek No: 223, Fon Kodu DH.SAİDd.’de H.1293 olarak kaydedilmiştir. Ahmed Hilmi’nin tahminen H.1287-1288 yıllarında doğmuş olması gereken bir kız kardeşinin olduğunu Hikmet’teki bir yazısından anlıyoruz (Ekici, 1997:26).

³ Ahmed Hilmi’nin “Şebbenderzâde” sıfatını babasının mesleği dolayısıyla kullandığı noktasında bütün kaynaklar ittifak etmiştir. Fakat resmî belgelerde bununla ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Gerçi arşivlerde BOA, h.1269 tarihli, Dosya No: 143, Gömlek No: 6, Fon Kodu: A.}MKT.UM.; BOA, h.1275 tarihli, Dosya No:100, Gömlek No:74, Fon Kodu: A.}MKT.MVL.; BOA, h.1275 tarihli, Dosya No:100, Gömlek No:48, Fon Kodu: A.}MKT.MVL. olan belgelerde Ahmed Hilmi’nin doğumundan evvel Filibe’de Hacı Süleyman Ağa isimli bir şahsın şebbender vekilliği ve daha sonra da şebbenderlik vazifelerinde bulunduğu kaydedilmektedir. Filibe şehri ile ilgili yapılan bir araştırmada aynı şahsın, Ahmed Hilmi’nin doğumundan sonraki yılda kurulan Filibe Ticaret Mahkemesi’nin daimi azası seçildiğini ve bu sırada da şebbenderlik görevinin devam ettiğini tespit ettik (Ersoy, 2003:153). Bize göre Ahmed Hilmi’nin sicil kaydında gösterilen Hacı Süleyman Efendi ile Şebbender Hacı Süleyman Ağa farklı kişilerdir. Kendisinin ve kardeşi Mehmed Emin Bey’in sicilinde babalarının sadece “müteveffa Hacı Süleyman Efendi” şeklinde kayda geçmesi ve şebbender olduğuna dair hiçbir emarenin olmaması, buna karşılık şebbender olan Süleyman Ağa’nın en âdi vakalarda bile “Şebbender Hacı Süleyman Ağa” olarak zikredilmesi bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Ahmed Hilmi’nin yayın hayatına başlayıncaya kadar “Şebbenderzâde” adını kullanmamış olması da dikkat çekicidir.

Filibe’de sıbyan mektebi ve Rüşdiye’yi bitirmiştir.¹ Tarihe “93 Harbi” adıyla geçen 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının hezimetle sonuçlanması üzerine Rumeli’nden vuku bulan büyük göç hareketi, Ahmed Hilmi ve ailesini de Filibe’den koparmıştır. Bu muhaceret esnasında kız kardeşini kaybettiklerini, anne ve babasının oldukça hasta olduğunu ve geldikleri Edirne’de babasının vefat etmiş olduğunu Hikmet’teki bir yazısından tespit ediyoruz.²

Ahmed Hilmi’nin Edirne’den İstanbul’a nasıl, ne zaman geldiğini ve eğitimine ne şekilde devam ettiğini yazılarından çıkarmak mümkün olmamaktadır. Ayrıca arşiv belgeleri de bize bu anlamda ışık tutmamakta, yazarımızın Filibe’deki eğitiminin haricinde hiçbir bilgi vermemektedir.³

Yazarımız, ilk resmî görevine 1888 yılında (H. 5 Zilhicce 1305) İstanbul Sirkeci iskelesinde bulunan posta şubesinde memur olarak başlar.⁴ 1889’da (H. 12 Cemaziyülâhir 1306) Yeni Cami Postanesine geçen Ahmed Hilmi, bu yılın sonlarına doğru İzmir’e tayin olur. Başarılı bir meslek yaşamı olduğu aldığı maaş taltiflerinden belli olan yazarımız 1890 yılında (H. 25 Şevval 1307) Başmemurluğa yükselir. İzmir’deki meslek hayatının beşinci senesinde ise Ahmed Hilmi artık İzmir Postanesi Müdürü’dür (H. 25 Safer 1313). (BOA, DH.SAİDd:50/27)

1897’de Beyrut Posta ve Telgraf Müdürlüğü’ne tayin olan Ahmed Hilmi 1899 yılında memuriyetten ayrılmış ve 1900 senesinde Mısır’a firar etmiştir.

¹ Kayıt şöyledir: “Sıbyan mektebinde mukaddemat-ı ulum-ı diniye ile Rüşdiye mektebinde Arabîden mantık ve Farisîden Gülîstan ve fenn-i hisab okumuştur.” (BOA, DH.SAİDd:50/27)

² “Biz şimdi, iki yetim ve bir dul valideden ibaret bir kabile-i bikesan idik” (Ekici, 1997:28)

³ Bununla birlikte Ahmed Hilmi’nin İstanbul’da Galatasaray Lisesini bitirdiği birçok eserde zikredilmektedir. Ancak Filibe’de bitirdiği sıbyan mektebi ve rüşdiye yazarımızın sicil kaydında yer alırken bu kadar meşhur bir okulun kayıtlara geçmemiş olması bu bilgiyi şüpheli hale sokmaktadır. Nitekim bu okulun gerek yıllıklarında gerekse mezunlarının sonraki meslek yaşamları hakkında yapılmış olan araştırmalarda Ahmed Hilmi’nin Galatasaray Lisesi’ni bitirmiş olduğuna dair herhangi bir delil tespit edilememiştir (Ekici, 1997:30-31).

⁴ Birçok kaynakta Ahmed Hilmi’nin Duyun-u Umumiye İdaresinde göreve başladığı kaydedilir. Bu bilgi de hatalıdır.

1901’de İstanbul’a gelmiş olsa da¹ aynı yıl içerisinde² Fizan’a sürgün edilen³ Ahmed Hilmi’nin tekrar İstanbul’a gelişi ancak meşrutiyetin ilanından sonra olacaktır. Fizan sürgünüyle ilgili bir eser kaleme aldığını söyleyen yazarımızın bu eseri günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Hikmet’te yer alan Elvah-ı Hayat adlı bölümlerden ve yine arşiv kayıtlarından Ahmed Hilmi’nin Fizan’da resmî bir vazifesinin bulunduğunu tespit ettik.⁴

II.Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra İstanbul’a gelen Ahmed Hilmi derhal yoğun bir yazı hayatına başlamıştır. Bu durum onun sürgündeki yıllarını verimli bir şekilde geçirdiğinin ve bu zor süreci fikrî gelişimi için değerlendirdiğinin de ipuçlarını taşımaktadır.

¹ Affını talep eden Ahmed Hilmi’nin talebi uygun görülmüş ve dönüşüne izin çıkmıştır. Bununla ilgili yazışmalar: Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı içinde (BOA, Dosya No: 111, Gömlek No: 9, Fon Kodu: Y.A.RES.)

Ayrıca Ahmed Hilmi’ye dönüş için harcırah da takdim edilmiştir. (BOA, Dosya No: 2390, Gömlek No: 19, Fon Kodu: DH.MKT.)

² Hikmet’te yer alan bir yazısında Ahmed Hilmi “Devr-i istibdatta Sinop’ta üç refik felaket bir gün fakirhanede oturuyorduk...” şeklinde bir cümle sarfetmiştir (Ahmed Hilmi, 2005:112; Koçak, 2000:307). Bu bilgi Ahmed Hilmi’nin bir süre Sinop’ta ikâmet etmiş olduğunu göstermektedir. Yazarımızın hayatına bakıldığında bu devrenin Mısır’dan döndüğü ve Fizan’a sürüldüğü dönemler arasında olma ihtimali akla yatkın gelmektedir.

³ Ahmed Hilmi’nin Sadık Vicedani adlı arkadaşının ihbarı ile Fizan’a sürüldüğü birçok kaynaktan yeralmakta ancak bu konuda herhangi bir delil sunulmamaktadır. Arşivdeki belgelerde Ahmed Hilmi’nin de aralarında bulunduğu Fizan’a sürülen dokuz kişiden birisinin adı Adil Vicedani olarak geçer. Dolayısıyla bugüne kadar birbirinden iktibas eden kaynaklarda hem isim karışıklığı mevcuttur hem de mevzularda bir çelişki vardır. (BOA, Dosya No: 215, Gömlek No: 27, Fon Kodu: Y.MTV.)

⁴ Bu bilgi de ilk defa tarafımızdan delillendirilmiştir. Ahmed Hilmi ve arkadaşlarının Fizan’a nefyedilmesi hususunda Zaptiye Nezareti ile Sadaret makamı arasında yapılan yazışmalarda bu husus “münasip birer hizmetle firar edemeyecekleri bir mahalle gönderilmeleri” şeklinde kayıt altına alınmıştır. (BOA, Dosya No: 215, Gömlek No: 27, Fon Kodu: Y.MTV.)

Ayrıca Ahmed Hilmi Fizan’da iken kendisine yevmiye tahsis edilmiştir. (BOA, Dosya No: 689, Gömlek No: 6, Fon Kodu: D.MKV.)

Hikmet’teki makalesinde de Fizan’da okul açtıklarını söylemekte ve bu okulda yüz kadar talebeyle altı yedi ayda Türkçe öğrettikleri ile övünmektedir (Ahmed Hilmi, 1910b:2). Büyük ihtimalle Ahmed Hilmi, Fizan’da ilim, irşad vazifelerinde bulunmuştur.

İlk olarak 1 Aralık 1908’de çıkan ve haftalık yayınlanan “İttihâd-ı İslâm” isimli bir mecmua çıkartır. 18 sayı devam eden bu gazeteden sonra yine haftalık yayınlanan “Coşkun Kalender”i çıkartan Ahmed Hilmi bu gazetenin de kapanmasıyla önce “Necat” ve “Tonguç” gazetelerinde başmuharrir olarak, daha sonra da “Sırât-ı Müstakîm”, “İkdam”, “Tasvîr-i Efkâr”, “Şehbal”, “Sancak” ve “Necat” gazetelerinde siyasî ve felsefî içerikli yazılar yazar. Tekrar kendisi “Münakaşa”, “Kanad”, “Nimet” gazetelerini çıkartır ve daha sonra 1910’da haftalık “Hikmet Ceride-i İslâmiyesi”ni çıkartmaya başlar. Aynı yıl “Hikmet Matbaa-yı İslâmiye”sini kuran Ahmed Hilmi Bey kendi gazete ve eserlerini burada basmaya başlar. Mecmuanın birçok yazısını kendisi kaleme almakta ve isminin yanı sıra Şehbenderzâde, Mihriddîn Arûsi, Şeyh Hüsnü, Özdemir, F.A.H., F.A., *** gibi müstear isim, kısaltma ve semboller kullanmaktadır. Hikmet mecmuası 75. sayıda örfî idare tarafından kapatılır ve Ahmed Hilmi sürgüne gönderilir. Beş aylık bir süreyi kapsadığı tahmin edilen sürgün hayatının ilk dönemi Kastamonu’da, ikinci dönemi ise Bursa’da geçer. On aylık bir aradan sonra yeniden çıkartmaya başladığı “Hikmet” iki sayı daha yayınlanır ve 21 Eylül 1911’de haftalık Hikmet’in 77. ve son sayısı neşredilir. Bundan sonra yazarımız Hikmet’i günlük olarak çıkarmaya başlayacaktır. Günlük Hikmet 23 Aralık 1913’e kadar yayınlanmaya devam eder.

Sicil kaydına göre Arapça ve Fransızca’yı çok iyi derecede bilen, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Farsçaya da hayli vâkıf olan, Dârülfünun’da felsefe müderrisliğinde bulunan¹ ve çok sayıda konferans da veren Ahmed Hilmi 16 Ekim 1914 Cuma günü 51 yaşındayken henüz genç denebilecek çağda kısa süren bir hastalığın ardından aniden vefat eder. Kendisi hiç evlenmemiştir. Cenazesi 17 Ekim 1914 Cumartesi günü Yerebatan’da bulunan Hikmet Matbaası’ndan alınarak Fatih Camii avlusundaki mezarına defnedilmiştir. Vefat haberi Sebilürreşâd’a şöyle

¹ Ahmed Hilmi’nin rivayet şeklinde dile getirilen felsefe müderrisliği aslında Hikmet’teki birçok makalesinde yer almıştır. Ayrıca bu husus onun Divan-ı Harp tarafından verilen sürgün cezasının sona erdirilmesi için Meclis-i Mebusan Başkanlığı’na gönderdiği mektupta “Mıntıka haricine çıkarılmama neşriyat-ı siyâsiyem mi sebeptir? Hâlbuki neşriyat-ı siyâsiyeden men değil dârülfünundaki muallimliklerimden ve iki senedir günde onbeş saat çalışarak meydana getirdiğim matbaamı idareden mahrumum” şeklinde maruzatını dile getirirken de görülmektedir. Ahmed Hilmi mektubun sonunda imzasını yine dârülfünun mallimi ve Hikmet sahibi olarak atmaktadır. (BOA, Dosya No: 226, Gömlek No: 25, Fon Kodu: MV.)

yansımasıdır: “Osmanlı mütefekkirlerinin güzidelerinden olduğunu eserleri ile ispat etmiş olan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Bey, hayat kitabının son kelimesini yazmıştır. Cenab-ı Hak gufranına mazhar buyursun.”

Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Ahmed Hilmi'nin üslubundaki sadelik ve basitlik, açıklık ve şenlik,¹ fikir ve muhakemesindeki isabet ve kuvvet, doğruluk ve tazelik ile kısa zamanda okuyucusunu artırıp kendisine mahsus mümtaz bir mevki kazandığını anlatır. Kaleminin tatlılık derecesinde konuşma ve nutuklarının da tesir ve cazibeye malik olduğundan verdiği konferanslarla sevenlerini bir hayli artırmış ve bütün İslâm âleminde haklı bir şöhret kazanmıştır. Tahir Efendi'ye göre Ahmed Hilmi'nin “Batı felsefesi ve İslâm tasavvufundaki vukuf ve ihtisası hemen hemen görülmemiş bir derecededir.” (Mehmet Tahir, 1972:164)

Kısa ömründe uzun sürgünler yaşayan ve mücadelesi esnasında sık sık matbaa ve gazetelerinin kapatılması dolayısıyla sıkıntılar geçiren Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Bey'in asıl ıstırapı, içinde bulunduğu toplum ve zamanının dehşet veren acılarına şahit olması ve bunu yüreğinde hissetmesidir. İmparatorluğun çözülme sürecinde devletine ve milletine sevgisi ve bağlılığı nispetinde yüreği kanayan ve bu gidişe çare arayan fikir ve kalem adamlarının en etkili ve samimi simalarından biri olan Ahmed Hilmi Bey felsefeden siyâsete, sosyal konulardan dinî meselelere, edebiyattan fen bilimlerine, iktisattan eğitime birçok konuda yazılar yazmış, eserler vücuda getirmiştir. Gayet hengâmeli bir yaşamı olduğu açık olan Ahmed Hilmi Bey'in kendisini bu derece nasıl ve hangi imkânlarla geliştirebildiği gerçekten dikkat ve hayrete şayandır. II. Meşrutiyet'ten vefatına kadar olan altı senelik zamana tespit edilebilen 41 eser, yüzlerce makale, yüzden fazla gazete, dergi, mecmuayla birlikte araya yine bir sürgün sığdırmış, fakat zamansız ölümü “kendisinden istenilen ve beklenen hizmeti yapmasına mani olmuştur (Mehmet Tahir, 1972:164)...

¹ Cemil Meriç ise Ahmed Hilmi'nin üslûbunu “derbeder” diye nitelendirmiştir (Meriç, 1986:85).

1.2. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Eserleri

- 1- **Târih-i İslâm:** H.1326 ve H.1327 yıllarında Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından basılmış olup Ahmed Hilmi'nin en önemli eseridir.¹
- 2- **Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? Yahud Huzur-i Fende Mesâlik-i Küfür:** Tarih-i İslâm'a zeyl olarak yazılmıştır. Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1327'de basılmıştır.²
- 3- **Üss-i İslâm:** Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1332 yılında basılmıştır.³
- 4- **Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim:** H.1331'de Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi'nde basılmış ve Şeyh Mihriddîn Arûsi mahlasıyla yayınlanmıştır.⁴
- 5- **Muhalefetin İflası:** Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1331'de yayınlanmıştır.⁵
- 6- **İki Gavs-ı Enâm: Abdülkâdir ve Abdüsselâm:** H.1331'de Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi Tarafından basılmış ve Mihriddîn Arûsi mahlasıyla yayınlanmıştır.⁶
- 7- **A'mak-ı Hayâl:** H.1326'da Giridî Ahmed Saki Matbaası'nda basılmıştır. Ahmed Hilmi'nin en çok basılan ve en meşhur eseri olup felsefî ve tasavvufî bir romandır.¹

¹ Eser daha sonra dört defa daha basılmıştır. Tarih-i İslâm (Nâşir: İ. Mümin Çevik), Doğan Güneş Yay., 1971; İslâm Tarihi (Sad. Ziya Nur), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1. Baskı 1974, 2. Baskı 1982; İslâm Tarihi (Sad. M. Rahmi), Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1979; İslâm Tarihi (Sad. Cem Zorlu), Anka Yay., İstanbul, 2005

² Daha sonraki baskıları: Taklitle Medeniyet Olmaz, Bedir Yay.; Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? (Sad. Necip Taylan-Eyüp Onaran), Çağrı Yay., İstanbul, 1978, 2. Baskı 1979

³ Sonraki baskıları: İslâm İncancının Temel İlkeleri (Sad. Ahmet Özalp), İstanbul, 1978; İslâm'ın Esası (Sad. A. Bülent Baloğlu-Halife Keskin), TDV, Ankara, 1997 ve 2004

⁴ Daha sonra aynı isimle basılmıştır: (Sad. İsmail Hakkı Hoccoğlu), Bedir Yay., İstanbul, 1980

⁵ Ahmet Eryüksel tarafından sadeleştirilen eser aynı isimle Nehir Yay. (İstanbul, 1991) tarafından bastırılmıştır.

⁶ Mim Kemal Öke sadeleştirmiş ve İrfan Yayınevi tarafından basılmıştır (Ahmed Hilmi, ?).

- 8- **Senûsîler ve Onüçüncü Asrın Büyük Mütefekkir-i İslâmîsî Seyyid Muhammed es-Senûsi:** H.1325'de İkdâm Matbaası tarafından basılmıştır.²
- 9- **Huzur-u Aklü Fen'de Maddiyyûn Meslek-i Dalaleti:** H.1332'de Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından basılan eser Celal Nuri'nin Tarih-i İstikbal isimli üç ciltlik eserinin ilk ciddi olan Mesâil-i Fikriyye'nin tenkidi olarak kaleme alınmıştır.³
- 10- **Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa: Müslümanlara Rehber-i Siyâset:** Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1327'de basılmıştır.⁴
- 11- **Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz? Dârülfünun Efendilerine Tahriri Bir Konferans:** H.1329'da Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından basılmıştır.⁵
- 12- **Türk Ruhunu Nasıl Yapılıyor:** H.1329'da Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından basılmış ve Özdemir mahlasıyla yayınlanmıştır.

¹ Günümüzde birçok yayınevi tarafından yayınlanan eserin ikinci baskısı eski harflerle Halk Kütüphanesi sahibi Abdülaziz tarafından Necm-i İstikbal Matbaası'nda 1926 (H.1341)'de yapılmış. Daha sonra "A'mak-ı Hayal Raci'nin Hatıraları" adıyla Türk Neşriyat Yurdu tarafından İstanbul, 1958'de neşredilmiştir (bu A'mak-ı Hayâl'in Latin harfleriyle yapılan ilk baskısıdır); bundan sonraki baskıları: "A'mak-ı Hayal" ismiyle Doğan Güneş Yay. 100 Büyük Eser, No:10 (Nâşir: Mümin Çevik, İstanbul, 1971; İslâm'ın İlk Emri Oku Yay., Konya, 1971; Tercüman 1001 Temel Eser, (Sad. Sadık Albayrak), İstanbul, 1974; Sebil Yay., İstanbul, 1993; Timaş Yay., (Sad. Dursun Gürlek), İstanbul, 1997; Kaknüs Yay., (Sad. Serkan Özburun), İstanbul, 1998; Akçağ Yay., (Sad. Osman Gündüz), Ankara, 1999; Şule Yay., (Sad. Esra Keskinçilic), İstanbul, 2003; Parıltı Yay., (Sad. Emre Erdoğan), İstanbul, 2004

² Eserin sonraki baskıları: Ses Yay., (Sad. İsmail Cömert), İstanbul, 1992; Bedir Yay., (Sad. Dursun Gürlek) İstanbul, 1997

³ Eser daha sonra Tercüman 1001 Temel Eser içinde 71 no.lu baskı ile yayınlanmıştır, (Sad. Sadık Albayrak), İstanbul, 1974

⁴ Bu eser "Müslümanlar Uyanın!" adıyla Bedir Yay. Tarafından yayınlanmıştır, İstanbul, 1966; ayrıca bir bölümü için: "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi" 1. cilt, (Haz. İsmail Kara), Kitabevi, İstanbul, 1997

⁵ Sonraki baskılar: Bedir Yay., (Sad. M. Şevket Eyyi), İstanbul, 1963; "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi" 1. cilt, (Haz. İsmail Kara), Kitabevi, İstanbul, 1997; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesinde Arayışlar" isimli eserin ilk bölümü, (Sad. Adil Bebek), Rağbet Yay., İstanbul, 1999

- 13- **Öksüz Turgut:** Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1326'da basılmıştır.¹
- 14- **Akvâm-ı Cihân:** H.1329'da Matbaa-i Hikmet tarafından basılmıştır.
- 15- **Müslümanlar Dinleyiniz:** Matbaa-i Ebu'z Ziya tarafından H.1326'da basılmış ve Şeyh Mihriddîn Arûsi mahlasıyla yayınlanmıştır.
- 16- **İlm-i Ahvâl-i Rûh,** H.1327'de Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından basılmıştır.
- 17- **Türk Armağanı:** Hikmet Matbaa-yı İslâmiyesi tarafından H.1330'da basılmış ve Özdemir mahlasıyla yayınlanmıştır.
- 18- **İstibdadın Vahşetleri yahut Bir Fedakârın Ölümü:** Müşterekü'l-Menfa'a Osmanlı Şirketi Matbaası tarafından H.1326'da basılmıştır.
- 19- **Vay Kız Bekçiyi Seviyor:** Matbaa-i Ebu'z Ziya tarafından H.1326'da basılmış ve Kalender Gedâ mahlasıyla yayınlanmıştır.
- 20- **Aşk-ı Bâlâ:** Hikmet gazetesinde 10 sayı halinde tefrika edilmiştir. Tasavvufî bir oyundur.
- 21- **Bektâşiler ve Heyet-i İctimaiye-i Osmaniye:** Hikmet'te tefrika edilmiştir.
- 22- **Tasavvuf-ı İslâmî ve Fünûn-ı Cedîde ve Felsefe:** Hikmet gazetesinde 60 sayı boyunca tefrika edilmiştir.
- 23- **Batıniler, İblis İzzeddin Behmen:** Hikmet gazetesinde 61 sayı tefrika edilip, yarım kalmış eserlerdendir.
- 24- **İmam-ı Gazali'nin Mühim Bir Eseri Kitab-ı Maznun bihi ala gayr-ı Ehlihi:** Hikmet gazetesinde 15 sayı boyunca tefrika edilmiştir.
- 25- **Baş Belası Üç Jöntürk yahut Feylosof İbiş:** Tek perdelik komedi oyunudur. Haftalık Coşkun Kalender'de neşredilmiştir.

¹ Sonraki baskılar: "Yiğit Osmanlı Akıncısı Öksüz Turgut", (Sad. Ubeydullah Küçük), Bedir Yay., İstanbul, 1977; "Zorlu Süvari", (Sad. Serkan Özburun), Kaknüs Yay., İstanbul, 2001

- 26- **Yaşasın Bâd-ı Sabâ:** Tek perdelik komedi oyunu olup Kalender Kemter mahlasıyla Coşkun Kalender’de tefrika edilmiştir.
- 27- **Melekzâde Ailesi:** İttihad-ı İslâm dergisinde 13 sayı boyunca tefrika edilmiş ancak yarım kalmıştır.
- 28- **Türkistan Felaketedegâhının Menfaatine Verilen Konferans Zaptı:** Ahmed Hilmi’nin 1911’de Mustafa Satı el-Husrî, Mustafa Asım ve Yusuf Akçura ile birlikte Türkistan’daki depremde zarar görenlere yardım amacıyla Kırım Talebe Birliği tarafından düzenlenen konferanstaki konuşmasıdır.¹

Aşağıdakiler ise Ahmed Hilmi hakkında bilgi verilen kaynaklarda ona ait olduğu belirtilen ancak kendileri tespit edilemeyen eserlerdir:

- 29- Kekiâil bin Asur
- 30- Yeni Mantık
- 31- İlm-i Tevhid
- 32- İslâm ve Dîn-i İstikbâl
- 33- Tarih-i İslâm ve Osmânî
- 34- Üç Filozof
- 35- Şeyh Bedreddin
- 36- Divançe
- 37- Tabakat
- 38- Gazal-ı Bedeviye
- 39- Tortu
- 40- İttihad-ı İslâm
- 41- Murad Orta
- 42- Yer, Gök, İnsan

¹ Bu eser Ahmed Hilmi ile ilgili şu ana kadar yapılan hiçbir çalışmada yer almayıp, ilk defa tarafımızca tespit edilmiştir.

Ahmed Hilmi'nin kendisinin yayınladığı gazeteler şöyledir (Ekici,1997:140):

- 1- **Çaylak:** Ahmed Hilmi Bey'in ilk süreli yayını olduğu ifade edilen "Çaylak", onun Mısır'dayken çıkarttığı mizahî bir gazetedir.¹
- 2- **İttihâd-ı İslâm:** Haftalık olarak 18 sayı neşredilen gazetede ağırlıklı olarak siyaset, millî ve dinî meseleler işlenmiştir. Gazetede yazıların çoğu Ahmed Hilmi'nin kendisi tarafından yazılmış, bazı yazılarında da müstear isimler kullanmıştır.
- 3- **Coşkun Kalender:** 15 Nisan 1909 ve 18 Ocak 1913 tarihleri arasında aralıklarla günlük ve haftalık olarak yayınlanmıştır. Siyasî ve sosyal konulara değinen yazılarında Ahmed Hilmi Bey mizahî ve tenkidî bir üslûb kullanmıştır.
- 4- **Millet ile Musahabe:** 25 Ağustos–9 Eylül 1911 tarihleri arasında günlük olarak çıkan gazetede Ahmed Hilmi Bey siyaset ile İslâm âlemiyle ilgili haber ve musahabelere yer vermiştir. 15 sayı neşredilen gazetenin yayına başlayacağı haftalık "Hikmet" gazetesinde duyurulmuş ve yine haftalık "Hikmet" gazetesindeki günlük "Hikmet" gazetesinin yayınına başlanacağı ilanıya "Millet ile Musahabe" gazetesinin yayınına son verilmiştir.
- 5- **Hikmet:** Ahmed Hilmi Bey'in "Hikmet" adıyla yayınladığı iki gazete vardır. 21 Nisan 1910 – 28 Eylül 1912 arası haftalık Hikmet, 9 Eylül 1911 – 23 Aralık 1913 tarihleri arasında da günlük Hikmet yayınlanmıştır. "Musahabe", "Coşkun Kalender", "Münakaşa", "Nimet", "Kanad" gazetelerinin de "Hikmet" in sık sık kapatılmasından dolayı farklı adlarla çıkan neşirleri olduğu sanılmaktadır. İlk "Hikmet" gazetesi haftalık yayınlanan ve 21 Nisan 1910–21 Eylül 1911 tarihleri arasında yetmiş beş sayı çıkan, daha sonra on aylık bir aranın ardından iki sayı daha

¹ Hemen hemen Ahmed Hilmi ile ilgili tüm kaynaklarda ismi zikredilmesine rağmen; bu gazeteyle ilgili hiçbir kayıt, belge vs. bulunmamaktadır.

neşredilen ve 28 Eylül 1912 tarihinde 77. sayısıyla kapanan “Hikmet”tir.

Günlük “Hikmet” ise 9 Eylül 1911’de haftalık “Hikmet” devam ederken yayınlanmaya başlanmış ve on dört sayı neşredilmişken; haftalık Hikmet’te Padişah Sultan Reşad’a hitaben yazılan açık bir mektubun yayınlanması sebebiyle Örfî İdare tarafından ikisi birden kapatılır. Kastamonu ve Bursa’da geçen yaklaşık beş aylık bir sürgün müteakibinde tekrar İstanbul’a dönen Ahmed Hilmi on aylık bir aradan sonra 1 Ağustos 1912’de günlük “Hikmet” gazetesini tekrar yayınlamaya başlar. Bu dönemde daha önce “Necat”ta yayınlanan “A’mak-ı Hayâl” yeniden “Hikmet”te tefrika edilir.

- 6- **Münakaşa:** 28–30 Eylül 1911 tarihlerinde üç sayı çıkan gazetede Ahmed Hilmi, birlik beraberlik, vatanın müdafaası gibi konularda yazılar yazmıştır.
- 7- **Kanad:** “Münakaşa” gazetesinin kapanması üzerine 2–7 Ekim 1911 tarihlerinde altı sayı yayınlanmıştır.
- 8- **Nimet:** “Kanad” gazetesi de kapanınca 8–10 Ekim 1911 tarihleri arasında üç sayı olarak neşredilmiştir.

Ahmed Hilmi’nin yazılarının yer aldığı diğer gazeteler ise şunlardır:

- 1- **Tonguç:** 24 Şubat-1 Nisan 1909 tarihleri arasında günlük yayınlanan ve 36 sayı devam eden bu gazetede Ahmed Hilmi “Özdemir” mahlasıyla dil ve imlâ kurallarını da içeren, Türkçe’nin kullanımına yaygınlık kazandırmak maksadıyla siyasî ve kültürel yazılar yazmıştır.
- 2- **Necat:** 24–31 Temmuz 1909’da sekiz sayı neşredilen gazete II. Meşrutiyet’in birinci yıldönümünde çıkmış, siyasî ve sosyal olayların yanında tefrikalara da yer vermiştir. Gazetenin sermuharriri olarak görünen Ahmed Hilmi Bey ikinci sayıdan itibaren yazılarına başlamış ve A’mak-ı Hayâl romanı ilk defa bu gazetede neşredilmeye başlanmıştır.

- 3- **İkdam:** 2–22 Ekim 1909 tarihleri arasında günlük yayınlanan gazetede Ahmed Hilmi felsefî, siyasî ve kültürel yazılar yazmıştır. Ayrıca “Tasavvuf-ı İslâmî ve Fünûn-ı Cedîde ve Felsefe” eser de ilk defa bu gazetede neşredilmiştir.
- 4- **Yeni Tasvîr-i Efkar:** 9 Kasım 1909–11 Şubat 1911 tarihleri arasında neşredilen gazetede Ahmed Hilmi siyasî, eğitim ve medeniyet konulu yüz üç yazı yazmıştır. Çeşitli aralıklarla bu gazetede yazıları yayınlanmaya devam ederken Ahmed Hilmi 21 Nisan 1910’da haftalık “Hikmet”i çıkartacaktır.
- 5- **Sırât-ı Müstakîm:** 17–30 Mart 1910’da çıkan gazetede iki yazısı çıkan yazılarında Ahmed Hilmi Bey, Kuzey Afrika’daki İslâmî gelişmeler ve misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili bilgiler vermektedir.
- 6- **Şehbal:** 15 Haziran 1910–1911 tarihleri arasında Ahmed Hilmi’nin yazılarına yer veren gazetede edebiyat, müzik ve güncel konular işlenmektedir.
- 7- **Teşrîh:** 1912’de yapılan hükümet değişikliğinin ardından sürgünden dönen Ahmed Hilmi “Teşrîh” gazetesinde siyasî ve nükteli yazılar yazmıştır. 26 Temmuz–17 Ağustos 1912 tarihleri arasında yayınlanan gazetenin başmuharrirliğini de yapan Ahmed Hilmi bir süre sonra günlük “Hikmet”in de neşrine başlayacak ve iki gazetede de yazılar yazmaya devam edecektir.

1.3. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Felsefî Duruşu

Ahmed Hilmi, muhtelif eser ve yazarların da üzerine basa basa söyledikleri gibi devrinin felsefede en vukuf ve ihtisasa mâlik olan şahsiyetlerinden birisidir. Tarih-i İslâm, Hangi Meslek-i Felsefîyi Kabul Etmeliyiz? Dârülfünun Efendilerine Tahriri Bir Konferans, Huzur-u Aklü Fen’de Maddiyûn Meslek-i Dalaleti, Allah’ı İnkâr Mümkün müdür? adlı eserleri ve Hikmet’te kaleme aldığı onlarca makale ile felsefî ekoller ve felsefe ile ilgili bilgileri okuyucusuna aktaran yazarımızın hemen hemen diğer tüm eserlerinde de bu felsefî perspektifinin izlerini müşahade etmek mümkündür. Bir meseleyi ele alıp değerlendirirken önce fikrini söyleyip daha sonra onu

temellendirmeye çalışmak yerine evvela muhtelif yaklaşımları irdeleyip tenkit, tahlil, mukayese ve muhakeme metodu ile en doğru hükme ulaşmaya çalışmak Ahmed Hilmi'nin fikrî metodolojisinin temelini teşkil eder.

Yazarımıza göre “bir felsefî ekolü tercihte uzunca düşünmenin ve hele sathî bir taklitten sakınmanın, yani hiç olmazsa tercih olunacak sistemin esaslarına vâkîf olmanın gerekliliği” açıkça görülmektedir (Ahmed Hilmi, 1999:17). Bu noktadan hareketle mevcut ekoller olarak rasyonalizm, idealizm, sansüalizm, kritisizm, pozitivizm, evölüsyon, materyalizm, monizm, panteizm, spiritüalizm ve deizm felsefelerini sayan ve bunlar hakkında bilgi veren Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 2006:48-50; Ahmed Hilmi, 1999:18-22), hiçbir felsefenin hatadan sâlim olmadığını ve bütün hakikatleri kendisinde toplamaktan aciz olduğunu düşünür. Bu sebeple sanayi, iktisat, idare gibi işlerde bilim ve tecrübenin gösterdiği esasları kabul etme, felsefî ve ahlâkî konularda ise her ekolün taşıdığı hakikatleri alma ve ortaya çıkacak olan seçme ve ayıklama metodunu tercih etmekten daha güvenli bir yol olmadığını savunan Ahmed Hilmi'ye göre bu sayede memleket gençleri red, inkâr, müfrit dogmatizm gibi aşırılıklardan korunmuş olacak, milletin duyguları ve vatanın ihtiyaçları ile bilimsel hakikatleri uzlaştırma yolunun bulunması halinde de milleti kurtuluş limanına götürme imkânının yakalanmış olacağını düşünmektedir (Ahmed Hilmi, 1999:23). Görüldüğü üzere düşünürümüz felsefeyi bilimsel düşünce ile tenkit etmekte (Karakuş, 1995:138) ve felsefî görüşünü intihâb ve iktitaf yani eklektizm=seçmecilik olarak belirlemektedir (Ahmed Hilmi, 1963:31).

Eklektizm, “mutlak olarak doğru olana erişmenin imkânsız olacağı düşüncesiyle, mevcut ya da bilinen inançları, en yüksek derecede muhtemel olana ulaşabilmek amacıyla, derleme tutumu; mevcut felsefî inançlardan en mâkul görünenleri bir araya getirip, bunlardan yeni bir sistem meydana getirme davranışdır” (Cevizci, 2002:343).

Eklektizm, yanlış anlaşılması ve “adamakıllı değişik öğretilerin, eleştirisiz tutumla kabaca derlenmesi olarak tarif edilen senkretizm” ile karıştırılmasından dolayı haksızlığa uğramış ve kötü bir şöhrete sahip olmuştur. Eleştiri sahipleri, eklektizmin belirlenmiş ölçütlerden yoksun olarak keyfî seçmelere dayanarak işlediği düşüncesi ile ona aşağılayıcı bir anlam yüklemiştirler. Hâlbuki senkretizm adı ile bilinen bu görüş

eklektizmin tam tersidir ve bu iki ekol birbirlerinin tam karşısında yer almaktadırlar. Eklektizmin senkretizmden en büyük farkı, yöntem olarak kendi içinde bir sistem öngörmesidir (Duralı, 1991:26-27).

Seçmek anlamına gelen Yunancadaki 'eklegein' mastarından türeyen 'eklektismos' deyimiyile ilk kez M.Ö. 2. yüzyıldan kalan bir metinde rastlanan eklektizmi bir felsefe sistemi haline sokan Victor Cousin'dir. Cousin ve onu takip eden Paul Janet'in tarifleriyle eklektizm farklı felsefe sistemlerinden devşirilmiş genel çizgileriyle bağdaşır savların, sözkonusu sistemlerde karşılaşılan uyumsuz parçaların dışarıda bırakılması suretiyle bir araya getirilmesidir. Buna göre çağlar boyu süregelen gelişmenin birlikte getirdiği önemli düşünceler derlenip bir potada eritilerek buradan yeni bir düşünce üretilecektir (Duralı, 1991:23-26).

Görüldüğü üzere eklektizm daha ziyade bir yöntem olarak karşımıza çıkmakta ve Ahmed Hilmi de birçok kez şikâyetinde bulunduğu metotsuzluğu eklektik yaklaşımla giderme amacı taşımaktadır. Ziya Gökalp felsefeyi "maddî gereksinimlerin bulunmadığı ve zorlamadığı, çıkar ve art düşüncelerden arınmış, doğrudan bir düşünüş" olarak tanımlamakta ve bu tür düşünüşe spekülasyon adını vermekte, Türkçe'de ise buna muakale dendiğini söylemektedir. Türkler'de rahat ve huzur bakımından muakaleye imkân verecek ortamın gelişmemiş olduğuna fakat buna karşın halk felsefesinin çok yüksek olduğunu savunmakta bu felsefenin ortaya çıkarılması gerektiğini düşünmektedir (Gökalp, 1978:173-174). Ahmed Hilmi ise felsefede milliyet ayrımı yapmamakta, millî ve içtimaî bünyeye uygun, terakkiye imkân tanıyan tüm düşünce tarzlarından istifade etmeye yönelik pragmatik bir yaklaşımı benimsemiştir. Onun burada dikkat ettiği en önemli husus etraflıca bir tahlil ve uygunluktur.

Ahmed Hilmi'nin dikkat çeken diğer bir özelliği de hümanist paradigmasıdır. "Bir toplumu harekete geçirecek olan medenî ve ilmî manivelanın sevgi olduğunu" düşünen (Ahmed Hilmi, 1999:24) yazarın felsefî ve dinî perspektif hudutları sadece millî sınırlar içerisinde kalmamış, düşünürümüz insan ve insaniyet kavramları ve bu kavramların işaret ettiği insanlık âlemi düzeyinde bir felsefe algısı içerisinde düşünmeye çalışmıştır. Nitekim Ahmed Hilmi ile ilgili araştırma ve çalışmalarda adı

hiç geçmeyen ve ilk defa tarafımızca tespit edilen “Türkistan Felaketzedegâhının Menfaatine Verilen Konferans”da Mustafa Satı el-Husrî, Mustafa Asım ve Yusuf Akçura ile birlikte bir söz almış olan Ahmed Hilmi, Türkistan’da vukû bulan büyük deprem sebebiyle diğer tüm katılımcılar gibi dinleyenlerin dikkat ve alâkalarını o yöne çekmek için nutuk îrâd ederken, düşünce ve sözlerini diğerlerinden farklı olarak dındaş yahut milletdaş mefhumlarının haricinde bir de insaniyet kavramı ve bu kavramın gerektirdikleri üzerine bina etmiştir (Ahmed Hilmi, 1912b:26-31).

Ahmed Hilmi’nin Türklüğü konu alan yazılarında da insanî değerlere yapılan vurgular geniş yer tutar. Bununla birlikte düşünürümüz milliyetine asla kayıtsız değildir. Mensubu olduğu Arusiye tarikatının Türkler’e büyük bir muhabbet ve kardeşlik hissi beslemesi, hatta Seyyid Abdüsselâm’ın ihvanına “Türkler İslâmiyet’in gelişmesine, mansur ve muzaffer olmasına hizmet edenlerdir; onlara muhabbet ediniz” (Ahmed Hilmi, 2006:187) şeklinde nasihat etmesi ve en nihayetinde zamanın Türklerinin asıllarındaki hususiyetleri kaybettiklerini düşünmesi, Ahmed Hilmi’nin tahlil ve tenkit nazarını Türklük üzerine çevirmiştir. Nitekim o, Türklüğün asıl kimliğine kavuşmasını millî, dinî ve insanî zaruret olarak görmektedir.

1.4. Yaşadığı Döneme Etki Eden Fikir Akımları

1.4.1. Osmanlılık

Fransız İhtilali’nden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun sorunlarından en önemlisi haline gelen çeşitli unsurların istiklal hareketlerini ve imparatorluktan kopma gayretlerini, her türlü etnik milliyetçiliğin üzerinde bir “Osmanlılık” bilinci üreterek önlemeye çalışan siyasi ve düşünce hareketine “Osmanlılık” denmektedir (Hanioglu, 1986b:1389).

En etkili ismi Tunalı Hilmi Bey olarak karşımıza çıkan bu hareketin amacı Osmanlılık diye bir üst kimlik üreterek Rum, Bulgar, Arap, Arnavut gibi unsurları hemşehrilik gibi bir telakki içerisinde algılayıp asıl önemli olanın Osmanlı olmak olduğunu müdafaa etmektedir. Bu siyasetin takip edildiği en önemli yayın organı “Meşveret” gazetesidir. 1912-1913 Balkan savaşlarından sonra imparatorluğun çok ulusluğunu büyük ölçüde kaybetmesi Osmanlılık siyasetine büyük darbe vurmuş ve zaten uzunca

bir süredir Türkler'den başka diğer unsurların itibar etmediği bu fikir I.Dünya Savaşı'nın sonunda tamamen sona ermiştir (Hanioğlu, 1986b:1390-1393).

1.4.2. Garpcılık

Garpcılık cereyanı II.Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkmış yeni bir fikir akımı değildir. Bilakis uzun müddettir yapılan savaşlarda batının sürekli galip gelmesi, Avrupa'ya giden elçi ve temsilcilerin müşahedeleri, İmparatorluğun kendi dinamikleri içinde bir çıkış yolu elde edememesi gibi durumlar bir sorgulama yapılmasına sebep olmuştur. Bu sorgulama neticesinde kavramsal zeminini Batı'da bulan modernleşme eğilimi güç kazanmıştır. Sultan II.Mahmut'tan itibaren kesif bir şekilde uygulanan değişim hareketleri neticesinde 1878'e kadar toprak kayıplarının durma eğilimi göstermesi ve Osmanlı'nın batılı müttefikleri ile girdiği Kırım harbini kazanması, bu istikametın İmparatorluğun çöküşünü durdurmakta etkili ve yararlı olduğu görüşüne ivme kazandırmıştır. Ancak 93 harbinin büyük toprak kayıpları ile neticelenmesi üzerine bu kanaat büyük ölçüde bir sarsıntıya uğrayacaktı (Hanioğlu, 1986a:1388).

Garpcılığın daha sonra yeniden işlenmesi ve sistematik bir hale getirilmesi ise II.Meşrutiyet'in ilanından sonradır. İstanbul'da yayınlanan "Mehtap" isimli dergi garpcılık tezini işlemekte, İttihadçılarla arası pek iyi olmayan ve bu yüzden İstanbul'a hemen dönemeyen Abdullah Cevdet Mısır'da aynı görüş çerçevesinde "İçtihad" adlı dergiyi neşrederken bazı yazıları da "Mehtap" ve "Yeni Tasvir-i Efkâr"da çıkmaktadır. Yine 1908 yılında Hollandalı tarihçi Dozy'nin İslâm Tarihi'ni tercüme ederek Mısır'da basan Abdullah Cevdet esere eklediği bir bölümde "İslâmiyet'in toplumsal gelişme önünde en önemli engel olduğunu ileri sürmüştür" (Hanioğlu, 1986a:1384). 1910 sonlarında İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet 1 Haziran 1911'de İçtihad'ı İmparatorluğun başkentinde yayınlamaya başlar. Bu tarihten itibaren Garpcılık düşüncesinin müdafilerinden olan Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı Bey gibi isimlerin de bu dergide yazılarının yer aldığı gözükmektedir. Ancak bir süre sonra Garpcılar kendi aralarında Tam Batıcılar ve Kısmî Batıcılar şeklinde ikiye ayrılacaklardır. Birinci grubun liderliğini yine Abdullah Cevdet üstlenir. O, Batı medeniyetinin bir bütün olduğunu iddia ederek "gülü ve dikeniyile" alınmaya mecbur olduğunu savunmuştur. Buna karşılık Celal Nuri Bey, medeniyetin teknik ve gerçek olmak üzere ikiye

ayrıldığı, Avrupa ve Hıristiyan dünyanın ise gerçek medeniyette kat-i suretle üstün olmadığını, bu sebeple batıdan sadece teknik medeniyetin alınması gerektiğini savunur (Tunaya, 1960:80). Geleneksel değerleri muhafaza etmeye hayatî önem veren Celal Nuri ve arkadaşları bu fikir ayrılığından sonra yollarına “Serbest Fikir” (kapatmalar halinde Uhuvvet-i Fikriye) adlı dergiyle devam ederler.

Kılıçzâde Hakkı Bey ise 1912 yılında İçtihad dergisinde Garpcılık politikasının programını yayınlamıştır. Bu programda şehzadelerin orduda görev almaları, fesin terk edilerek çağın nezaketine uygun bir başlığın kullanılması, kadınlara çeşitli hakların verilmesi, tekke ve zaviyelerin ilgası, medreselerin kapatılması ve Batı yöntemiyle eğitim yapan okulların açılması, bütün mezheplerin birleştirilmesi, dilde reform yapılması, özel girişimin özendirilmesi, geleneksel değerlerden vazgeçilmesi, kanunların çağın gereklerine uygun reformlara tâbi tutularak değiştirilmesi gibi hususlar yer almaktadır (Hanioğlu, 1986a:1385-1386). Garpcıların İttihad ve Terakki'nin muhalifleri olması sebebiyle görüşlerinin kabul görmesi bu dönemde pek mümkün olmamış, bu tezlerden bazıları ancak Cumhuriyet devrinde uygulanma imkânı yakalamıştır. Şüphesiz bu cereyanın mensuplarının yeni rejimin ilk yıllarında bazı mevkileri işgal etmesi önemli bir faktördür. Abdullah Cevdet mütareke döneminde Sıhhat ve İctimaî Muavenet Umum Müdürlüğü yapmış, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı TBMM'ye mebus olarak girmiş, ayrıca Celal Nuri 1924 anayasasını hazırlayan meclis komisyonunda raportör olarak görev yapmıştır (Tunaya, 1960:81).

1.4.3. İslâmcılık

İslâmcılık cereyanı, özelliklerini daha çok 19. asır ortalarında kazanan, Osmanlı'nın uzak çevresinde şekillenmesine rağmen 1870'lerden itibaren imparatorluk merkezinde gittikçe güçlenen ideolojik davranış kümesine verilen addır (Mardin, 1985:1400). İçtihad kapısının yeniden açılarak İslâm'da bir reform yapılmasını savunan bu akım Cemaleddin Afganî ve izleyicisi Muhammed Abduh tarafından etraflı bir şekilde ele alınmış, 1869'da İstanbul'a gelen Afganî'nin sözlerinin fenni dinin üzerinde tuttuğu bahanesiyle ilkin tepkiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı için İslâmî bir model geliştirme çabasında olan düşünürler 1870'den sonra çoğalmaya başlamış ve II.Abdülhamid'in gerek kendi ülkesindeki tebaasını birleştirmek için, gerekse ülke

dışındaki Müslümanlar için emperyalizme karşı koyma aracı olarak İslâmcılık siyasetini benimsemesi ile bu akım ideolojik bir mahiyet kazanmıştır (Mardin, 1985:1401-1402). II.Meşrutiyet döneminde İslâmcılık fikrini işleyen en önemli yayın organları Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-Reşad ve Beyan'ül Hak'tır (Tunaya, 1960:82). Bu gazetelerin yayın kadrolarında ise Eşref Edip, Manastırlı İsmail Hakkı, Babanzâde Ahmed Naim, Halim Sabit, Ömer Ferit, Mehmet Âkif, Şemsettin Günaltay gibi isimler yer almaktadır. Özellikle Sebilü'r-Reşad, din bilginlerinin entelektüel İslâm'ın bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 1985:1402-1403). İçten ve kendi dinamikleri ile yenilenme amacı taşıyan İslâmcılık siyasetinin belli başlı hedefleri şunlardır: Müslümanları saf bir inanç sahibi kılmak; eğitim-öğretimin ıslahı ve cehaletle, bilgisizlikle, taklitle mücadele; tasavvufun ıslahı; İslâm dünyasında yaygın olan ahlâk anlayışını değiştirmek (*tevekkül tedbirsizlik, alçakgönüllülük pısrıklık, takva çekingenlik ve korkaklık, kanaat teşebbüssüzlüğe dönmüştür ve bunların değişmesi gereklidir*); cihad kavramının İslâm'ın ilk devirlerindeki kavramsal kıymetinin tesis edilmesi... Ancak İttihad-ı İslâm ve bir İslâm Milleti idealleri I.Dünya Savaşı'nın sonunda bütün maddî dayanaklarını kaybetmiş ve geriye miras olarak İslâm'la takviye edilmiş milliyetçilik kalmıştır (Kara, 1985:1419-1420).

1.4.4. Türkçülük

Bir fikrin gelişip yaygınlaşması ancak toplumun ona göstereceği hüsn-ü kabul ile mümkün olabilmektedir. Bu kabul ise zamanın imkân ve şartları ile toplumun değerlerine uygunluğu nispetinde gerçekleşebilir. “Türkçülük cereyanı, zamanın ihtiyaçlarını ve heyecanlarını temsil etmiştir” (Tunaya, 1960:86). Zira yaklaşık bir asırlık farklı siyasî denemeler istenilen neticeyi vermemiş, iç ve dış şartlar başka bir tercihe imkân bırakmamış görünmektedir. Geçmişte İslâmcılık ya da Osmanlıcılık siyasetinden vazgeçemeyen aydınlar bile bu fikirlerle bir arada tutmaya çalıştıkları hiçbir unsur kalmayınca Türkçülüğe yönelmişlerdir. Bu sadece Türk aydınlara mahsus bir durum değildir. İmparatorluk içindeki tüm unsurlar uzunca bir müddettir milliyetçi fikir akımlarından beslenmekteydiler. Hatta mecliste Türkçü vekillere karşı Osmanlılık gösterileri yapan İsmail Kemal'in 1912 yılında bağımsızlığını ilan eden Arnavutluğun ilk devlet başkanı olması, yine aynı siyasî ideali müdafaa eden Sâtı el-Husrî'nin mütareke döneminde Arap milliyetçiliğinin önde gelen lideri konumuna gelmesi bu

durumu açık bir şekilde göstermektedir (Hanioğlu, 1986c:1393). Milliyetçilik fikirleri 1789 Fransız İhtilali'nden başlayarak Avrupa'da yayılmıştır. Sonra bu cereyan adeta bir kıvılcım gibi Osmanlı'ya sıçramış ve İmparatorluğu tutuşturmuştur. Önce Yunan ayaklanması ve bağımsız Yunan devletinin kurulması, peşinden Sırp, Romen, Bulgar, Arnavut ve Arap milliyetçiliklerinin gelişmesi ve son harpler sonucunda her birinin istiklallerini kazanması karşısında tartışma tamamen Türk milliyetçiliği eksenine kaymıştır. İlk önceleri bu çok açık ifade edilen bir fikir değildi. Hatta dış dünyanın Jön Türkler adıyla tanıdığı oluşum kendisini ilk başta Yeni Osmanlılar diye isimlendiriyor ve ileride Türkçü eyleme yöneleceklerini belirten bir görüş yansıtmıyorlardı (Meram, 1969:89). Türkçülüğü siyasal bir alternatif olarak değerlendiren ilk olarak 1904 yılında Mısır'da yayınladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesiyle Yusuf Akçura olmuştur. Akçura bu yazısıyla “ırk üzerine müstenit bir Türk siyasî milliyeti husule getirmek” fikrini tartışmaya açmıştır (Akçura, 1976). Daha sonra aralarında yine Yusuf Akçura'nın da bulunduğu bir kadro 1908 yılında Türk Derneği'ni kurar. Bu oluşumu İttihad ve Terakki ilgiyle karşılamıştır (Hanioğlu, 1986c:1397). 18 Ağustos 1911'de ise hemen hemen aynı kadro Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurarlar. Bir süre sonra yoluna Türk Ocağı adını alarak devam eden bu grup yayın organı olarak Türk Yurdu isimli bir dergi çıkarmaya başlar. Derginin yazar kadrosu Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü gibi isimlerden oluşmaktadır. Bu derginin anafikrini “Türlere, Osmanlılık dışında ulusal bir kimlik verme gayreti” şeklinde özetlemek mümkündür (Hanioğlu, 1986c:1397). Balkan savaşlarının elim neticeleri Türkçülerin tezlerinin kamuoyu nezdinde geniş ilgi ve itibar kazanmasına vesile olmuştur. Zira bu savaşlarla birlikte Osmanlıcılık siyaseti iflas etmiş olup Arap unsurlara da hilafet makamı ile yaklaşılabileceği düşünülmekte, bunun için ayrıca siyasî İslâmcılığa lüzum kalmadığından hareketle Türkçülük siyasetinin tek çıkış yolu olarak kaldığı iddia edilmektedir. İttihad ve Terakki'nin de resmî ideolojisini bu istikamete oturtması Türkçülere olan rağbetin artmasına vesile oldu denilebilir. İlk anlarda çekingen, metottan yoksun ve dağınık görünen fikirlerin toparlanarak bir sistem haline getirilmesi de yine bu döneme rastlar (Tunaya, 1960:88). “Kendini tanıma ve dünya üzerinde bir yer bulma pek çok açıdan millî kimlik için anahtar olma vasfı taşımaktadır” (Smith, 1994:36). Türkçülerin temel gayreti de İmparatorluk içindeki Türk unsurun kendi hususî kimliğini inşa etmektir. Bu esnada en etkili isimler olarak

Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp göze çarpar. Onlar aynı idealin temsilcileri olsalar da meseleyi ele alışları farklılıklar göstermektedir. Akçura, ırk kavramının üzerine biraz daha fazla eğilir. Bu husus kendisinin kaleme aldığı Türk Yurdu programında Türk ırkına yaptığı doğrudan göndermelerle net bir şekilde anlaşılabilir. Bu programın birinci maddesi, Türk Yurdu dergisinin Türk ırkına mensup halk tarafından okunmak üzere yazıldığı ve neşredildiği idi (Darendelioğlu, 1968:42). Ayrıca Akçura'nın millet tarifinin mayası da ırk ve dil birliği üzerine kıvam bulur (Akçura, 1998:18). Ziya Gökalp ise millette dil, din, ahlâk ve estetik birliğine ehemmiyet vermektedir. O, Türkçülüğün programını dilde, estetikte, ahlâkta, hukukta, dinde, ekonomide, siyasette ve felsefede Türkçülük şeklinde teşkil etmiş (Gökalp, 1978) ve bu hareketin “çağdaş bir İslâm Türklüğü” meydana getirme amacı taşıdığını savunmuştur (Gökalp, 2006:17).

I.Dünya Savaşı'na girmemizin ve mağlubiyetin müsebbipleri olarak görülen İttihad ve Terakki'ye ve onun yurtdışına kaçan yöneticilerine duyulan öfke Türkçülük siyasetinin etkisini biraz sarsmış olsa da bu hareket ve ona yön veren isimler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da fikir eğilimleri içinde kudretli bir yerde durmayı başarmışlardır.

BÖLÜM 2: ŞEHBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ’NİN TÜRKLÜK TASAVVURUNUN ESERLERİNE YANSIMASI

2.1. Hikmet Mecmuası¹

“Yirminci asrın ilk yılları, Türkiye’de san’at, fikir ve kültür hareketleri bakımından ne ölçüde durgun geçmişse, 1908 Meşrutiyet inkılâbını takip eden yıllar da o derece canlı, hareketli ve verimli bir çalışma devresi olmuştur” (Banarlı, 1971:1099). Basın hürriyeti uzun zaman açlığı duyulan çeşitli ve birbiriyle çatışan birçok fikrin birdenbire yayılmasına imkân vermiştir (Ülken, 2005:139). Meşrutiyet’in ilanından 1918’in sonuna kadar yayınlanan 918 gazete ve derginin 607’si inkılâbın ilk üç buçuk yılında çıkarılmıştır (Topuz, 2003:84). Hikmet mecmuası da bu dönemin önemli yayın organlarından birisidir. Gazetenin başlığında yer alan “va’tesimû, velâ tefarakû” ayet-i kerimesinin Sebîlü’r-Reşad’ın kapağında da yer alması ve Hikmet’te kullanılan “Ahvâl-i Umûmiye”, “Âlem-i İslâm”, “Elvâh-ı Hayat” gibi başlıkların Sırât-ı Müstâkim’de de kullanılması, ayrıca bazı yazarların bu üç gazetede de çeşitli zamanlarda yazılarının yayınlanmış olmaları sebebiyle yazar kadrolarında göze çarpan benzerlik, Hikmet, Sebîlü’r-Reşad ve Sırât-ı Müstâkim’in yayın politikalarının aynı olduğu izlenimini doğurmuştur (Ahmed Hilmi, 2005:88-89). Gerek bu durum gerekse Ahmed Hilmi’nin daha önce çıkarmış olduğu İttihad-ı İslâm adlı gazete, Hikmet gazetesinin de yayın politikasının İttihad-ı İslâm siyasetini işlediği şeklinde değerlendirilmiştir (Kara, 1997:69).

II.Meşrutiyet dönemindeki fikir hareketlerinin İslâmcı, Osmanlıcı, Türkçü diye kategorize edilmesi yaygın bir kanaattir. Ancak bu kalıplar Ahmed Hilmi tarafından her birinin diğerine zarar vereceği ve gerçek manada ittihadı engelleyeceği gerekçesi ile eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Dolayısıyla Ahmed Hilmi’nin kendisinin yayınladığı,

¹ Hikmet: Hakikat hâdimi, akşamları intişâr eder, özü sözü doğru Osmanlı Gazetesidir, Sermuharriri: Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi

Koleksiyonları: AEK: 1-52; BDK: 1-77; EAÜ: 1-59, 61-73; HTU: 1-77; MİL: 1-75; TKG: 1-53, 56, 58, 69; TTK: 1-75 (MKY, 1987:101; Duman, 2000:378-379) BK: 1-66, 68-77; İSAM: 1-77 (BK ve İSAM’a ilişkin kaynaklarda verilen bilgi yanlıştı. Doğrusunu tespit ederek sona yazmayı münasip gördük.

başmuharrirliğini yaptığı, birçok yazısını da müstear isimlerle kendisinin yazdığı ve zengin fikir dünyasını tüm yoğunluğuyla hissettirdiği Hikmet'i herhangi bir siyasi görüşün temsilcisi ve aracı olarak nitelendirmek haksızlık olacaktır. Bilakis Hikmet, dönemin tüm siyasi fikir ve hareketlerini tahlil eden, faydalı ve zararlı yönlerini irdeleyen; bununla birlikte yine siyasetten bilime, felsefeden dine, sosyal konulardan tarihe, edebiyattan iktisada, döneminin bütün soru ve sorunlarına cevap ve çare arayan özelliği ile tek bir fikrin kalıplarına indirgenemeyecek kıymete ve niteliklere haizdir.

Çalışmamızın konusu olan Ahmed Hilmi'nin Türklük üzerine fikirlerinin Hikmet'te yer alan yansımalarını ise gazetenin ilk sayılarından itibaren görmek mümkündür. Konuyla doğrudan ilgili, yazılarında Ahmed Hilmi genelde "Özdemir" müstear adını kullanmıştır. Bu isimle Türklüğe ve Türklere hitap eden makalelerle birlikte Türklük fikrini konu alan hikâye ve şiirlere de yer vermiştir. Ahmed Hilmi, 77 sayı devam eden Hikmet'in hemen hemen her sayısında doğrudan doğruya Türklük ile ilgili makale, hikâye ya da şiir kaleme almış, konuyla irtibatlı yazılar yazmış ve başta Ahmet Ageyef (*Ağaoğlu*) olmak üzere çeşitli yazarların Türklük düşüncesini işleyen yazılarına da gazetesinde yer vermiştir.

2.2. Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?

Ahmed Hilmi'nin Özdemir mahlasıyla kaleme aldığı, Türklüğün manevî terkiğini ve maziye nispetle vaziyetini işlediği, konuyla ilgili en dikkat çekici eseridir. Kendi matbaası olan Hikmet Matbaa-yı İslamiyesi'nde H.1329 senesinde basılmıştır. Eserin sade ve akıcı bir Türkçe ile yazıldığı hemen göze çarparken, Allah lafzı yerine genellikle Çalap kelimesinin kullanılması gibi ipuçları, Ahmed Hilmi'nin Türkçe kelimelere gösterdiği titizlik ve özeni de hissettirir. Ahmed Hilmi, her vatanseverin, 37 sayfadan oluşan bu eseri Türklere okumasını ve okutmasını istemiştir. "Biraz Dertleşme" adıyla başlayan ilk bölümde "Kavga bitti, yeni kavgalara hazırlanmak zamanı geldi" diyerek söze başlayan yazarımız hayatın bir kavga olduğunu ve kavganın olmadığı tek yerin mezar olduğunu söyleyerek geçmişte çok güçlü olduğumuzu, parlak başarılar kazandığımızı ancak geline nokta her kavganın galibi olan Türklerin artık yenilmeye başladığını, düşmanlarımızın adını hasta adam koydukları Türklerin kendi hastalıklarını anlayamadıklarını dile getirir ve eserini söyle

takdim eder: “Düşündüm... Üçyüz yılda Türklüğün nasıl değiştiğini, neden Türk civanlığının kayıp olduğunu aradım. İşte şu kitapçık meydana geldi. Türk! Bu kitabı oku ve düşün. Çünkü bu kitap bir Türkün ağlayışıdır” (Ahmed Hilmi, 1913:8).

Ahmed Hilmi, yüreğin hassas noktalarını bularak oralara dokunabilen bir kalem adamıdır. Bu özelliği Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor'da da hissedilmektedir. Eserini karşısındaki biriyle konuşuyormuş gibi bir üslupla kaleme almış ve hitap ederken, “Türküm”, “Ey Türk”, “Ey Türk gençleri”, “Ey vatan yavruları”, “Ey millet gülleri” gibi sıcak ve samimi ifadeler kullanmıştır. Fakat bu durum, onun yazılarında fikir yönünün ihmal edilmesi gibi bir zaafa neden olmamıştır. Millî meseleler üzerine söz söyleyen herkes aslında var olmayan ideal bir millet tasavvuru üzerine konuşmaktadır. Ahmed Hilmi ise vaktinde bunu başarmış bir milletin mensubu olduğunu düşünmekte, zamanı maziyle irtibatlandırmakta, kendisine güvenini kaybetmiş olan cemiyetine farkında olmadıkları potansiyeli gösterme amacı taşımaktadır. Düşüncesine dayanak olarak tarihî olayları referans almıştır. Zira kimlik konusunda düşünür ve araştırırken tarihten gelen bilgilere mutlak ihtiyaç vardır. Yapılacak otokritik, kendi kendini tanıma ve yönlendirme ameliyesi, bir tarihî sürecin ürünü olan toplumun davranış kalıpları göz ardı edilerek mümkün olamamaktır (Başer, 1998:17).

Ahmed Hilmi'nin bir eserle birçok konuya temas ve farklı muhataplara hitap etme özelliğine istisna teşkil eden ve sadece Türkler'e seslenip, müstakil olarak Türklüğü kaleme aldığı bu eserine ilerleyen bölümlerde sık sık atıfta bulunulacaktır.

2.3. Türk Armağanı

H.1330 senesinde Hikmet Matbaa-yı İslamiyesi'nde basılan Türk Armağanı onaltı sayfadan oluşan bir küçük bir şiir kitabıdır. Yine Özdemir müstear adıyla kaleme alınan eserde on adet şiir bulunmaktadır. Bazıları Hikmet'te de yayınlanan bu şiirlerin hemen de hepsi hece vezni ile yazılmış olup kahramanlık, vatan-millet sevgisi gibi temalar üzerine yoğunlaşmıştır. Büyük Türk (Fatih Lisanından), Türk Hitabı, Bir Türkün Arzuhalı, Genç Türk Ne Demek, Baba Öğüdü, Ondördüncü Süvari Alayı Marşı, Kan Birliği-Din Birliği, Öksüz, Ejder Süvari Alayı Marşı ve Türk Mezarı adlı şiirler içine zerkedilmiş Türklük fikri diğer eserlerinde olduğu gibi burada da sade bir dille okuyucuya aktarılmıştır. Ahmed Hilmi'nin milleti ve milliyeti ile övündüğünü

çok açık bir şekilde ifade ettiği bu şiirlerden bazılarında ilgili bölümlerde kısımlar halinde yer verilecektir.

2.4. Öksüz Turgut

Öksüz Turgut, bir çocuk romanıdır. Ahmed Hilmi, “Övünç ve sevincimden tatlı tatlı ağladığım bir günün duygulanımlarından doğan eser” diye nitelediği bu eserinin gelirini yine kendi ifadesiyle “Bursa Yetimler Mektebi’ndeki millet kuzularına hediye” eylemiştir. Eser, Yıldırım Beyazıt zamanında, babasının ölümünden sonra vasiyeti üzerine onun arkadaşına sığınan Turgut’un başından geçen kahramanlık ve fedakârlık dolu olayları konu alır. Gayesi çocuklara millî duyguları aşılacak olsa da eser güçlü bir muhtevaya sahip olup tarihî gerçeklerle de büyük oranda örtüşmektedir ve büyükler tarafından da zevkle okunabilir. İlk yayınlandığı dönemde de yoğun ilgi ve alâkaya mazhar olan eser İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin dikkatini çekmiş, hatta cemiyetin kulüplerinde de satılmıştır (Ekici, 1997:578). Öksüz Turgut da Ahmet Hilmi’nin millî fikirleri işlediği diğer eserleri gibi sade ve akıcı bir Türkçe ile yazılmıştır. Romanın şahıs kadrosunun çoğunu Turgut, Doğan, Boğa, Kutluk, Demir, Gündoğdu gibi Türkçe isimler oluşturmaktadır. Babasının arkadaşı Deli Mustafa’ya evlatlık olan Öksüz Turgut’un padişahla tanışması, daha sonra Niğbolu zaferi ve çeşitli akınlara giden serüvenlerinin anlatıldığı romanda İslâmî vurguların yanı sıra “Türkistan’daki atalar Oğuz Türklerinin âdet ve töreleri”ne yapılan göndermeler de dikkat çekicidir.

Ayrıca romana ek olarak “Dedelerimiz Eski Türkler Hakkında Bazı Bilgiler” başlıklı bir bölüme de yer veren Ahmed Hilmi, bu bölümde Çinliler ile Türkler’in münasebetlerini, Türkler’in yeme-içme, giyim gibi günlük yaşantılarını, Türk töre ve nizamını, Türk hükümdarlarının özelliklerini kısaca anlatır. Devamında “Tarihimizden Bir Yaprak” bahsinde Türk adının tarihte ilk kez görülmesi ve Türkler’le Moğolların tarihî bağı üzerinde duran yazarımız sonraki “Türk Bayrağı” adlı bölümde yine Türkler ve Moğollarda bayrağın değeri ve önemini vurgular. Sonraki başlık olan “Büyük Türkler”de Türk hükümdarlarından önde gelenler hakkında bilgiler verir ve onları methederken, son paragrafta ise Türk din bilginlerinden bazılarının isimlerini sıralar. Romandaki eklerin son bölümü “Türk Şövalyeleri Adsızlar”dır. Burada da Ahmed Hilmi, akıncı olan Türkler’in başlangıçta isim sahibi olmayıp bir kahramanlık

gösterdikten sonra kendilerine isim verilmesinden yola çıkarak Adsız'lar ve yaşamları hakkında bilgi verir.

2.5. Tarih-i İslâm

Tarih-i İslâm, Ahmed Hilmi'nin en önemli ve muhtevası en geniş olan eseridir. Abdullah Cevdet tarafından Türkçe'ye tercüme edilen Hollandalı oryantalist Dozy'nin Tarih-i İslâmiyet adlı eserine reddiye olarak yazılmıştır. İslâm dini ve Hz.Peygamber'e hakaretler içeren bu eser Müslümanlar arasında infiale sebep olmuştur. Ancak bu esere yazılan reddiyelerin ilmî kıymet taşımaması ve onun yol açtığı tahribatı gidermeye muvaffak olamaması sebebiyle Maarif Vekâleti'nde Dozy'nin tarihini red için bir komisyon oluşturulduğunu ve reisliğine kendisinin getirildiğini söyleyen Ahmed Hilmi, bu komisyonun çalışmasını neticelendirememesi üzerine “vicdanımızın tazyikine mukavemet edemeyerek şu eseri yazmaya başladım” diye eseri tek başına vücuda getirdiğini anlatır (Ahmed Hilmi, 1982:4).

İslâm tarihini teşkil eden olayları ve tarihi kayıtları alışlagelmişin dışında sebep ve sonuçları, lehte ve aleyhte, müslim ve gayrimüslim görüşler de dikkate alarak tahlil ve tenkit usulü ile değerlendiren ve karşılaştırmaya çalışan Ahmed Hilmi'nin güçlü muhakemesi bu eserinde kendisini kolaylıkla teşhis ettirir. Bu eseri tahlil ederek Ahmed Hilmi'yi değerlendiren Cemil Meriç (Meriç, 1986:83-88) onun asrın yobazlarına benzemediğini ve ilmî bir inzibattan mahrum olmadığını, inançların arkasına sığınmadan her meseleyi tek tek ele alıp tartıştığını ve inançlarını aklın muhakemesine çektiğini kaydeder. Böyle bir bakış açısıyla kaleme alınan ve ilki H.1326 ve ikincisi H.1327 tarihlerinde yine kendi matbaası olan Hikmet Matbaa-yı İslamiyesi'nde iki cilt olarak basılan Tarih-i İslâm'ın ilk cildi bir hasbıhale başlar ve 18 bölüm içerir. İkinci cilt ise 24 bölümden müteşekkildir. İslâm tarihi içinde Türkler ile ilgili kısım bu ikinci cildin 15. bölümünde incelenmeye başlanır. Bu bölümde İslâm'ın ilk yayılma yıllarında Türkler'in durumu ve eski Türk inancı ile birlikte Türkler'in İslâmiyet'e girişi konularına temas edilir. Daha sonra 19. bölümde de Osmanlı Türkleri'nin İslâmiyet'e hizmetleri ayrı bir bahis olarak ele alınır. Aslında eserin tümü bir medeniyetin kritiğini yapması bakımından konumuza referans olma

kabiliyetindedir. Bu nedenle ilerleyen kısımlarda Tarih-i İslâm'ın gerek 15. ve 19. bölümlerine gerekse ilgili diğer bölümlerine yeri geldikçe müracaat edilecektir.

BÖLÜM 3: ŞEBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'DE TÜRKLÜK TASAVVURU

3.1. “Türk”, Bir Soyun Adı mıdır?

“Millet” kelimesi, dilimize Arapça’dan geçmiştir. Arapça’da “ezberden yazdırmak, dikte etmek” anlamındaki “imlâl” (imlâ) kökünden türemiş, işitilen ve okunan bir şeye dayanması veya dikte edilmesi ve yazılması bakımından “din” karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye “izlenen, gidilen yol” mânası verilmiştir Dilimizde ise “din”, “mezhep” gibi anlamlara gelmektedir (Şentürk, 2005:64). Osmanlı döneminde uzunca bir süre, dinî grup ve zümreleri ifade eden kelime olarak kullanılmıştır. TDK sözlüğünde (TDK, 1988:1026) “Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus” olarak tanımlanan “millet”in yabancı dildeki ifadesi “nation”dur. “Nation”, Latince bir fiil olan “nasci”den gelmektedir ve aynı yerde doğmuş insan topluluğunu ifade eder (Özdemir, 2005:19). Modern dönemde ortaya çıkmış “nation” kavramının dilimizde “millet” ile karşılanması, “millet” terimini dinî içeriğinden soyutlayarak salt sosyolojik ve siyasal bir kavram haline gelmesine sebep olmaktadır (Şentürk, 2005:64). Fakat “millet”le ifade edilen dinî içerik hem dilimiz hem de millî kimliğimiz açısından önemlidir. Arapça bir kelime olmasına rağmen Araplar “millet” kelimesini değil “şa’b” kelimesini kullanmaktadırlar (Özdemir, 2005:18). Çünkü “millet”le kastedilen şey iki dilde de aynı karşılığı vermemektedir. Her ne kadar “millet” yabancı kökenli desek de kavramsal olarak o kadar yerli, o kadar millîdir. Zira bir kelimenin toplumda ifade ettiği şey belki yüzyıllar süren tecrübeler sonunda billurlaşmaktadır. Dil, bir yönüyle tecrübeler alanıyken diğer yönüyle de uzlaşılar alanıdır. “Millet” kelimesi de böyledir, ne kadar yabancı kökenli olursa olsun kavramsal bütünlüğüyle de, kültürel yönüyle de, sosyolojik manada da toplumumuz için millî bir hüviyet kazanmıştır. Zira millet, gönüllü bir birliktelikten çok daha öte bir şeydir. Geleneksel süslemelerle örtüşmüş olup, üzerinde yaşanan toprağa, dile ve aileninkinden daha geniş bir yakınlık duygusuna bağlılık gibi unsurlar barındırır (Carr, 1993:59-60).

Aslında dilin doğal tekâmülünün yanında bir de siyasî ya da ideolojik müdahaleler söz konusudur. Müdahil irade, kelimenin ihtiva ettiği anlamların bazılarını tercih eder

veya öne çıkarırken, bazılarını da soluklaştırır ya da yok farzedebilir. “Millet” kelimesi buna iyi bir örnektir. Çeşitli dillerde yahut aynı dilin farklı evrelerinde olduğu gibi dilimizde de çeşitli evrelerde ve ideolojik tercihlere bağlı olarak din birliği, dil birliği, vatandaşlık, anayasal bağımlılık, ortak tarih, ortak coğrafya, ırkdaşlık, kültürel benzerlik vb. unsurlar, farklı kombinasyonlarla bir araya getirilerek bir “millet” tanımı yapılagelmiştir. Buna bir de yukarıda değindiğimiz gibi yabancı dillerdeki kelimelerle karşılaşma ve ikâme edilme kargaşası eklenince bu kelime çoğu zaman sun-i bir zeminde kalakalmıştır.

Dilimizdeki “millet”in, “nation”la karşılaşmasından oluşan kavramsal bunalımın altında da bu sebep yatmaktadır. Sebep Batı tarzında düşünme çabası da olabilir, Batı’nın kavramlarıyla düşünme telaşı da... Her şeyden önce, aynı dili konuşan insanların arasında bile farklı içerik ve anlamlar gösteren bir kelimenin ayrı lügat ve literatürde aynen karşılanabilme imkânı yoktur. “Soy, vatan, ekonomi, dil, kültür ve ahlâk birliği gibi milleti meydana getiren unsurların hepsi bütün milletlerde aynı kuvvet ve bütünlükte bulunmaz” (Topçu, 1978:49). Bunun bir adım ötesi “milliyet” problemidir. Millet kavramının içeriği ve dayandığı unsurlar, “milliyet” fikrinin dinamiklerini oluşturur. “Dilimizin ve Arapça’nın kaidelerine göre millet ve milliyet arasında esaslı bir fark yoktur. “Ciddîyet” Türkçe’de “ciddî” olmak mânâsında kullanıldığı gibi, “milliyet” in de “millî olmak, yani bir millete mensup, bağlı olmak mânâsına gelmesi lâzım gelir” (Mehmed İzzet, 1981:41). Millet ve nation kelimelerinin birbirlerini karşılama sorunları, milliyet ve nasyonalite (nationalite) kelimelerinin birbirini ikâmesinde de aynı sorun ve sonuçlara zemin hazırlayarak bu konunun her daim güncel bir tartışma alanı olarak kalmasında etkili olur. Fakat burada konumuzun da nüvesini oluşturan asıl önemli soru şudur: Türkler’de, hususi manasıyla kendisini binlerce yıl önce gösteren millet ve milliyet duygusu, niçin, henüz birkaç yüz yıllık mazisi olan ve kendi içinde bile hâlâ demini bulamamış bir takım yabancı kelime ve kavramlarla ifade edilmeye çalışılır?

Millet ve milliyete dayalı hareket tarzının adına milliyetçilik (nationalism) adının verilmesi bu hareketin başlangıcının, tarihe Fransız İhtilâli olarak düşülmesi bu soruya verilebilecek en doğru yanıtlardandır. Hakikatte ise, milliyetçi fikir cereyanlarının gelişmesini ve millî devletlerinin teşekkülünü Fransız İhtilâline bağlamak doğru ise de

millî duygularının doğuşunu ve hattâ milletlerin teşekkülünü de onunla ilgili bulmak o derece dar ve kifayetsiz bir görüşü temsil eder (Turan, 2006:31). Bu olay sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, imparatorluklara tepki olarak doğmuş ve ulus devletlerin ideolojik zeminini hazırlamıştır. Dolayısıyla bu hareket diğer milletlere olan düşmanlıktan doğmuş (Özdemir, 2005:136), siyasî saldırganlık için bir vasıta hâline getirilmiştir (Kafesoğlu, 1970:70). Hâlbuki tarih boyunca hür ve müstakil yaşamış bir millet sıfatıyla Türkler'in böyle meseleleri, kompleksleri olmamıştır. Türk milleti binlerce yıllık mazinin türlü hâdiseleri içinde yoğrula yoğrula gerçek millet kıvamına erdiği için, fikirleri de bu tarihî oluşa uygun; sağlam karakterli, maneviyatının tezahürleriyle dolu bir hüviyette ortaya çıkmıştır. Türkler'de milliyetçiliğin bundan iki bin yıl öncesine ait izleri bizzat Avrupalı bilginler tarafından tespit edilmiştir. Tanınmış Alman ilim adamı Sinolog Fr.Hirth eski Çin yıllıklarında araştırmalar yaparken Asya Hun İmparatorlarında Çi-çi'nin (ölümü, M.Ö. 36) halka irat ettiği nutuktan parçalara rastlamış ve hayretle görmüştür ki, bu ünlü Türk başbuğunun devlet anlayışı doğrudan doğruya millî duygulara dayanmaktadır. Çi-çi'nin, atalardan kalan yadigârlar arasında, geniş ülkelerle birlikte, hürriyet ve istiklâlin de bulunduğunu ve bu en kıymetli emanetlere ehemmiyet verilmemesinin millî ihanet sayılacağını açıklayan sözlerini, dünya edebiyatında milliyet fikirlerinin ilk dile gelişi diye tefsir eden Fr.Hirth şu neticeye varmıştır: “Tarihte milliyetçiliği devlet siyasetinde temel yapan ilk devlet adamı Çi-çi'dir” (Kafesoğlu, 1970:13).

Ancak II.Meşrutiyet dönemine gelindiğinde milliyetçiliğin nasyonalizm kelimesinin tezahürleriyle benimsenmeye başladığını görürüz. “Bu dönemde milliyetçilik veya Türkçülük akımları alevlendi. Aslında bu hareket bir dünya görüşünden ziyade azınlıkların tutumlarına karşı bir savunma mekanizması olarak doğmuş ve gelişmiştir” (Özdemir, 2005:141). İmparatorluğun çözülmesi ve gayri Türk unsurların büyük nispette istiklallerini ilan etmesi başka da bir siyaset yolu bırakmamış gözükmektedir.

Türkçülük fikrinin bu dönemdeki iki önemli simasından Ziya Gökalp, milleti, “dil, din, ahlâk ve estetik bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış olan bireylerden oluşan bir topluluk” (Gökalp, 1978:36); Yusuf Akçura ise “ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş bir insan toplumdur” (Akçura, 1998:18) şeklinde tanımlar.

Çağdaşlarının aksine Ahmed Hilmi çerçevesi net bir millet tanımı vermez. O dönemde birçok düşünürün hissettiği diğer milletleri incitmeme hassasiyetini Ahmed Hilmi'nin de paylaştığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yazarımızın kaleme aldığı yazılardan Türk milletinin tarifini bulmak ve sahip olduğu hususiyetleri keşfetmek mümkündür.

“Biz Türk adıyla anılır pek eski bir milletiz” (Ahmed Hilmi, 1910p:8) diyen Ahmed Hilmi, Çinlilerin Türklere ilk önce “yukarı taraf adamları, barbarları” anlamına gelen “Hiyong-Nu” adını verdiklerini, daha sonra “Tükyu” ismini kullandıklarını kaydeder. Yazarımıza göre Çin dilinde “r” harfinin olmadığı düşünülürse “Tükyu” ve “Türk”ün aynı milleti ifade etmek için kullanıldığı anlaşılacaktır. Ayrıca Herodot’un Türkleri “Türkus” diye andığını söyleyen Ahmed Hilmi, İranlılar’ın da “Turan” ismini kullandıklarını söyler (Ahmed Hilmi, 1974b:109).

Millet yahut milliyet üzerine söz söylemek umumiyetle ya ırka ya da kültüre gönderme yapmak anlamına gelir. Ahmed Hilmi'nin ise ırkçı olmamakla birlikte ırkı reddetmediğini; ancak onun, ırktaki alâimin kendisini kültür, ahlâk, karakter gibi bazı hususiyetlerle gösterdiğini savunduğunu söylemek mümkündür. O, birçok yazısında “Türk Kanı”, “Türk Yavrusu”, “Şanlı Dedelerin” gibi doğrudan kan bağı ifade eden kelime ve sıfatlar kullanır. “Başka milletlerin “gürz” denilen demir topuzlarının gördüğü işi Türklerin yumruğu görürdü. Dedelerimizin bir yumruğunu yiyipte diri kalan adam değil öküz, manda bile az bulunurdu” (Ahmed Hilmi, 1910p:8) diyerek geçmişte güç ve kudret timsali olduğunu iddia ettiği Türkler’in fiziksel özelliklerinin zaafa uğramasını, “her Türk’ün ilk dölünü Bulgar, Sırp, Yunan ve Roman dilberlerine ekmesi ve arslan döllerin Petro, Yuvan, Mihâl olduğu, bundan dolayı o milletlerin kanına dirilik veren Türk gençlerinin gürbüz bir çocuk meydana getiremeyecek kılığa girerek küçüldüğü” şeklinde açıklaması Ahmed Hilmi'nin Türklüğü ırkî planını tamamen dışında algılamadığını göstermenin en marjinal örneğidir (Ahmed Hilmi, 1913:17). Benzer bir örnek de Türk Armağanı’ndaki “Genç Türk Ne Demek” adlı şiirde geçmektedir (Ahmed Hilmi, 1914:4):

“Gençlik demek soyu inkâr değildir

Gençlik demek Türklüğünden ar değildir

Gençlik demek Frenkleşmek olamaz

Öyle bir piç Türk adını alamaz.”

Ancak donanma için yardım toplanmasını konu alan ve zenginlere çağrı yapan bir yazısına bakıldığında ise Ahmed Hilmi, “Emin olalım ki onların damarlarındaki kan uyanır. Çünkü o kan, vatan yolunda, din yolunda güle güle ölen arslanlardan gelmiştir. Eğer uyanmayan olursa hükmedilir ki, o kan bizden değildir” diyerek Türklüğün mümeyyiz vasfının kan bağından ibaret olmadığını, Türklüğün daha mümtaz nitelikler taşıdığını göstermiştir (Ahmed Hilmi, 1910m:6). Düşünürümüz bu niteliklerin tümüne “Türk Ruhu” demiş, kimi zaman da bunun yerine “Türklük” kelimesini kullanmıştır. Onun “Evvelleri Evrenoslar, Köse Mihaller, daha nice büyük adamlar Türkleşmeyi şeref biliyor, Türk oluyorlardı” (Ahmed Hilmi, 1913:14) ile “Dedelerimizin yasağı kadar güzel nizamlar bulunmazdı... Herkes yasak yani nizama uyardı. Biri alçaklık etse, milletine ve vatanına karşı kancıklık yapsa onu hemen yurtlarından kovarlardı. Artık böyle bir adam Türk adını taşıyamazdı. Türkler arasında oturamazdı. Türk yurdu ile Rusya arasındaki çöllere gider ve oradan kendi gibi kovulmuş ve Türklüğünü yitirmiş adamlarla otururdu” (Ahmed Hilmi, 1910p:8) ifadeleri dikkat çekicidir. Ahmed Hilmi, Türklüğü kazanılan ve kaybedilen bir şey olarak düşünmüştür. Konuyla ilgili eserlerinde de Türk Ruhu’nu, bu ruhu canlı ve diri tutan unsurları, onu yaralayan etkenleri, onu kazanmanın yollarını, kaybetmenin sebep ve sonuçlarını örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Bu örneklerin İslâm öncesi ya da İslâm’dan sonra olması yahut Orta Asya’dan veya Anadolu’dan gelmesi gibi bir tereddüt görünmemektedir. Ahmed Hilmi, Türk Ruhu’nun zaman ve coğrafya kaygısı gütmeden her devir ve şartta geçerliliğini koruması gerektiğini düşünmüştür.

Ahmed Hilmi’nin “Türk” tasavvurunda soy faktörü ihmal edilmemiştir. Ancak bu biraz da beklenti gibi durmaktadır. Yani her Türk’ün Türklüğe istidatı olması gibi. Fakat yine de Türklüğün kazanılması ya da yitirilmesi yazarımız tarafından Türklüğün unsurlarına yönelik ya da ondan uzaklaşmaya bağlanmıştır.

Kültürleşme veya medenîleşme eğiliminin daha ziyâde millî kültür unsurlarının (dil, din, gelenek, davranış vb.) nesilden ötekine aktarılması işleminden ibaret âile terbiyesi ve umûmi eğitim ile ilgili bulunduğu anlaşılmış, böylece üstün ırk gibi bir tasnifin yanlışlığı ortaya konmuştur. Fakat yine de milletleri birbirinden ayıran bir soy faktörünün varlığı inkâr edilememiştir. Millet dediğimiz topluluklar, atalarından

devraldıkları millî kültür verasetine eklenen biyolojik katılımlar sayesinde ayrı “kişilik”ler kazanmaktadırlar. Yüzyıllardan beri yan yana yaşamakta olan sınır komşusu milletleri bile birbirinden ayıran başlıca faktör de bu “kişilik” farklılığıdır. O hâlde, kültür ve medeniyet konusunda soydan gelen “millî seciye”ye de kuvvetli bir tesir payı tanınması icap etmektedir (Kafesoğlu, 2004:28).

Dolayısıyla “millet” düşüncesinin “soy”dan tamamen ârî algılanması hele de o günün şartlarında pek de mümkün görünmemektedir.

3.2. Türk Vatanı

Nasıl ki madde mekânsız olarak algılanamıyorsa, bir millet de vatandan ayrı düşünülemez. Tarih boyunca milletler ya bir vatan üzerinde ya da vatanlarından ayrı anılagelmıştır. Vatan düşüncesi pek eskidir. Medeniyetin en aşağı seviyesinde yaşayan kavimlerde bile bu his mevcuttur (Mehmed İzzet, 1981:51). Yani ne zaman bir milletten bahsedilse ona ait bir vatana da mutlaka değinilmiştir. Vatan her millette var olan ortak paydadır.

Üzerinde yaşayan insanların kader birliği, kendisi için yaptıkları fedakârlıklar, anıları, aidiyet duyguları gibi unsurlar vatanı bir millet için değerli ve anlamlı kılar. Bu, vatanın her millette kendini gösteren doğal özelliğidir. Bununla birlikte vatan bazen kutsal bir formda karşımıza çıkar. Türk vatanı da çağlar boyu böyle bir telakki ile ifade edilmiştir. “Dua edilen yer” manasına gelen Ötüken (Özdemir, 2006:36) Orhun Abideleri’nde “Mukaddes” sıfatı ile anılırken (Ergin, 2002:41), Ahmed Hilmi’ye geldiğinde vatan “Mübarek” ve “Hakk’ın hediyesi” olarak zikredilmiştir (Ahmed Hilmi, 1913:7). Hun imparatoru Mete’nin, sulhu korumak maksadı ile ağır fedâkârlıkları göze aldığı halde bir çöl parçası için harbe karar verirken: “Toprak milletin köküdür; onu nasıl verebilirim” diyerek onu her kıymetin üstünde tutması da bu duygunun Türk ruhundaki eskiliği, derinliği ve kutsiyetini gösterir niteliktedir (Turan, 2006:108). Gerçekten eski Türk halkı, devletin istiklâli gibi, vatanına da bağlı idi. Esasen Orhun Abideleri, Türk milletinin acı ve tatlı hatıralarının gelecek nesillerce unutulmaması için taşa yazdırılıp dikilmiş olup, o toprakların hep Türk vatanı olarak kalacağı düşüncesinin mahsûlüdür. Türklerde “ülke” ve “vatan” telâkkisi, Türk devlet düşüncesine paralel şekilde, bütün öteki göçebe ya da yerleşik kavimlerden farklı

olarak, siyâsî istiklâl fikri ile beraber yürümektedir. Eski Türk, ancak hür ve müstakil yaşabildiği toprağı vatan saymakta, bu şartların mevcut olmadığı araziye kolayca terk edebilmektedir (Kafesoğlu, 2004:237). Türk göçlerinin bir sebebi de budur. Tarih sahnesine çıkış bakımından dünyanın en eski milletlerinden biri olan Türkler kadar dünya üzerine yayılmış, çıktığı yerden binlerce kilometre ötede vatan tutmuş bir başka millete rastlanamaz (Güngör, 2003:132).

Buna mukabil Osmanlı İmparatorluğunda birleştirici değer olarak din ideolojisinin kullanılması sebebiyle, bazı kanunnameler haricinde ilk defa Gülhane Hattı Hümayunu'nda vatan tabirine rastlandığı ancak yine de bu kelimenin siyasal bir anlam kazanmasının uzun bir zaman sonraya denk geldiği kaydedilir (Karal, 1996:323-324). Abdülaziz zamanında Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa ve özellikle Namık Kemal'in yazılarıyla vatan muhabbeti tekrar irtifa kazanmaya başlamıştır.

Ahmed Hilmi de Türklük mefkûresini müdafaa ettiği eserlerinde “vatan” mevzuu ile ilgili yazılar kaleme almış ve bu konuya özel bir önem vermiştir. O, Özdemir müstear adıyla Hikmet mecmuasında yazdığı “Türk Kardaşlarım” adlı yazı dizisinde Türk'ün borçlarını sayarken, vatan için şöyle der: “En büyük borcumuz vatanımıza karşıdır. Vatan demek ana demektir. Vatanımızın namusu hepimizin namusudur. Vatanı korumak, vatan için ölmek hepimizin borcudur” (Ahmed Hilmi, 1910p:6). Başka bir makalesinde ise şu benzer ifadelerle vatanın değerini vurgular: “Vatanın imdadına koşmak hepimizin borcudur. Vatan anamızdan, babamızdan, canımızdan daha kıymetlidir. Anasının yardımına koşmayan oğul nasıl alçak bir oğul ise, vatanının imdadına koşmayan vatandaş dahi öylece alçak bir adamdır” (Ahmed Hilmi, 1910m:5).

Türklerden yurt duygusunun, toprak sevgisinin alındığını ve kendi ifadesiyle “arslan sürüsünün koyun sürüsüne çevrildiğini” düşünen Ahmed Hilmi bu mevzuu üzerinde titizlikle durarak hiç şüphe yok ki, vatana karşı mesuliyet duygusunu hatırlatmak ve onu geliştirmek gayesini taşımaktadır. Zira o, toprak kayıplarının dehşetiyle kavrulan trajik bir dönemde eline kalem almıştır. Fevkalade acı ve büyük kayıplara rağmen durumun vahametinin anlaşılammış olması düşünürümüzü hayıflandırmaktadır: “Kırım, Romanya, Cezayir, Tunus, Mısır, Sırp ili, Bulgar ili, Kafkasya birer birer gitti.

Bunlar vücudumuzdan kesilen birer parça idi. Ah! Ne acıklı hal! Biz bu parçalar sanki bizim vücudumuzdan kesilmiyormuş gibi davrandık” (Ahmed Hilmi, 1913:6).

“Her birimiz çalışmalı, zengin ve kutlu olmalıyız. Böyle olmak vatana karşı borçtur.” diyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910p:6), vatana karşı sorumluluk duygusunun körelme sebebi olarak en çok da din adına söylenen yanlış sözlere ve nihayetinde miskinliğe dikkat çeker:

“Diyorlar ki: Müminin dünyası zindan, mümine dünya haramdır! Hem de bu sözü Çalab adına, Peygamber adına diyorlar. Demek ki Türk yavrusu, [eğer bu söz bir gerçek düşünce, bir buyruk ise] daha küçük yaşından eziyet çekmeyi, yoksul ve dilenci kalmayı pek olağan ve çok münasip belleyecek ve adeta dilencilığe hazırlanacak! Bu sözlerle Türk yavrusuna miskinlik öğretilmiş oluyor” (Ahmed Hilmi, 1913:17-18).

“Ah Çalab’ım... Bu sözlerle yoğurulan ruhta vatan muhabbeti, yurt kaygısı olabilir mi? Vatan, dünyadan bir parçadır, dünya ise zindan ve haramdır. Şu halde vatani sevmek zindan ve haramı sevmek manasına gelmez mi? Bu mana ile büyüyen zavallı bir ervah, vatani için ölmek istemez. Pek bellidir ki vatanını sevmeyenin, vatanını korumak için ölmesini bilmeyenin elinden vatanını alırlar” (Ahmed Hilmi, 1913:20).

Din adına dünya ve dolayısıyla vatan sevgisinin bu şekilde köreltildiğini düşünen düşünürümüz Türkiye’nin âlem-i İslâm’ın kalbi olduğunu söyler (Ahmed Hilmi, 1910g:2) ve bu vatana duyulacak muhabbetin aslı kaynağını yine Tanrı’da göstererek Türklere şöyle seslenir:

“Seni kandırdılar, senden hakkı gizlediler, seni yalanlara inandırdılar... Lâkin artık kanma, Türküm, artık inanma. Çalab diyor ki: <Bu yeri Salihlere mâl ederim> Demek bu dünya Çalab’ın iyi kullarına peşkeşidir. Hakk’ın peşkeşi fena bir şey olamaz. Bu vatan bize Hakk’ın hediyesidir. Onu sevelim, onun kıymetini bilelim. Çalışalım, zengin, kuvvetli olalım, Ta ki mübarek vatanımızı düşmandan koruyalım” (Ahmed Hilmi, 1913:7).

Ahmed Hilmi’ye göre vatanını sevmek, itilâsına hizmet etmek, bütün zevk ve meziyetlerin üstünde bir zevktir (Ahmed Hilmi, 1974a:24).

Aynı eserin başka bir bölümünde de Ahmed Hilmi, vatanın imdadına koşmayı Peygamber ruhunun çağrısı, Türk yurdunu da Çalab’ın evi olarak nitelendirmektedir: “Ey Türk yavrusu! Peygamberinin ruhu sana diyor: Ey dinimin bekçisi Arslan Türk! Camilerime asılan çanları indir, şehitler toprağını, Türk yurdunu, Çalab evini alçaklardan kurtar!” (Ahmed Hilmi, 1913:25-26).

Ahmed Hilmi, Türk yurdunu ise şöyle tanımlar: “Ey Türk yavrusu! Türk yurdunun bir ucu Tuna, bir ucu Sudan, bir ucu İran, bir ucu Cezayir’dir. Bu yurt, senin anandır. Bu yurt dedelerinin de kanıyla sulanmış mübarek bir topraktır. Bu yurdun neresini kazsan Türk kemiği çıkar!” (Ahmed Hilmi, 1913:24).

Ahmed Hilmi’nin Özdemir mahlasıyla yazdığı Türk Armağanı’nda yer alan Türk Mezarı isimli şiiri de (Ahmed Hilmi, 1914:13-14; Ahmed Hilmi, 1911k:3) çizdiği hudutlar açısından dikkate değerdir:

Türk mezarı beş-on arşın yer değil,
Altay’dan Tuna’ya dek bir ucu,
Gün batısı, Arab ili bir bucu,
Türk, bu yere, kolay sığar er değil!

Toprakları sıksan akar Türk kanı,
Yeri kazsan çıkar bir Türk kemiği,
Türk canı mı bu feleğin yediği!
Ne tükenmez, bu Türklerin kurbanı.

Karalara sığmamış mı ne olmuş,
Denizleri sanki mezar edinmiş,
Akdeniz’i kefen diye giyinmiş,
Denizler de Türk şehidiyle dolmuş.

Yurdumuzu bilsin almak isteyen,
Para ile alınmadı bu vatan,
Kanla sattı bize bu yurdu satan,
Gelsin alsın, varsa canından bezen.

Bir tek kalıncaya kadar pazarlık,
Bu yurt gitmez, biricik Türk kalırsa,
Gider, belki gider amma olursa,

Türkler için baştan başa mezarlık!

Gerek bu şiirindeki,

Türk mezarı beş-on arşın yer değil,

Altay'dan Tuna'ya dek bir ucu,

Gün batısı, Arab ili bir bucu,

Türk, bu yere, kolay sığar er değil!

gerekse yine Türk Armağanı'nda yer alan "Kan Birliği, Din Birliği" adlı şiirinde geçen (Ahmed Hilmi, 1914:8; Ahmed Hilmi, 1911j:3):

Türk ulusu bin obaya ayrılır,

Kimi Kırgız, kimi Tatar çağrılır,

Kimi Özbek, kimi Uygur, ya Kaçar,

Kimi Moğol, kimi Fin, ya Macar!

Bir babanın oğulları, yardaşı,

Değil miyiz, hepimiz kan kardaşı!

ifadelerine dikkat çeken Fevziye Abdullah Tansel, Ahmed Hilmi'nin "Turan" kelimesini kullanmamakla birlikte bu fikri Ziya Gökalp'ten daha önce müdafaa ettiğini dile getirmektedir (Tansel, 1981:170). Ancak "Turan"ın işaret ettiği sınırlara itiraz etmemekle birlikte bu düşüncenin arka planında Siyonist olduğunu düşündüğünü ve bu fikrin siyasî istikbalini realite dışı bulduğunu Ahmed Hilmi'nin ileride vereceğimiz yazılarından anlamak mümkündür.

3.3. Türklüğün Dini

Dinin, insan ve toplumlar üzerindeki etkisi bir realitedir. Aslında insanların ve toplumların da din üzerinde etkileri vardır. Meseleyi millet açısından ele alırsak denilebilir ki, din bir milleti yoğurma kudretine haizken; millet de dini yorumlama ve kendince millileştirme özelliğine sahiptir. Son derece doğal olan bu etkileşimi Mani dinine geçerek millî niteliklerini kaybeden ve zayıflayan Uygurları, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra farklı bir millet haline gelen Bulgar veya Macarları yahut da Müslümanlığı kabul ettiği halde diğer İslâm memleketlerinden farklı bir İslâmî yorum ve yaşam geleneği geliştiren Türkleri göstererek örneklendirmek mümkündür.

Din, inanç olduğu kadar da eylem alanıdır; getirdiği normlar, ahlâkî ve felsefî karakterleri ile toplumun kimyasını oluşturur. Elbette diğer milletler üzerinde olduğu gibi Türkler için de tarih boyunca büyük bir önem taşımıştır. “Türk” adının menşeinin, eski Türk dini olan Töre’ye mensup veya onu benimsemiş olanlara verilen isim olduğu şeklinde açıklanması Türk inancını daha orijinal hale getirmiştir (Başer, 1995:136; Kafesoğlu, 2004:44; Turan, 2006:43; Özdemir, 2005:139; Baykara, 2006:143-145).

Tanrı’nın “Törütgen” yani “Hâlık” sıfatıyla ilintili olarak “türetilmişlerin riayet edeceği Tanrı kânunları”, ilâhî nizâm – türeyiş nizâmı anlamlarına gelen Töre, tevhidci düşünce sistemiyle kendisine müntesip olanlara tefekkür zenginliği sunmuş, birçok inceliği fark ettirmiş, merkezinde bulunan Kut’a kavuşmanın şartlarını gaflet, kin, yalancılık, bilgisizlik gibi zaafılardan ayıklamış, kâinatın ruhu ile insan arasında bir münasebet kurmuş ve insanın ünsiyet kuran özelliğini vurgulayarak kendi hakikatlerine ulaşmasının yolunu kendinde ve kâinatta göstermiş, bilgeliğe büyük değer vermiş ve onu hakanlıktan dahi üstün saymış, bilgi, akıl, gönül ve diğer erdemler ile mensuplarına bir “kişilik” modeli oluşturmuş ve onu tüm arızalardan ayıklamış, devlet ve adalet mefhumlarına verdiği değer ile de içtimaî bünyeye form kazandırmış ve en önemlisi, Töre’nin kaynağını Tanrı’da bulan Türk, Tanrı adına kâinat nizâmı kurma ve adalet dağıtma gibi bir misyonun da “yüklenici”si ve “taşıyıcı”sı olmuştur (Başer, 1995).

İslâmiyeti kabulünden sonra da Türkler Töre’yi bir kenara bırakmamışlar, onun içtimaî plandaki teşkilatlanmasını devam ettirmişlerdir. Çünkü Töre’nin Tanrısı ile İslâm’ın Allah inancı arasında birbiriyle çatışma yoktur. Bilakis Töre, birçok orijinal özelliği ile semavî bir karakter taşımaktadır (Başer, 1991). Bir defa Türkler’de ilkel kabilelerde sıkça görülen çok tanrılı dinler sözkonusu olmamıştır. Orhun Kitabeleri’ne bakıldığında, hiçbir karışıklık tereddüdü olmadan sadece “Tanrı” denildiğini görür ve bir tek Tanrı’dan bahsedildiğini anlayabiliriz. X. asrın ilk yarılarında Oğuzları ziyaret eden halifenin elçisi İbn Faldan da bir Türk zulüm gördüğü veya bir zorlukla karşılaştığı zaman, başını yukarı kaldırıp “Bir Tangrı” diye dua ettiğini söyler (Turan, 2006:67). O halde şöyle de demek mümkündür: Eğer Türkler Töre’ye mensup olmasaydı İslâmiyeti kabul etmeleri daha zor olabilirdi. Aksine onlar, hiçbir zorlama olmaksızın kendi inançlarıyla örtüşen bu inancı kendi gönüllerince (ki bu da Töre’nin

oluşturduğu gönüldür) kabul etmişler ve Töre'nin kendilerine yüklediği misyonu aynen devam ettirmişlerdir. İslâm, Türklerin elinde kural ve kalıplar olarak kalmamış, onu işlemiş ve işletmişlerdir. İnancıyla kâinat nizamı arasında öteden beri bir ünsiyet kuran Türkler, mimariden musikiye, siyasetten ilime, hukuktan edebiyata hemen her sahada bir tevhid mekanizması kurmuş ve İslâm hayatın içine sinmiş, yaşam alanı bulmuştur.

Türk tarihinin genel akışında olduğu gibi Ahmed Hilmi'nin Türklük mefkûresini müdafaa ettiği yazılarında da milliyet ve karakter hususlarında İslâm öncesi ya da sonrası gibi bir ayırım göze çarpmaz. Okuyucularına kendilerine örnek olması için sık sık hem İslâmlıktan önce hem de İslâmiyeti kabul ettikten sonraki “şanlı dedeleri”ni hatırlatır, onlardan örnekler verir. Ya da “Öksüz Turgut” romanında olduğu gibi hem Oğuz Türklerinin Töre'sine atıfta bulunurken hem de İslâmî değerlerin altını çizer. Yine aynı romanda yer alan “Dedelerimiz Eski Türkler Hakkında Bazı Bilgiler” adlı bölümde Töre için “Yasak” ismini kullanarak şu bilgileri verir (Ahmed Hilmi, 1974b:106-107):

“Eski Türklerin yazılmış kanunları yoktu; lâkin öteden beri herkesin canından aziz bildiği bir takım görenekleri var idi ki, bunlara riayet etmeyen bir tane bile Türk bulunamazdı. Bu göreneklerin hepsine birden “Yasak” adı verildi.... Başta Han olarak her Türk, göreneğin, yasağın altında idi.... Türk Han'ı bütün Türklerin kumandanı idi. Lâkin savaş yerinde olmadıkça bir Han, en yoksul bir Türk gibi yasaya boyun eğdi ve vereceği hükümler yasaktan dışarı şeyler olamazdı.”

Türk Töre'sini öven ve “dedelerimizin yasağı kadar güzel nizamlar bulunmazdı” diyen Ahmed Hilmi, birçok ahlakî faziletin de kaynağı olarak gördüğü bu nizâma herkesin uymakla mükellef olduğunu belirterek şunları söyler (Ahmed Hilmi, 1910p:8):

“Biri alçaklık etse, milletine ve vatanına karşı kancıklık yapsa onu hemen yurtlarından kovarlardı. Artık böyle bir adam Türk adını taşıyamazdı. Türkler arasında oturamazdı. Türk yurdu ile Rusya arasındaki çöllere gider ve oradan kendi gibi kovulmuş ve Türklüğünü yitirmiş adamlarla otururdu.”

Ahmed Hilmi Bey'in, Türk adının taşınamaması ve Türklüğün yitirilmesine dair gösterdiği saikler “Türk” adının Töre'ye bağlı olan, onu benimseyen kişi ya da

kavimlere verilen bir isim olduğu şeklindeki fikrin tam da merkezine denk gelmektedir.*

Ahmed Hilmi'nin kullandığı ve eski Türk inanişının çok önemli unsuru olan bir kelime daha vardır: Kut... Gayet geniş bir muhtevaya sahip ve özellikle Kutadgu Bilig'deki metinlere muhtelif maksatlar yükleyen şümüllü bir mefhum olan Kut, umumî manada: "Tanrı'nın her an, her yerde mevcut olan tecellisine, insanın Töre'ye uymak suretiyle, kendi içinde yaptığı nefis tasfiyesi sonucunda, kendi varlığında mazhar olması demektir. İnsanın kendi öz cevherinde Tanrı ile temasa geçmesi anlamını taşır" (Başer, 1995:211-212). Kut'un sözcük anlamı ise "iktidar" mânasına gelmektedir. Sonraları bu tâbir, "mutluluk, uğur" ifade etmiştir. Bu da Türklerin saadeti muktedir olmakta bulduklarını gösterir (Kafesoğlu, 1970:3). Ahmed Hilmi'nin bu kelimeyi bütün muhtevasıyla bilmesi zamanının mucibince zor gözükse de sözcüksel manasını ve işaret ettiği istikameti bildiğini ya da hissettiğini kullandığı noktalardan anlayabiliyoruz: "Her birimiz çalışmalı, zengin ve kutlu olmalıyız" diyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910r:6), bir şiirinde de Türklere şöyle seslenir (Ahmed Hilmi, 1911b:3):

Osmanlılar, kardaşlarım
Açın artık gözlerinizi
Bilgi ile bezeyiniz
Cahil kalan özünüzü

Yol almayan yolda kalır
Çalışmayan yola girmez
İstemeyen yoksul gider
Ağlamayan süde irmez

Duygumuz yok ölü gibi
Vatan harap, sanki mezar
Biz bu yolda gider isek

* Aynı fikir ve benzer ifadeler için bkz. (Ahmed Hilmi, 1974b:106), (Ahmed Hilmi, 1913:10)

Tarih bize lanet yazar

Uyku yeter kardaşlarım

Yaşayalım, savaşalım

Türk kardaşlarım, haydi artık

Kutluluğa ulaşalım!

Öte yandan Töre'nin kaynağının Tanrı'da algılanışı gibi Türklerin İslâmiyeti kabulü de düşünürümüz tarafından Allah'ın muradına bağlanmaktadır (Ahmed Hilmi, 1910p:8): “Allah bu din-i İslâmı Türklerle saklamağa murad buyurmuş idi. Onun için Türklere hidayet verdi. Hepsi Müslüman oldu. Müslümanlığın bekçisi ve askeri oldu. Bugün de öyledir. Ve dünyada bir Türk kalıncaya kadar da böyle olacaktır.”

Ahmed Hilmi'ye göre Türklerin Müslüman olması Allah'ın İslâmiyet'e yardımudur (Ahmed Hilmi, 1910s:7):

“Tanrı kendi dinine yardım etti. Müslümanlıkla düşmanları arasına geçilmez bir engel çekti. Bu engel kimdir biliyor musunuz? İşte bu engel sizin şanlı dedeleriniz olan arslan Türklerdir. Onlar geldiler, İslâm'a asker oldular. O vakte kadar Müslüman ayağı basmayan yerleri aldılar. İslâm memleketlerini eskisinin ikisi kadar büyüttüler. Düşmanın yoluna kanlarını dereler gibi akıttılar. “Tanrı birdir” narasıyla gökleri inlettiler.”

Ahmed Hilmi, Türklerin millet olarak ilâhi himaye ve yardıma mazhar olduklarını ise şu cümlelerle açıklar: “Her sene binlerce şehit verdik. Cenâb-ı Hak bizim soyumuza bereket verdiği için Hak yolunda ne kadar kırıldysak o kadar da çoğaldık” (Ahmed Hilmi, 1910n:5).

Orhun Kitâbeleri'nde de Bilge Kağan, kağan olmasını “Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye” Tanrı'nın irade ettiğini söylemişti (Ergin, 2002:18). Bu iki örnek, Türk mantalitesinin tarih boyunca hiç değişmemiş olduğunu göstermektedir.

Ahmed Hilmi, İslâm dininin Türklük planındaki açılımını da şu şekilde izah eder (Ahmed Hilmi, 2006:236): “Osmanlı Türklerinin kurduğu devlet, hukukî bir İslâm devleti ve onların Hân'ı Osman, hukukî bir İslâm hükümdarı idi. İslâmiyet'in beşeriyete bahşettiği güzellikler, tam mânâsıyla uygulanıyordu. Adâlet ve rahat yaşayış herkesi kaplıyordu.” Birkaç satır aşağıda aynı konuya devam eder:

“İlk Osmanlı Türklerinde tedkike ve takdire şâyân diğer bir halet, diğer bir itidal noktası görülüyor. Osmanlılar, metîn müslümanlardı. Lâkin mutaassıp olmadıkları için İslâmî hakikatlerin ilerlemeye mâni olmadığını, bilâkis ilerleme ve yükselmeyi emretmiş olduğunu pek güzel fark etmişlerdi. Asla durağanlık taraftarı değildiler. Bu kadar meziyetler Osmanlılar’a az zamanda pek büyük muvaffakiyetler te’min etti.”

Türklerin dinî mezheplerinde hususi bir halet olduğunu ancak birçok tarihçinin bundaki büyük dinî ehemmiyeti takdir edemediğini söyleyen Ahmed Hilmi sükûtle geçiştirilen bu hususu, “Osmanlı İslâm devleti, tam mânâsıyla Ehl-i Beyt’i seven, tasavvuf ve hakikate meyyal bir devlet idi. İlk Osmanlılar, İslamiyet’in hakikî itidal haddini bulmuşlardı. Ne ifrata varmış Şîî ve ne de Sünnî değillerdi.” şeklinde açıklar (Ahmed Hilmi, 2006:236).

İslâm’ın mukadderatını, Türklerin mukadderatına sıkı sıkıya bağlı gören ve Türkler yükseldikçe İslâmiyet’in de yükseldiğini, Türkler zayıf düştükçe İslâmiyet’in de parıltı ve gücünü kaybettiğini savunan Ahmed Hilmi, gönülden bağlı olduğu dininin ikbaline dair temennisini şu duygusal cümlelerle anlatır:

“Bu muharrir-i nâçizin, emelim gözlerimin bir daha açılmamak üzere kapandığı gün, son göreceği şey, İslâm’ın satvet ve ittihadı olmasıdır” (Ahmed Hilmi, 2005:87).

“İslâm! İslâm!

Senin, tarihlerde gördüğüm, vicdânımın derinliklerinde, hayalimin sonsuz sahasında hâlâ mevcûdiyetini görmekte olduğum feyz ve fazlının, bütün şa’şasıyla yine meydan-ı insaniyete çıktığını, yine milyonlar insanın rehber-i te’alisi olduğunu görmeden ölmek istemiyorum” (Ahmed Hilmi, 1992:105).

3.4. Türk’ün ve Türklüğün Misyonu

Türkler tarih boyunca tek bir Tanrı’ya inanmış ve dinleri gibi kendilerinde olan ve olması gereken hususiyetlerin de membâmı da O’nda telâkkî etmişlerdir. Divan-ı Lugati’t-Türk’te, Kaşgarlı Mahmud “Türk” kelimesi hakkında şu bilgileri vermektedir (Kaşgarlı Mahmut, 1985:4): “Türk, Tanrı’nın Nuhoğlu Türk’ün oğullarına verdiği bir addır.” Hz. Peygamberin de şöyle dediğine işaret ediyor: “Benim bir ordum vardır; ona “Türk” adını verdim. Onları doğuda yerleştirdim. Bir millete kızsam, Türkleri o milletin üzerine musallat kılarım.” Bu rivayetlerin doğru olup olmadığından ziyade, Türklerin onun doğruluğuna samimiyetle inanmaları önemlidir. Tanrı tarafından “Türk” adının verildiğine, hatta ona “Benim ordum” dediğine inanan bir millet, nasıl

kendi değerini idrak etmezdi? (Özdemir, 2005:107-108). Bu idrakin en önemli neticelerinden birisi de tarih boyunca yüklendiği sorumluluk hissi ve “misyon”dur. Bu husus Türk ruhunu her daim taze tutan ve ona canlılık veren bir unsurdur.

Eski Türk telakkisine göre Töre, sadece basit bir yasa değil Tanrı’dan gelen kâinat nizâmı anlamına geliyordu. Töre’nin tam manasıyla tecellisi ise dünyanın kut kuşağı bağlaması idi (Başer, 1995:69). Oğuz Kağan destanında Oğuz’un oğullarının isimleri verilir: Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz. Her biri “Han” unvanını taşıyan bu oğullar, kendi adlarının işaretlendiği sahanın sorumluları olduklarından, destana göre yalnız yeryüzü değil, hemen bütün kâinat Türk idaresine alınmış, Türk töresinin himayesinde birleştirilmiş oluyordu (Kafesoğlu, 2004:255). “Dünya devleti fikrine Türkler daha mitolojik çağda vardıklarından, devlet anlayışları bu maya ile oluşmuş, universal devlet düşüncesi çeşitli nesillerin hayatlarını doldurmuş, aynı inançla kurdukları devletler değişik sebeplerle yıkılmış, ama aynı amaç ve inanç Türk milletini yeni dünya devletlerine zorlamıştır” (Özdemir, 2006:171). Bu ise kuru cihangirlik davası olmayıp yeryüzüne huzur ve sükûn getirmeyi amaçlamaktadır. “Türk Devleti” anlamındaki “il” deyiminin aynı zamanda barış mânasını ifade etmesi de bunu gösterir (Kafesoğlu, 2004:252). İşte bu amaç için “Gökyüzü çadırımız” diyerek Oğuz Kağan’dan itibaren tatbik sahasına çıkmış olan Türkler, İslâmî dönemde de aynı misyonun taşıyıcısı olmuşlardır. Türkler’de mevcut olan bu vazife duygusu kaynağını önce Töre’den alırken daha sonra İslâmiyet’ten beslenmeye başlamıştır. Zaten karakter olarak hareketli ve mücadeleci bir yapıya sahip olan Türkler için Tanrı’nın “Kut”unu kazanmak ve Töre’yi varlık planına çıkarmak için mücadele etmek ile Allah’ın rızasını kazanmak ve Nizâm-ı Âlem için cihad etmek arasında kıymet ve nitelik bakımından fark olmasa gerektir...

Ahmed Hilmi’nin şu sözleri, Türkler’in dine yardımları ve misyonları gereği ona verdikleri kudret ve dinamizmi açıklar mahiyettedir: “Eğer Türkler, Allah tarafından İslâm’ın imdadına yetişmeye idiler, Din-i Mübin-i İslâm yalnız Hicaz’a münhasır ve mahallî bir din hükmünde kalacak idi” (Ahmed Hilmi, 1992:31). Özellikle “Tarih-i İslâm” adlı eserinde yer alan “Türkler” bahsinde Ahmed Hilmi, Türklerin misyonları icabı İslâmiyet’e ilk hizmetlerini siyasî ve tarihî çerçevesiyle vermiştir.

“Türkler hamaset meydanına atıldıkları zaman, İslâmiyet kuzeyden, batıdan, güney-batıdan, doğudan tehditlere uğramış bulunuyordu. İslâmiyet’in, Hindistan, Afganistan ve Türkistan içlerine kadar yayılması Sebük-tekin Türkleri üzerlerine almış ve vazifelerini hakkıyla yerine getirmişlerdi. Gürcistan, İran, Bizans ve Avrupa tarafından gelen hücumlara ise Selçuklu Türkleri’nin sineleri karşı gelmiştir” (Ahmed Hilmi, 2006:57).

Türklerin, İslâmiyet’in yegâne istinat noktası haline gelişi de Ahmed Hilmi tarafından şöyle özetlenir (Ahmed Hilmi, 1913:10): “Yurdunu din düşmanlarından koruyamayanlar, Türk’ün koluna sarılıyor, Türk’e güveniyor. Herkesin gözünde Türk demek: Müslümanlığı ve Müslümanları gerek dış düşmanlarından, gerek iç düşmanlarında korumak için Çalab tarafından yollanmış bir yiğit, bir arslan demek oluyor.”

“Altyüz yıldır, üçyüz milyon müslümanı, üçyüz milyon düşmana karşı biz koruduk. Biz Türkler ise hiçbir vakit yirmi milyondan ziyade olmadık.” (Ahmed Hilmi, 1913:3) diyen yazarımız bunca hizmet ve fedakârlığa rağmen Türklerin, kendileri için imtiyaz ve istisnayı tazammun eden hiçbir şeye nail olmadığını, hiçbir şey talep etmediğini, Osmanlı İmparatorluğu’nu oluşturan diğer unsurların feyz ve rahatını kendi saadetlerinden önde tuttuklarını, kendilerinden ziyade onları düşündüklerini kaydetmektedir (Ahmed Hilmi, 1911c:3).

Ahmed Hilmi’nin, Türklüğün misyonunu büyük ölçüde İslâmiyet çerçevesi içinde aramış olması, Türkler’in İslâmiyet’i kabulünden sonra mukadderatlarının ortak olmasına inanmasındandır. Ancak o, Türk’ün borçlarını sıraladığında hariçte kimse bırakmamıştır (Ahmed Hilmi, 1910s:7):

“İşte borçlarımız:

Birinci - Allah’ımıza karşı,

İkinci - Peygamberimize karşı,

Üçüncü - Anamıza, babamıza, akrabalarımıza, komşularımıza karşı,

Dördüncü - Bütün dindaşlarımıza karşı,

Beşinci - Bütün insanlara karşı,

Altıncı - Kendi özümüze karşı.”

Böylece bütün âlemin sorumluluğunu Türklerin sırtına yükleyen yazarımız, Türklerin vaziyetini, evinde oturacak bir oda bulamayan ve herkesi yerleştirdiği halde kendisi sokakta kalan bir ev sahibinin vaziyeti ile açıklar (Ahmed Hilmi, 1974a:55).

“Bir insanın cismanî hayatı için hava ne ise, ruhanî hayatı için de “vazife” odur. Bir ceset havasız yaşayamaz. Bir vicdan da “vazifesiz” varlığı devam ettiremez” (Ahmed Hilmi, 1974a:55) diyen Ahmed Hilmi, Türklerin, tarihin verdiği hak ve vaziyet icabı olarak sadece Osmanlı’yı oluşturan unsurlar değil bütün âlem-i İslâm’ın hizmetkârı olduğunu belirtir ve şu müthiş cümlesiyle Türklüğün ana direklerinden birisini ortaya koyar: “Bu vazifeden istiğna ettiği gün Türklük ölmüş sayılır” (Ahmed Hilmi, 1911e:2).

3.5. Türk Dili

“Dil, geçmişte üretilen tarihsel bir yapı taşır. Maziyle ilgili her türlü oluşum ve ilişkinin tarif ve tasviri doğal olarak bu yapıda mevcuttur. Sadece geçmiş değildir dilin muhteviyatı. O yapıda ‘şimdi’ ve ‘gelecek’ tasavvurlarının kökleri ve ifade imkanları da bulunmaktadır” (Başer, 2006:101). “Dildaşlık ile benden bize, bizden öncekilere ve bizden sonrakilere bağlanmaktayız” (Karakuş ve Poyraz, 2005). Dilin ehemmiyeti bütün millî tarihin ve millî müesseselerin hem saklayıcısı, hem nakledicisi olmasından ileri gelir. Bir dili konuşmak, millî tarzda hareket etmek veya o yola girmek anlamını taşır (Mehmed İzzet, 1981: 135-141). Bu açıdan millî kimliğe yönelişle dil üzerine kritik yapmak aynı düşünce paralelinde yer almaktadır. Türklük ile Türk dili arasındaki münasebet de bu çerçevede incelenmelidir. Türk dilinin özgün tarafı kendisini çok eski zamanlarda teşhis ettirir. Orhun Abideleri, Türklerin daha sekizinci asırda gelişmiş bir edebî dilleri olduğunu göstermektedir. Batılılardan büyük çoğunluğun kendilerine mahsus bir alfabeye sahip bulunmadıklarını o çağlarda Türkler kendi millî alfabeleri ile okuyup yazıyorlardı (Kafesoğlu, 1970:2). Ayrıca Hazret-i Peygambere atfen “Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır” şeklinde bir hadîs rivayet edilir. Bu inanış Türklüğün kendi diline bakışını göstermesi açısından başlı başına bir timsal teşkil eder. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu hadîs rivâyeti doğru ise din, değilse akıl Türkçenin öğrenilmesini emreder (Kaşgarlı Mahmud, 1985:4).

Osmanlı İmparatorluğunda, münferit çabalar müstesna Türkçeye önem verilmesi ve bunun için resmen bazı girişimlerin başlaması yine Tanzimat sonrasına denk gelir. Bu dönemde Osmanlı tebaasının müşterek dili Türkçe olarak belirlendi ve bunun herkes tarafından anlaşılması için kaba sıfatıyla vasıflandırılan halk Türkçesi olması uygun görüldü. Yine bu dönemde okullardaki Türkçe eğitimine ağırlık vermeye başlandı. İlk Türkçe elifba 1856'da basıldı (Kırimer, 1936:7). Cevdet Paşa, tarihini kaba Türkçe ile yazdı. Ayrıca mecelleyi meydana getirmek suretiyle Türkçenin hukuk dili olabileceği yolunda bir örnek vermiş oldu. Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi gibi simalar da Türkçenin sadeleşmesi davasını savunurken, divan edebiyatı yanında yeni bir Türk edebiyatının da temelini attılar. Ali Suavi ise daha ileri giderek, Lisan-ı Osmani tabirinin politik bir tabir olduğunu, doğrusunun Lisan-ı Türki olması gerektiğini ve bu dilden Arapça, Farsça kaidelerin atılması gerektiğini, hatta ezanın, hutbelerin, namaz surelerinin dahi Türkçeleştirilmesi gerektiğini savundu (Karal, 1996:292-293). Bu tartışma Kanun-i Esasi'nin taslak metni oluşturulurken de devam etti. Taslakta yer alan "Memalik-i Osmaniye'de bulunan akvamdan her biri kendilerine mahsus olan lisânı talim ve taallümde (*öğrenme*) muhtardır. Fakat hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır." maddesi ile her topluluğun kendi dilini öğrenmek ve öğretmekte özgür olduğu, ancak devlet görevlisi olacakların devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilmelerinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu maddeye Eğinli Said Paşa şiddetle itiraz etmiş; bu şekilde büyük bir mesuliyet alındığını, diğer dillere resmi bir paye verildiğini oysa devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu ve bunun belirtilmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Dikkate alınan bu itiraz sonucunda madde değiştirilerek şu şekilde yazılmıştır; "Tebaa-i Osmaniye'nin hidemât-ı devletde istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır." Yani, her topluluğun kendi dilini öğrenebileceği bölümü kaldırılarak sadece, devlet görevlisi olacakların, devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri zorunludur kısmı maddeye yazılmıştır (Gencer, 1978:186-187; Sadoğlu, 2003:97-99). Böylelikle Osmanlı devletinde artık bir resmi dil belirlenmiş ve buna da lisan-ı Osmanî tabiri yerine Türkçe denmiştir.

Ancak resmî dil tartışması sona ermemiş II.Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Ahmed Hilmi de bu soruna eğilmiş "Eğer Türkçe lisan-ı umumi ve resmî olmayacaksa,

hangi dil olacak? Arapça mı? Bulgarca mı? Kürtçe mi?” sorusuyla meseleye yaklaşmıştır. Yazarımız, her unsurun dilini resmî dil yapmayı mantığa, her yerin ekseriyetine göre mahalli lisanlarının olmasını da millet-i vahide aykırı bulur. Farklı milletlerden mürekkep olan İmparatorluğun birleştirici unsurunun Türkler olduğunu her fırsatta dile getiren yazarımız, resmî lisanın da Türkçe olmasının anlaşma ve kaynaşma aracı olan dilin fonksiyonlarını daha iyi yerine getirmesini sağlayacağını savunur (Ekici, 1997:427-430).

Ahmed Hilmi, özellikle millî konulardaki yazılarını Türkçe yazmaya özen göstermiştir. Bu eserlerinde kullandığı kelimelerin hemen hepsi günümüzde de anlaşılabilir. Özellikle Türklük fikrini işlediği şiirlerden oluşan “Türk Armağanı” ve “Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?” isimli eserlerinde bu durum kolaylıkla kendini fark ettirmektedir. Bunun yanında “Hikmet” mecmualarında “Özdemir” mahlasıyla yazdığı yazılarda da aynı benzerliği görebiliriz. Yazarımız, bu eserlerinde dinî duygu ve yorumlara atıf yaptığında bile örneğin “Allah” lafzı yerine birçok yerde “Tanrı”, “Çalab” kelimelerini kullanarak sanki bu konudaki özenini hissettirmek istemiştir. Ayrıca “Öksüz Turgut” romanında, roman kahramanlarının birçoğu “Turgut”, “Doğan”, “Kutluk”, “Gündoğdu”, “Demir”, “Boğa” gibi Türkçe isimler taşır. Ayrıca aynı eserinde yer alan “Türk Şövalyeleri Adsızlar” adlı bölümde dili muhafazanın Türklere has bir özellik olduğunu, dilini kaybeden Türklerin ise Türklüğünü kaybetmiş olacağını Slav dilini kabul ederek millî kimliğini yitirmiş olan Bulgarları vererek örneklendirir (Ahmed Hilmi, 1974b:117).

Türklerin birbirlerinden ayrılmasındaki en büyük etkenin dillerinin birbirleriyle farklılaşmaya başlaması olduğunu savunan yazarımız, bunun en büyük sebebinin de Osmanlıca’nın Çağatayca’nın aksine Arapça ve Farsça’dan çok kelime ve bununla birlikte dil kuralları almasına bağlar. Öz Türkçe kelimelerin kullanılmasının Türk dünyasındaki ayrılık ve yabancılaşmayı tamir edeceğini düşünen Ahmed Hilmi bunun yanında Anadolu’daki halkın sade Türkçe kullandığını ve sade Türkçe ile Osmanlıca arasındaki ayrılıktan ötürü İmparatorluk bünyesinde dahi dilde birliğin sağlanamadığını kaydetmektedir. Bu ayrılığı da İstanbul Türkçesi diye adlandırdığı Osmanlıca’nın Arapça ve Farsça’dan aldığı kelimelerden ziyade yine bu dillerden ithal edilen gramer yapılarına bağlayan Ahmed Hilmi, Osmanlıca içinde Arapça ve Farsça

ne kadar kelime varsa atmak ve yalnız Türkçe yazmak üzere tasfiyeci bir yöntem yerine bu iki dilden Türkçe'ye geçmiş dil kaidelerinin çıkartılmasının yeterli olacağını ve böylece Türkçe'nin herkesin anlayabileceği kıvama geleceğini düşünmektedir. Osmanlı tebaasındaki diğer unsurların bilgi gerektiren işlerde Türklerden üstün görünmesinin müessirini de Türkçe'nin biri şehirlilere, diğeri de köylülere mahsus olmak üzere iki ayrı seviyeye ayrılmasına bağlayan düşünürümüz, köylüler için yazılan ziraat kitaplarının bile birer bilmece gibi olduğunu, hatta çoğu köylünün ziraat kelimesinin çiftçilik manasına geldiğini bilmediğini söyleyerek Türkler'in birisi medenî ve ince dilli, diğeri yarı bedevî ve kaba dilli olmak üzere ikiye ayrıldığını ve ikinci kısmın bilgiden mahrum kaldığını savunur. Bunu önlemek için halka yönelik bir eğitim-öğretim seferberliğinin başlatılması gerekliliğine değinen Ahmed Hilmi'ye göre, il ve ilçeler bazında çıkarılacak vilayet ve kasaba gazeteleri bu işte önemli rol oynayacaktır. Ayrıca o, mahallî neşriyatın yanında her büyük kasabada halkı eğitmek üzere bir cemiyet kurulmasını ve bu cemiyetin sade dil ile yazılan gazete çıkarmak, yine sade Türkçe ile dine, çiftçiliğe, sanata ve tarihe ilişkin küçük hacimli kitaplar basmak ve çok ucuza satmak, kötü görenekleri kaldırmak ve millî duyguları yükseltmek üzere konferanslar vererek halkı bilgilendirmek gibi vazifeler üstlenmesi gerekliliğinin altını çizer. Öte yandan imlâyı kolaylaştırmak adına Arap harflerinin kullanıldığı Osmanlıca'da harflerin Latin alfabesindeki gibi ayrı ayrı ve yan yana yazılmak suretiyle munfasıl bir usul geliştirilmesi ve bununla birlikte Arabî hattın seslilerin belirtilmesinde güçlük doğurduğu ve bunun harekeleri zorunlu kıldığı şeklindeki zamanının güncel tartışmalarını aşırılık olarak nitelendiren Ahmed Hilmi, kullanılan lisanın hâlis Türkçe olmayıp Arap ve Fars kelime ve kaidelerin tahakkümünde bulunduğunu, dolayısıyla Arap ve Fars imlâ kaidelerini "teceddüd" (*yenilenme*) usulüne göre yabancı kılacak bir çalışmanın daha isabetli olacağını savunur. Yazarımız bu işe, Türkçe yazmaya ve yeni Türkçe kelimelerini Osmanlı lisanına almaya, diğer taraftan da ses artıran harfleri ve harflerin dizilişini çoğaltacak bir sıralı usullü imlâ geliştirmeye çalışmakla başlanması gerektiğini düşünmektedir (Ahmed Hilmi, 1911d:2-3; Ahmed Hilmi, 1911f:1-2; Ekici, 1997:422-426).

Anlaşıldığı üzere Ahmed Hilmi, Türkçe'deki bu keşmekeşten hayli rahatsızdır. İtalya'nın Venedik şehrinde bulunan bir manastırdaki beş on papazın kırk yıl içinde

ölmüş olan ermeniceyi diriltip koca bir dil meydana getirdiğini söylerken (Ahmed Hilmi, 1913:17), Türkçe'nin düzenli bir lisan haline getirilmesi için ciddi bir çalışma olmamasından yakınır. Konuyla ilgili Maarif Nezareti'nde bir imlâ komisyonu kurulduğunu söyleyen yazarımız, komisyon üyelerinin dahi mektuplarını birbirlerine uymayan imlâ ile yazdığı söyler. Bütün bunlara rağmen Türklerin, Osmanlı'daki diğer unsurların dillerini yok etmeğe çalışmakla itham edildiğini söyleyen ve bunu hayretle karşılayan Ahmed Hilmi, “Türkler, anasırın lisanını mahvetmek istiyormuş. Pek güzel ama bunun için evvela Türkçeyi, muntazam ve müfid (*ifadeli, yararlı*) bir lisan haline koymak lazım. Acaba Osmanlı hükümeti bunun için ne yaptı? Ne yapmak emelindedir? Nasıl bir program takip etmek istiyor? Bu suallerin cevabı yok. Üç senedir Maarif Nezaretini işgal eden zevatın bütün himmeti kemafissâbık (*daha önce geçtiği gibi*) idare-i maslahatla geçti. Maarif namına esaslı bir şey yapılmadı ki, bu meyanda Türkçe için bir takım icraat ve tasavvurat bulunsun.” derken şunu da eklemeyi ihmal etmez: “Anasır-ı saire tahsil ibtidai-yi mümkün mertebe teshil (*kolaylaştırma*) ve müddetini taksir (*kısaltma*) etmeye muvaffak olmuşken Türklerin hala muntazam kıraat kitapları yok” (Ahmed Hilmi, 1911c:3).

Ahmed Hilmi, ilk önce dilin yoluna konulması gerekliliğinin altını çizerken, aksi halde millet için değil milletin küçük bir kısmı için çalışılmış olacağını belirtir (Ekici, 1997:424).

3.6. Türklüğün Beylik Müessesesi

“Bey” ya da özel adlarıyla Kral, İmparator, Sultan, Şah, vb. statüler hemen hemen tüm milletlerde mevcuttur. Cemiyet hayatında insanlara birinin liderlik etmesi de doğal bir durumdur. Bu durum, milletlerin temâyüllerini, arzû ve iştiyâklarını bir şahısta veya bir timsâlde toplamağa yatkınlıklarıyla açıklanabilir (Mehmed İzzet, 1981:57). Genel olarak “Monarşi” olarak isimlendirilen bu sistemde siyasî iktidar kaynağını bir kişinin iradesinden almaktadır. Bu kişi hem devleti yönetir hem de insanlara tabi olacakları kuralları koyarlar. Bu tip yönetimlerde iktidar babadan oğula geçer. Dolayısıyla monarşilerde idare bir hanedanın elindedir.

Eski Türklerde de sistem şekil itibarıyla monarşiye benzer gibi görünse de ruh olarak farklıdır. Bir kere Bey de herkes gibi Töre'ye bağlıdır, Bey'in Töre'yi düzenlemesi

veya yeni kurallar getirmesi ise ancak onun Kut'unu tamamlamış olmasıyla mümkün olabilir. Oysa birçok imparatorlukta özellikle hükümdar-tebaa münasebetleri bakımından, yazılı kanunlara bile itibar edilmezdi. "Türklerde ise Beylik, Töre'nin tatbiki için konmuştur. Tanrı kendi nizâmının yürütülmesi için beylik verirdi" (Başer, 1995:102). Türkler, öteden beri Tanrı'nın bir lütfu olarak gördükleri Bey'lerini çok severler ve ona itaat ederlerdi. Beyler de milletini çok sever ve onlar için çalışırlardı. Ahmed Hilmi bu durumu, "Türkler ne kadar iftihar etseler yeridir" dediği şu satırlarla açıklar (Ahmed Hilmi, 1974b:107-108):

"Türk Padişahlarının en büyük kayguları milletlerini, Türkleri zengin etmek ve rahat yaşatmak idi. Türk Hanlarından biri kardeşinin mezar taşına şu sözleri yazmıştı: 'Vatanımızı çok severiz, lâkin vatanımız fakirdir, Türkleri geçindiremiyor. O sebebe mebnî ben sağa, sola ve her tarafa giderek birçok mal aldım... milletimi zengin ettim' İşte bütün hükümdarların mezarlar, saraylar, hazinelerle iftihar ettiği yıllarda bir Türk Padişahı milletini zengin ettiği için sevinip öğünüyordu."

Ahmed Hilmi'nin bahsettiği kişi Bilge Kağan'dır, hemen de aynı ifadelerle Kül Tigin anıtının doğu yüzünde geçmektedir. Orhun Kitâbeleri, ilk olarak Vilhelm Thomsen adındaki Danimarkalı bir ilim adamı tarafından 1893'ün sonunda çözülebilmiştir. Ahmed Hilmi'nin henüz taze olarak nitelendirilebilecek bu bilgiyi okuyucularına aktarması onun konu üzerindeki hassasiyeti ve mevzu ile irtibatının yakınlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca VI. Asırda dikildikleri tahmin edilen Yenisey mezar kitâbelerinde geçen "Yukarıda Tanrı buyurdu. Üç oğluma ve milletime doyamadım" cümlesi (Turan, 2006:112), Ahmed Hilmi'nin altını çizdiği Türk hakanlarının millete duydukları muhabbeti göstermesi bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

Eski Türk padişahlarının milletin babası olduğunu, gece ve gündüz milleti düşündüklerini, milletin zenginliğinden, rahatından başka gayeleri olmadığını kaydeden Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910p:8), ilk padişahlar, özellikle de Allah'ın insanlara bir iyilik olmak üzere yarattığını söylediği Osman Gazi hakkında (Ahmed Hilmi, 1974b:114) şu sitayiş cümlelerini kurmaktadır:

"Osmanlı Türkleri'nin kurduğu devlet, hukukî bir İslâm devleti ve onların Hân'ı Osman, hukukî bir İslâm hükümdarı idi. İslâmiyet'in beşeriyete bahşettiği güzellikler,

tam mânâsıyla uygulanıyordu. Adâlet ve rahat yaşayış herkesi kaplıyordu” (Ahmed Hilmi, 2006:235-236).

“Osman Gazî bu vazifeyi parlak bir başarıyla yerine getirdi. Hayatının son demlerinde oğlu Orhan Beğ’e, Türk ruhunun umdeleri olan, adâlet, cihâd ve nusret-i din ideallerini telkin etmiş, cihan şahı olmağa değil, milleti yükseltmeğe çalışmayı vasiyet etmişti” (Ahmed Hilmi, 2006:60).

“İlk padişahımız, şanlı ve büyük hanımız Osman torunları, Rum Kayserinin, İran Şah-ı Şehininin daha nice hükümdar ve kralların tahtları üstüne Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam’ın seccadesini sermişler ve bütün Müslümanlara halife olup o mübarek seccadeye oturmuşlardı” (Ahmed Hilmi, 1913:13).

“Osmanlılar’ın idarecilik ve tavırlarını, ancak ilk iki halife devrinde, bir de Selâhaddin’in zamanında görebiliyoruz. Bin senelik İslâm tarihinde, ilk Osmanlı Padişahları’nın, beylerinin, âlimlerinin ve faziletli şahsiyetlerinin âdilâne, müşterek himmetleriyle husûle gelen idarenin benzerini başka devletlerde göremiyoruz. Hazret-i Ömer (r.a.) ‘den ve emsâli ashâbdan başka, birkaç kılıç, birkaç at ve davar bırakan hükümdar, yalnız İslâm tarihinde değil, insanlık tarihinde dahi görülemezken, ilk Osmanlı Türkleri padişahı Sultan Osman, bu adâleti ve kanaat mucizesini cihâna gösterdi” (Ahmed Hilmi, 2006:236).

Ahmed Hilmi’nin bu görüşlerindeki tek istisna II. Abdülhamit Han’dır. Dönemin popüler akımı olan Abdülhamit düşmanlığını dönemin hemen hemen tüm aydınlarında olduğu gibi yazarımızda da görmek mümkündür. Uzun sürgünler ve bu esnada çektiği sıkıntılar bu saplantının sübjektif sebepleri olarak sayılabilir. Ancak yazarımız bu mevzu üzerine “Senûsiler ve Sultan Abdülhamit” isimli bir kitap neşretmiş ve düşüncesinin âmillerini siyasî ve İslâmî olarak gerekçelendirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Abdülhamit’in hal edilmesini tıpkı Töre’ye uygun davranmayan ve Tanrı tarafından Kut verilmemiş eski Türk beyleri gibi “Yanlış yola gidenler Tanrının şeriatı buyruğunca işten uzaklaştırıldı. Peygamberimizin halifeliğine milletini gözü kadar seven, milletinin öz babadan merhametli babası olan büyük padişahımız Osmancığımızın namuslu ve sevimli torunu Sultan Mehmet Reşat Han geçti. Şimdi bize düşen Tanrımızı ululamaktır” (Ahmed Hilmi, 1910s:7) şeklinde açıklaması da devlet geleneğimizin asırlardır değişmeyen fârîka-yı millîyesini göstermektedir.

Hikmet’de kaleme aldığı “Osmanoğullarına Türk Duygusu” adlı makale, Ahmed Hilmi’nin beylik müessesine duyduğu sevgiyi tüm taşkınlığıyla gösterir: “Şu satırları yazarken, sevincinin çokluğunu sözleriyle bildiremeyip de gözyaşlarıyla anlatan,

yüreğindeki sevgiyi gözyaşlarıyla anlatmaya çalışan çocuklar gibi ağlıyorum...” diyerek yazısına duygusal bir giriş yapan Ahmed Hilmi, Türklerin padişahlarına muhabbetlerini de “Biz Türkler, padişahımızı çok seviyoruz. Biz onları milletimizi kahredici değil, milletimizin bir meyvesi, milletimizin bir goncası olarak tanıyoruz. Biz Türklüğümüzü onlarda temsil ettirmek, duygularımıza onları tercüman görmek istiyoruz” şeklinde açıklar. “Hakan-ı Sabık zamanında, onun haksız buyruğuyla çöllerde, cehennem kadar mihnetli menfâlarda inleyerek sürünürken, onun kötülüklerini yerlilerden gizler ve onda olmayan faziletleri ona yakıştırarak herkese söyledim” diyen yazarımızın Abdülhamit düşmanlığı bu makaleye de yansımış olmakla birlikte onun temsil ettiği makam bundan münezzehtir tutulmuştur. Bu husus yine aynı yazıya “Bu kadar asırlık zamanlar, zalimler ve istibdatlar, Türklüğe yaraşmaz âdetler ve haletler biz Türklerin duygusunu değiştirememiş, yüreğimizden en büyük Türk’ün sevgisini çıkaramamıştır” satırlarıyla açıkça ifade edilir (Ahmed Hilmi,1910b:1-2).

3.7. Türklüğün Ahlâkî Vaziyeti ve Seciyesi

Ahlâk, “insanda bulunan ruhî ve zihnî haller” (Devellioğlu, 2003:17), “belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü”dür (Cevizci, 2002:19). “Arapça’da seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimesinin kullanıldığı kaydedilir” (Çağrı, 1989:1). “İngilizce’de ahlâk karşılığında kullanılan “moral” kelimesi de Latince “moralis” kelimesinden türetilmiştir. Moralis âdet, karakter, hâl ve hareket tarzı demektir. Demek ki kelime anlamı ile ahlâk, huy, karakter, hâl ve hareket tarzı gibi mânâlara gelmektedir” (Kılıç, 2003:1). “Ahlâk, bir kişinin, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vb. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkar” (Özlem, 2004:17).

Ahlâkı, ferdi planın üzerine çıkararak millet gibi makro bir boyutta ele almak suretiyle millî karakter analizine girişmek çok zor bir iştir. Zira bir millete ait ahlâkî değerlerden yahut millî bir karakterden bahsederken şüphesiz o milletin tüm fertlerinin aynı

özellikleri göstermesi beklenemez. Bununla birlikte birçok ahlâkî normun da farklı milletler tarafından özümsemişi bir gerçektir. Fakat bütün bunlara rağmen bazı milletler, tıpkı insanlar gibi kendilerine has özellikleriyle tanınırlar. Zira “Belli bir zamanda bir cemiyet fertlerinin ortak bazı ruhî temayüller gösterdiklerini herkes bilir” (Mehmed İzzet, 1981:150). Bu temayüller millete şahsiyetlerini veren ve değerli buldukları, o özelliğin kendisinde bulunduğunu iddia ettikleri subjektif değerlendirmelerdir (Özdemir, 2005:69). Bu değerlendirmeler elbette ki statik olmayıp zaman içinde farklılaşabilir. Ancak belli zaman diliminde millî bir karakter olarak da müşahade edilebilir. Millet, yüksek ve hususî bir kültür sayesinde kendine has müşterek bir karakteri elde etmiş olan kavimdir. Bu karakter geniş bir arâzi üzerinde nesilden nesile intikal eder (Mehmed İzzet, 1981:148). Bütün bunların ve ahlâkın pratik bir amacının olduğunu da söylemek gerekir. Ahlâkın bireye emrettiği emir ve yasaklar, cemiyet hayatını tanzim ettiği gibi, cemiyetin, arzu ettiği ideal kişilik modelinin oluşturulmasına da yardımcı olur. Aslında din, tarih, edebiyat gibi formlar içeriğindeki olgular da aynı amacın hizmetinde değiller midir?

Ahlâk meselesinin Türklük ve Türk seciyesi bakımından değeri ise Türk ismi ile milliyeti arasında kurulu olan hususi ilişkidir. “Türk” adının Töre’yi benimsemiş ve ona uymakta olan kişilere verilen ad olması ve Töre’nin bozulup yok olmasının milletin yok olmasıyla eşdeğer tutulması da bu ilişkiyi açıklar kifayettir.

Ahmed Hilmi’nin Türklüğü konu alan yazılarında ahlâk mevzuuna yaklaşımı yukarıdaki istikamettir. Birçok yerde temas ettiği içki, fuhuş, tembellik, yardımlaşmama vb. kötü alışkanlıklar üzerine eleştirel yazıları onun yaşadığı dönemde bu musibetlerin yaygınlaştığı kanaatini akla getirmektedir. Millî konularda müspet örneklerini genellikle tarihten gösteren Ahmed Hilmi aktüel meselelerde umumî olarak menfî yazılar yazmakta, gelinen noktada Türklüğün değişmesi ve yitirilmesi de yazarımız tarafından büyük ölçüde bu ahlâkî çöküş ve karakter zaafına bağlanmaktadır. Şevket ve haşmet devirlerinde elde edilen parlak başarıları sayan yazarımız Türklerin bu kadar büyük işleri ne kadar namuslu iseler o kadar korkmaz, ne kadar korkmaz iseler de o kadar namuslu ve temiz yürekli oldukları için yaptıklarını söyler. Çöküş devirlerine geldiğinde de şu açıklamayı yapar: “Türkler doğru yoldan saptılar. Arslan torunlarına yakışmaz fenalıklara düştüler (Ahmed Hilmi, 1910s:7).

Tarih-i İslâm'da ise teşhis daha açık ifade edilmiştir: “Osmanlı düşüşünün sebepleri, tabiatıyla ondan evvelki bütün kavimleri çöküşe sürükleyen sebeplerin aynıdır: Cehalet ve ahlâksızlık” (Ahmed Hilmi, 2006:237).

Türkler'in, İslâm âleminin hürmet ve şükranını, Hıristiyan dünyasının da sönmeyen kin ve gayzını kazandığını söyleyen Ahmed Hilmi'ye göre Batı, Türklerin kudret ve satveti karşısında aczini gördüğünden, hâdiselere râzı olmaktan başka bir şey yapmamış, intikam günlerinin gelmesini bekleme kararı vermişti: “Avrupa Türk'ün millî seciyelerini, ahlâkî faziletlerini kaybetmesini, maceracı fetihler peşinde kırıla kırıla zayıf düşmesini bekliyordu. Vak'aların cereyanı onlara bu fırsatı hazırlayacaktı” (Ahmed Hilmi, 2006:62-63).

Daha önceleri ahlâksızlık içinde yoğrulan, zulüm ve yolsuzluk içinde kavrulan, müslim, gayrimüslim, birçok kavimlerin kurtarıcısı olduğunu söylediği Türkler (Ahmed Hilmi, 2006:235) ile ilgili yazılarında yazarımız, ahlâkî çöküş zemin hazırlayan en büyük etkenin din hissini zayıflaması olduğunu kaydeder. Bu durum güzel ahlâkı olduğu kadar fedakârlık hislerini de berbat edecekti (Ahmed Hilmi, 2006:283). Neticede kendi öz cevherini yitirmiş, birbirini dahi çekemeyen bir cemiyet haline gelindiğinden hareketle Türklüğün başkalaşmaya yüz tuttuğunu, Türk Ruhu'nun aradan çıktığını söyleyen düşünürümüz “bir kazan şerbete bir avuç zehir atsan şerbet acı olur, bir kazan ak süte bir bardak boya atsan aklık gider, dedelerimiz üzüm üzümüne baka baka kararır demişler” diyerek aslında temiz bir yaradılışa sahip olan Türkler'in farklı milletlerdeki kötü huyları almaya başladığını, her milleti kendi fenalığı mahvederken Türkler'in yüz milletin fenalığını kendilerine mâlettiklerini söyler (Ahmed Hilmi, 1913:14).

Türklüğü diri tutan unsurlardan birisi de yardımlaşma ve birbirini sevmedir diyen ve tarihten örnek vererek “bir Türk'ün kılına dokunulsa bütün Türkler'in ayağa kalktıklarını, bir Türk'ün canı yansa bütün Türklerin o acıyı duyduklarını ve Türklerin birbirlerini sevdiklerini, hepsinin aynı yolda gittiklerini” söyleyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1913:10), zamanın değişerek serencâmın bambaşka tezâhür ettiğini, Türkler'in birbirini kıskanmaya başladığını, oysa vatanın imeceye muhtaç olduğunu söyleyerek “İmeceyi inkâr eden bir Türk artık bir Türk sayılmaz” (Ahmed Hilmi,

1910m:6), “Bugün milli varlığımızı müdafaa ve muhafaza için kardeşlik ve birliğe muhtacız” (Ahmed Hilmi, 1991:84) der. Bir Türk’ün iflas etmesine diğerlerinin sevindiğini ve buna benzer örnekleri müteessir bir şekilde dile getiren yazarımız şu çağırıyor: “Ey Türk yavrusu! Sen bize benzeme, şanlı dedelerine benze. Yurdunu, milletini, milletdaşlarını sev. Bunları sevmek ibadettir. Milletini sev, kusuru varsa kusuruyla sev. Çünkü milletin senin kanındır, senin canındır, sendir...” (Ahmed Hilmi, 1913:27).

Yine de “bu kadar ihmale, bu kadar cehalete rağmen fitrat-ı milliyemiz ve din-i celilemizin feyz-i maneviyesidir ki bizde yine iyilerin kötülerden ziyade bulunmasına sebep oluyor” diyen Ahmed Hilmi ümidini muhafaza etmektedir (Ahmed Hilmi, 1911i:2).

Türklük ve adaletin tevzii arasında münasebet kuran yazarımız, birbirlerinin canını yakanların, evini yıkanların Türk’ün kolu altına sığınarak ondan adalet beklediklerini kaydeder. (Ahmed Hilmi, 1913:9) Türk’ün, kendisine kötülük yapılması halinde dahi adil olmaktan ve iyilik yapmaktan kendisini hiçbir şeyin alıkoymamasını “kendisini hor gören ve herkesin içinde küçük düşürmeye çalışan bir yunanlıyı düştüğü denizde boğulmaktan kurtaran genç bir Türk simitçiyi konu alan” hikâyesi ile anlatır (Ahmed, 1910L:6-7).

Türkler’in, kendi sükna-yı hasları için imtiyaz ve istisnayı tazammun eden hiçbir şeye nail olmamış, hiçbir şey talep etmemiş olduklarını savunan (Ahmed Hilmi, 1911c:2-3), hatta kendi vatanlarında sığıntı gibi korka korka oturduklarını söyleyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910k:5), Türkler’i, temellük ve tasarruf hakkı olduğu halde emlak ve akarâtın en bayağısında oturan hizmet ehillerine benzetir (Ahmed Hilmi, 1910a:2-3): “Misafir, yolcu, yabancı, ortak, her kim olursa olsun bu emlak ve akarâtın faydalanarak kendisine bir saadet payı çıkarırken yalnız Türkler istifade edemez. Bunların hepsinden ziyade hakkı olan “Türk”e düşen hisse yarı aç yarı tok, akarın endişe-i muhafazasıdır.”

“Fitrat değişir sanma, bu kan yine o kandır. Bu muhterem milleti fakirlik ve ihtiyaç bile fedakârlıktan menedemez” (Ahmed Hilmi, 1974a:30) diyerek fedakârlık, kanaat ve rızanın büyük faziletler olduğunu ve bunların -yerinde olmak şartıyla- milletin en

büyük kuvveti olduğunu söyleyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910d:3-4), yerinde kullanılmadığı takdirde bu faziletlerin zaafa dönüşeceğine dikkat çeker: “Her millette birçok “fazilet” yani iyi huylar ve birçok da “kabahat” yani kötülükler vardır. Lakin nice iyi huylar vardır ki, yerinde kullanılmadığı vakit birer fazilet olmaktan çıkar, çıkar da kabahat olur” (Ahmed Hilmi,1910f:5).

“Mesela biz Türklerde bulunan en iyi huylardan birisi de ses çıkarmadan dertlere, ağırlıklara katlanmak, dayanmaktır. Bu bir fazilettir ki, çaresi olmayan yerlerde “sabır, tahammül” adını alır. Bir millet için büyük bir kuvvettir. Lakin kolay ve çaresi olan işlerde böyle bir huy fazilet sayılmaz. Artık “sabır, tahammül” adını kaybeder. “Lakaytlık, aldırmama, miskinlik, gaflet, sersemlik” adını alır” (Ahmed Hilmi, 1910f:5).

“İşte biz Türklerin de en büyük kabahatlerimizden biri budur. Biz akılsız değiliz. Hangi milletle olursa olsun her işte başa baş gidebiliriz. Ne çare ki, biz de “aldırmama” hastalığı var. Bir köylü, bir rençber, bugünkü işini yarına bırakır. “Adam! Yarın yaparım” der, çok kere de “Yarına Tanrı kerim!” söyler. İyi ama Tanrı’nın en büyük kerimliği bize akıl vermiş olmasıdır, bu akıl bize bugünkü işimizi yarına bırakmamamızı buyuruyor, biz ise aklımıza değil tembelliğimize uyarız” (Ahmed Hilmi, 1910f:5).

Türkler’in millî karakteri sayılan faziletler şüphesiz Türk hayatını ve Türk tarihini tüketerek açıklayacak bir mâhiyette değildir (Mehmed İzzet, 1981:151). Ancak bu faziletlerin kaynağını İslâmiyet’te ve büyük nispette Türkler’in fitratında bulan Ahmed Hilmi, bunların zaafa uğramasıyla Türklüğün inhitatı arasında doğrudan bir münasebet görür. “Türklüğün başkalaşmaya yüz tutması” ve “Türk Ruhü’nun aradan çıkması” şeklinde meseleye yaklaşması da yazarımızın bu konuya ilişkin paradigmasını ifade eder (Ahmed Hilmi, 1913).

3.8. Türklüğün Durumu

Ahmed Hilmi’nin yazılarında kendisini hemen fark ettiren bir özellik vardır ki, konular sadece entelektüel düzeyde spekülatif tartışmalar olarak değil herkesin anlayabileceği düzeyde ve acil müdahaleler gerektiren alanlar olarak seçilmiş ve düşünürümüz canhıraş bir çabayla adeta zamanının bütün yaralarına yetişmeye ve merhem olmaya çalışmıştır. Hele de mevzuu İslâmiyet veya Türklük ise kelimelerdeki heyecan kendisini iyice hissettirmektedir. Ancak yazarımız dönemine dair analize giriştiğinde ise bu durum yerini kasvetli bir havaya bırakmaktadır. O, milletin halini şöyle özetler:

“Birkaç asırdan beri Türklerin tevellüdatı ile vefeyatı ancak tekabül edebilmekte idi. Her unsur, fena bir idareye, umumî bir sefaletle rağmen nüfusça artmışken Türklerde tedenni (*azalma*) görülmüştür. Türkler mütemadiyen ihtilalat (*isyanlar, ayaklanmalar*) teskininde, kâh Yemen çöllerinde, kâh Tuna boylarında sürünmekle vakit geçirerek fikrî gelişme ve ekonomisi için hiçbir şey yapamadı. Milleti hâkim addedildiği zamanlarda bile, Türklükten çıkmış bir gasp ve sefahat sürüsü istisna edilince Türklerin payına düşen meşakkat ve sefalet idi. Bu zavallı unsura, bu kadarı yetişmiyor gibi hastalık, zevk ve sefahat de musallat oldu, işret ve sefahat bu metin unsuru sarstı. Yalnız Türklerle meskûn olan yerlerde en müthiş bir illetle ahlâkın bozulmasına yardımcı oldu. Fakr ve sefalet, iyş ve işret, gaflet ve cehalet, işte bugün muhterem Türk unsurunun ekseriyet efradı itibariyle yadigâr-ı menhûs (*uğursuz*) mazi olan vaziyeti” (Ahmed Hilmi, 1911e:1).

“Bir karşı koyulmaz ateş gibi dünya milletlerini asırlarca titrettikten ve nice ordulara galip gelerek toprak gibi altına alan Türkler’in genelinde zafer sarhoşluğu görülmüş ve artık uykuya dalmışlardı” (Ahmed Hilmi, 1911b:2).

Fakat Ahmed Hilmi’yi rahatsız eden şey sadece bu uyku hali değildir. O, uykudan uyanmak için pratik manada hiçbir şeyin yapılmadığından ve mevcut durumu düzeltmek için kimsenin sorumluluk almayıp kendi dışında bir medet beklentisinde olduğundan yakınmaktadır. Bu husus “Taklitle Medeniyet Olmaz!” adlı esere (Ahmed Hilmi, 1962:9) şöyle yansır:

“Biz ne garip adamlarız. Ahlâkî çöküntülerimizi, manevi bozukluklarımızı görebilmek saadetine nail olduğumuz vakit kendimizi o tehlikeli vartadan (*tehlikeli durum*) kurtarmak için erkekçe bir davranışla hareket edeceğimiz yerde, miskinler gibi boynumuzu bükerek işi ‘Mehdi’nin çıkması zamanına bırakıyoruz ve galiba şu Mehdi fikrini küçük bir tâmim (*genelleme*) ile içtimaî sahaya da naklederek bir ‘Siyasî Mehdi’, bir ‘İktisadî Mehdi’, bir ‘İçtimaî Mehdi’ bekliyoruz. Birçoğumuzun vatanî ve millî vazifeleri hakkı ile kendine mal etmediğine bakılınca, başka türlü hükmetmenin imkânı kalmıyor. Evet, bekliyoruz ki, bir siyasî mehdi gelerek, bir üfürükle iç ve dış siyasetimizi düzelsin, memurlarımızı meleklerle gıpta ettirecek bir haslete ve Eflâtlara taş çıkaracak değerli bir hale getirsin. Bir iktisadî mehdi gelsin de bize meçhul hazinelerden milyarlar bulversin, bir içtimaî mehdi çıksın da bizi şu halimizden çıkararak mükemmel bir şekle soksun. Velhasıl öyle istiyoruz ki, bizce hiçbir emek çekilmeksizin her şey kendiliğinden yapılsın ve bitsin. Bu kafada gidersek yazık bize...”

Yazarımız, bir an önce işe koyulmak yerine herkesin zaten ziyadesiyle var olan nazariyat mecmuasına yeni yeni nazariyeler ilave ettiğini, nazariyat deryasında boğulduğunu söyler:

“Hiçbir şey yapamıyoruz, yapmak ihtimali de görünmüyor. Değil binlerce adamın, hatta üç beş kişinin bir fikir etrafında samimiyetle birleşip çalıştığı görülmüyor. Şairin “herkesin maksudu bir ama rivayet muhtelif” mısrai bahusus

zamanımız için bir hakikat-ı külliye'dir. Rivayetler o kadar muhtelif ki, neticesi rivayetsizlik oluyor” (Ahmed Hilmi, 1910v:2-3).

Bu durum Ahmed Hilmi'nin “Hangi Meslek-i Felsefiyi Kabul Etmeliyiz? Dârülfünun Efendilerine Tahriri Bir Konferans” adlı eserinde de işlenmiştir (Ahmed Hilmi, 1999:6-7):

“Efendiler, bugünkü hâlimizi şu birkaç kelimenin ifâde edeceği düşüncesindeyiz: “Birçok güzel temennîsi bulunan, fakat metot ve hedeften mahrum bir toplum”. Bu hastalık hepimizde mevcuttur. Millet'in seviyesini yansıtmaması hasebiyle bu hükûmet de millet'in bireyleri gibi hastadır.”

“Millet'in her ferdinde bir arzu, bir temennî var: Saâdet. Hükûmette, mecliste ve düşünen herkeste bir temennî var; milleti mesut ve vatani imar etmek. Ancak bu hedefler o kadar umûmi ve belirsiz fikirlerdir ki, şu müphem halleriyle hayâlî birer gâye ve amaç olarak sayılmaktan çok, şahsî ve ictimâî birer içgüdü nevine konulabilirler. Özellikle bu hedeflere ulaşmak için belirlemiş olduğumuz hiçbir metodumuz yoktur. Bu iddiamızın şahidi, inkılâbımızın (*II.Meşrutiyet*) başından bu yana bu kadar çaba ve mesâfinin kısmen boşa gitmesi ve istenen neticeyi vermemesidir” (Ahmed Hilmi, 1999:6-7).

Anlaşıldığı üzere Ahmed Hilmi, niyet bazında olan ve eyleme geçmeyen düşünceleri değerli bulmamakta, bunları içgüdü olarak kıymetlendirmektedir. Belli bir metot geliştirmemeyi ve hedeften mahrum olmayı hastalık olarak niteleyen düşünürümüz bir ümit olarak gördüğü Meşrutiyet'in ilanının da umumî vaziyeti değiştirmedikçe anlamış gözükmemektedir. Ona göre millet'in içine düştüğü durum bir kısır döngüyü andırmaktadır:

“En basit bir mesele hakkında kırk tane çözüm yolu bulmak, yüz tane nazariye icad etmek ve nihâyet bu nazariyeler içinde boğulmak, işin içinde çıkmamak bize mahsûs hallerdir” (Ahmed Hilmi, 1999:8).

Bir millet ne kadar çok fırkaya ayrılmış olursa olsun hayati sorunlar için ayrı ayrı fikir beslenemeyeceğini savunan (Ahmed Hilmi, 1910j:4-5) ve “Türkler'in bugünkü vaziyeti, artık daha ciddi düşünmelerini ve hele yalnız düşünmekle de kalmayarak faaliyet ve teşebbüse girişmelerini mucib olacak şekilde icab edecek derecededir.” (Ahmed Hilmi, 1911e:1) diyen ve artık gelinen noktanın Türkler'in içine düştükleri durumu değerlendirmelerini kaçınılmaz kıldığını söyleyen yazarımıza göre Türklüğü düşünenler yok değildir, ancak bunların samimiyeti konusunda şüpheleri vardır: “Şu

günlerde yine Türklüğü, Türkleri derhatır edenler görülmeye başladı. Zaten iştilgal edecek meseleler kalmadığı veyahut kalmadığı farzedildiği zamanlarda bu mühim mesele ile iştilgal edilmeye başlandığı birkaç defalar görülmüş idi” (Ahmed Hilmi, 1911e:1).

Ahmed Hilmi’ye göre meselenin ciddiyet yönü ihmal edilmektedir. O, bu mühim meseleye yerinde ve faydalı hizmetler yapılması yerine hafif ve gereksiz çalışmalarla yetinildiğini savunur:

“Türklüğün ıslahı ve yükseltilmesi maksadıyla yapılan ve yazılan şeyler hiç denilecek kadar azdır. Türk unsuruna mensub genç muharrirler, anlaşılmaz şiirler veyahut hiçbir ihtiyaca mütekebil olmayan eserler neşri ile iştilgal edenler; bir taraftan terakki ve tekâmül diye bağırlıyor, diğer taraftan ise Türk milletinin ihtiyaçları ile hiçbir münasebeti olmayan ve nihayet beş on zevkperest dimağa hizmet edebilecek eserler neşri ile yetiniliyor” (Ahmed Hilmi, 1911e:1).

Ayrıca Türkler’i nurlandırmak amacıyla Fransızcadan harfiyen tercüme edilmiş sembolik şiirler, anlaşılmaz felsefeler, samimi millî duyguları tahrip edecek eserler ithal edilmesini, aklıktan ölecek adama bir lokma ekmek verecek yerde gazel okumak kadar garip ve manasız olarak vasıflandıran Ahmed Hilmi, Türklük hakkında sebatlı ve devamlı neşriyat için matbuatımızın sütunlarında yer olmadığını, bu unsura şöylece bir cemile veyahut geçici bir nasihat olmak üzere beş on söz yazılıp çizildiğinden yakını. Fakat ona göre “Türklüğü ve Türkleri düşünmek, bu vatanın ve bütün anasır-ı Osmaniye’nin selameti nokta-i nazarıyla herkes için derece-i vücubdandır”, Türklük Osmanlılığın temeli ve devamının garantisidir, Türkler, anasır-ı Osmaniye arasında “Hattı vasil-hattı ittihad”dır. Bu unsur ne derece kuvvetli ve mütenevvir, girişimci olursa vazifesini o derece mükemmelen yapar. Bu vazifenin mükemmelen icrası ise her unsurun, hassaten Osmanlılığın umumen faydasına olur. Türkler’in şu vaziyetleri ve ifasına mecbur oldukları hizmetler nokta-ı nazarıyla bakılınca Türklüğün tekâmülünün çaresi ve kurtuluşunu düşünmenin bir milliyetçilikten ziyade bir fikr-i kerim ve vatanperverlik olduğuna şüphe kalmaz (Ahmed Hilmi, 1911e:1-2).

Ahmed Hilmi’ye göre bu vazifede en büyük sorumluluk Türk mütefekkir ve münevverlerininindir. Avamın kendi muhakemesi ile bir fikir edinmeyi sevmediğini, onun yerine kendi adına başkalarının düşünmesini tercih ettiğini söyleyen yazar, aynı garabetin mütefekkir ve münevver geçinenlerde de görülmesini teessüre şayan bulur

(Ahmed Hilmi, 1911g:1-2). Birkaç tanıdık isim hariç Türk mütefekkirlerinin Türklüğü düşünmediğini savunan Ahmed Hilmi, hatıra geldikçe birkaç kelime sarf etmenin ifa ve vazife demek olmadığını söyler ve ekler:

“Bu lakaytlık yalnız Türk münevverlerine değil bütün Türklere hasdır. Dünyada kendi selameti için hiçbir şey yapmayan unsur varsa o da Türk unsurudur. Anasır-ı saire-i Osmaniye’den her biri üç senedir selim tekâmülde işgal ettiği mevki ve vaziyet nisbetinde eseri salah ve terakki gösterdi. Yalnız Türkler terakki diye feryad etmelerine rağmen hemen hiçbir şeye muvaffak olmadı. Bu kabahat Türklerin değil, Türklüğü terakkide yürütmenin yolunu bulamayanların yani Türk mütefekkir ve münevverlerindir (Ahmed Hilmi, 1911e:2).

“Türklüğün bugünkü hali Türk gençlerini, Türk mütefekkirlerini ifayı vazifeye davet ediyor” diyerek bütün olumsuzluklara rağmen milletin durumunu görerek çare arayanların olduğunu da söyleyen Ahmed Hilmi, “Bu davet, hamd olsun ki gençler tarafından işitiliyor. Yüzlerle darülfünun ve mekatib-i aliye talebesine vekalet eden bir heyet idaremize müracaatla bizi siyaset ve şahsiyat fikirlerinden ari ve sarfı ihtiyacatı irfaniye-i milliye ile müştegil bir cemiyet mesai teşkiline davet etti. Bu davet bizim için şayanı tebcil ve takdirdir. Biz de bu heyetin teklifi vechiyle Türkçe şiirler nazım muhteremi Mehmet Emin Bey, darülfünun muallimi muhteremesinden Hikmet, Agayef ve Türk mütefekkirlerinden Akçura beylere ve daha bazı ihvanı kiramımıza müracaat ettik. Kıraat ve kitabeti teshil mektepleri, teksir müfid kitapları tedarik ve Türkleri kendi kendilerine, kendi maariflerini i’laya davet gibi amel-i aziziye havi bir nizamname tertibine çalışılacaktır” (Ahmed Hilmi, 1911e:2) şeklinde bir bilgi verir. Bu bilgi dönemin Türkçü diye tanınan simalarının Ahmed Hilmi açısından teyidi anlamına gelmekle birlikte, bizzat yazarımızın kendisinin de dönemi içerisinde millî meselelerde müracaat edilen ve referans alınan kişilerden olduğunu bizlere gösterir. Hâlbuki bu zamana kadar milliyetçi düşünce geleneği içerisinde Ahmed Hilmi ismi hiç geçmemişti. Gerçi Ahmed Hilmi de “milliyetçilik” kelimesini bir-iki yer haricinde kullanmayı tercih etmemektedir. Fakat asıl önemli olan şey millî bir düşünce ve hamle sistemi oluşturma ideali peşinde olan insanlar, hele de aynı dönemde yaşıyorlarsa birbirleriyle nasıl irtibatlı olmazlardı? Bu yazı 9 Haziran 1911 tarihinde (H. 11 Cemaziyülâhir 1329) yayınlanmıştır. Bu tarihten çok kısa bir süre sonra 18 Ağustos 1911’de Ahmed Hilmi’nin yukarıda saydığı isimler de aralarında olmak üzere bir grup münevver Türk Yurdu Cemiyeti’nin kuruluş kararını almışlardır (Darendelioğlu, 1968:41). Ahmed Hilmi’nin, kurumsal olarak “Türk Yurdu”nun neresinde olduğunu

tam olarak bilemiyoruz. Ancak aynı makalede sarfettiği “Bu teşebbüsün mazharı hayatı ve muvaffakiyet olmasını temenni ile mütefekkirini ümmetin muavenet ve irşadına intizar eyliyoruz” cümlesinden, böyle bir teşebbüsün en azından fikren içinde olabileceğini tahmin ediyoruz.

Bununla birlikte, yazarımız, bu meseleye ilişkin çalışmaları bir kuruma yahut ilgili birkaç kişiye havale edip bırakmamış, kendisi de tek başına ama adeta bir teşekkül gibi çalışmalarına devam etmiştir. O, “Kaldı ki, bu kadar büyük ve muhterem bir iş inhisar ve kayıd götürmez. Bu işe yalnız falan felan değil bütün Türk münevverleri çalışmalıdır” demektedir ve muazzez maksat olarak kıymetlendirdiği Türklük’le ilgili yazıları neşre hazır olduğunu söylemektedir. Buna ilave olarak Ahmed Hilmi, bu mesele ile ilgili şifahen görüşmek ve konuşmak isteyen herkesi Hikmet idarehanesine davet ederek aynı gaye için müessesesini bir irşad ocağı haline getirdiğini göstermiştir: “Şifahen görüşmek ve konuşmak isteyen zevat, her Cuma ve Pazar günleri Hikmet idarehanesine teşrif edebilirler” (Ahmed Hilmi, 1911e:2).

3.9. Türklüğün İnhitatın Sebepleri ve Çözüm Yolları

Önceden de belirttiğimiz gibi Ahmed Hilmi’nin yazarlık hayatı ve hatta yaşamının tümü dehşet verici bir bozgun dönemine rastlar. Bir yandan siyasî çalkantılar, diğer yandan acıklı toprak kayıpları, bütün bunlara rağmen hâlâ fikir ve gaye birliği sağlayamayan, bunun zaruretini dahi idrak edemeyen vurdumduymaz bir cemiyet ve bu cemiyet içinde çırpınıp duran yalnız ve müteessir bir adam... İşte Ahmed Hilmi’nin hüznü portresi...

Hem milleti uyandırmak hem de kötüye gidişe son verecek çareler aramak üzere altı yıl içinde yüzlerce gazete neşreden, kırktan fazla eser kaleme alan Ahmed Hilmi bunların bazılarında doğrudan Türkler’e seslenmiştir. Elbette yazarımız Türk’tür ve Türklüğüyle şeref duymakta ve bunu gururla dile getirmektedir. Ama bu, Ahmed Hilmi’nin milliyet duygusundan ziyade Türklüğün, İslâm’ın ve memleketin istikbalinin garantisi ve yegâne ümidi olmasına samimiyetle inanmasından, yani “gelecek endişesi”nden kaynaklanmaktadır. İstikbali tesis etmenin yolu varlığı muhafazadan geçer. Bunun ise ilk şartı muhakeme ve muhasebedir. Bu değerlendirmeler sonucunda teşhis konulduktan sonra tedavi yolları aranır. Dolayısıyla

düşünürümüzün bu yöndeki yazılarını, teşhisler ve çözüm önerileri birlikte incelenecek şekilde düzenleyip sıralamak fikirlerini daha anlaşılır kılacaktır.

Onun saptadığı hastalıkların büyük kısmı yukarıda açıkladığımız prensiplerle ilgilidir. Millet, din, dil, misyon, vatan gibi kavramların Türk düşünce yapısı içinde dumura uğradığı veya uğratıldığı kanaatinde olan Ahmed Hilmi, “Türklük değişti”, “Türk Ruhu aradan çıktı” derken umumî olarak bu kavramların tarihsel süreç içerisinde değişen algılanışlarına dikkat çeker. Eğer terakki ve tekâmül etmek isteniyorsa, bir taraftan inhitat sebeplerinin, diğer taraftan içtimaî hayat unsurlarının tetkik edilmesi gerektiğini; milliyetimizi meydana getiren temelleri düzelterek ve kuvvetlendirecek yerde, bunları harap halde bırakıp yeni temeller almaya kalkışmanın intihara teşebbüs anlamına geleceğini düşünür (Ahmed Hilmi, 1912a:13-14).

Malum olduğu üzere Osmanlı İmparatorluğu uzun bir müddet din ekseninde siyaset yapmış, birkaç müstesna dönem dışında Türklüğün ve Türk unsurunun dillendirilmesinden imtina edilmiştir. Bunda Müslümanların mümtaz alametlerinin uhuvvet olduğu inancı ile (Ahmed Hilmi, 1910u:2) imparatorluğa mensup diğer milletlerin incitilmek istenmemesi önemli bir amildir. Ancak bu durum Ahmed Hilmi’ye göre esef vericidir: “Türklerin vatanlarındaki vaziyeti, evinde oturacak bir oda bulamayan ve herkesi yerleştirdiği halde kendisi sokakta kalan bir ev sahibinin vaziyetini andırıyordu” (Ahmed Hilmi, 1974a:55). Türkler’in bunca gayrete ve fedâkârlığa rağmen asırlar boyunca hamiliğini yaptığı milletlerden gördüğü mukabele yazarımız tarafından istikbal için ibret ve intibah dersi olarak nitelendirilir:

“Türkler asırlardan beri İslâm’ın müdafaası, Müslümanların saadetini temin ile onların gayrimüslimlerin esaret boyunduruğuna girmemeleri uğrunda canını, malını fütur getirmeksizin feda ettikleri için, Hıristiyan Avrupa’ca idam cezasına mahkûm edilmişler. Fakat Türk ne talihsizdir ki, idam cezasına sürüklenirken ipini çekmeğe ateşli bir istekle atılanlar, müdafa ettiği dinin müntesipleri, koruduğu toprakların evlâdları olmuştur. Ne kadar ibrete şayandır ki, nîkbet (*felaket*) günlerinde Türk’e kılıç çeken unsurlar, bu cinayete atılırken henüz kursaklarında Türk ekmeği, ceplerinde Türk altını, arkalarında Türk forması bulunuyordu. Türk’e istikbâl için ne belîğ bir ibret intibah dersi...” (Ahmed Hilmi, 2006:64)

Dolayısıyla diğer unsurların vefasızlığı ve Türkler’e ihaneti Ahmed Hilmi tarafından çöküşe etken bir sebep olarak gösterilmiştir. Ancak buna rağmen II.Meşrutiyet sonrası İttihad ve Terakki’nin de benimsemesiyle Türklüğün bu sefer tam tersi olarak ideolojik

bir siyaset aracı haline gelmesi ve üst kimlik olarak dayatılması da düşünürümüzce hatalıdır:

“Bütün keşmekeşlere İttihat ve Terakkî sebep oluyordu. Türklüğü benimsemiş olduğu için, kimseye Türklük adına hareket imkânı vermiyordu. Lâkin Türklüğü, henüz sair unsurların kabul etmediği bir şekilde Osmanlılıkla eş değerde saydığı için Türklerin bütün menfaatleri, kapalı bir fikir uğrunda fedâ ediliyordu” (Ahmed Hilmi, 1974a:57).

“Bir İngiliz kendi milletinin, İngilizliğin mutluluğuna dünyayı yok ve fedâ etmeye hazır; bir Alman, Alman gâlibiyet ve mutluluğu için her şeye âmade, bir Fransız da öyle, bir İtalyan da... Bütün bu milletlerin güdüsü ve hatta kudret ve mutluluklarının sebebi, kendi milletlerini sevmek, milliyetperest olmak” diyen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1999:15) Türkler’in de böyle hissedip düşünmelerini, millet ve vatanlarını kendi ailesi ve menfaatlerinden üstün tutmalarını, buna aykırı davrananların sözlerini dinlememelerini salık vermiştir (Ahmed Hilmi, 1910e:4). Öte yandan diğer unsurların da ırk ve kavmiyeti ifade eden nitelendirmeleri kullanmalarında bir sakınca görmemekte, hatta bunun bir hak olduğunu iddia etmektedir. Bu nitelendirmelerin Osmanlı Türk, Osmanlı Arap, Osmanlı Arnavut, Osmanlı Rum gibi olabileceğini söyleyen Ahmed Hilmi, mevcut unsurlar arasında birleştirici çizgi ve birlik sebebinin Türklük olduğunun da altını özenle çizer. Ona göre hüviyetleri, lisanları, âdetleri, dinleri mahfuz ve bakî kalacak unsurları bir ittihat noktasına bağlayacak, aralarında birleştirici çizgi olacak “Türklük” kabul edilmezse, bu unsurları aynı noktada toplamak, bir millet meydana getirmek mümkün olmayacak, her unsurun birleştirici çizgi olmak dâvası ortaya çıkacaktır (Ahmed Hilmi, 1974a:29):

“Türkiye’de birleştirici çizgi Türklüktür ve Türklerdir. Bundan ne hâkimiyet ve ne de tagallüp ve tahakküm manası çıkar. Ancak bu sayededir ki bir Bulgarla bir Rum, birbirini sevebilecek, birleşebilecektir. Eğer Rumlarla Bulgarlar arasından Türkler çıkmış farzolunsa, bu iki milletten birinin mahvolacağı muhakkaktır.”

Genellikle diğer milletler hakkında olumsuz şeyler söylemekten imtina eden yazarımız bazı taciz ve tahriklerde ise müstehzi ifadelerden kendini alamamıştır. Hikmet mecmuasında “Özdemir” mahlasıyla kaleme aldığı, Yunanlıların Türkler’le olabilecek bir savaş ihtimaline karşı ülkede ne kadar eşek ve katır varsa kayda geçirilerek hazırlık yapmasının yorumlandığı hikâyesinde iki Türk’ü şöyle konuşturur (Ahmed Hilmi, 1910i:7):

- Acaba eşekleri ve katırları da mı askere alıyorlar?
- Hayır, tahrir-i nüfus yapıyorlar.

“Nasyonalizm”i de eleştirerek, Osmanlıyı oluşturan milletler adına dile getirilen isteklerin mühim bir kısmının bu unsurların ihtiyaçlarına çare olmaktan ziyade “nasyonalizm” cereyanına kapılmış düşünür ve siyasilerin kuruntularından ibaret olduğunu savunan yazarımız, perde arkasında siyonistlerin olduğunu iddia ettiği döneminin popüler siyasî reflekslerini şöyle eleştirir (Ahmed Hilmi, 1974a:54):

“Siyonistlerin plâni şu noktalara inkisâm (*bölünme, parçalanma*) ediyordu:

- 1 – Türkleri aldatmak, elde tutmak, millî izzet-i nefislerini okşayıp kendilerini Müslüman ve gayr-ı Müslim sair Osmanlı unsurlara karşı bir kuvvet olarak kullanmak. Bu “Türk İttihadı-Pan Turanizm” adını alıyordu.
- 2 – Müslüman unsurları Avrupa nazarında susturacak ve Türk İttihadını akîm bırakacak şekilde bir İttihad-ı İslâm siyaseti, Pan-İslâmizm.
- 3 – Gayesi gayr-i Müslim unsurları aldatmak gibi çocukça bir emelden ibaret “İttihad-ı Anasır” siyaseti.

Ahmed Hilmi, bütün bu oyunlarla elde edilmek istenen hakikî gayeler için müşterek bir isim bulmanın zor olacağını söylerken, bunun bir taraftan efkâra dâhil olanlardan beherinin şahsî istifadesi, diğer taraftan siyonistlerin arz-ı mukaddesi ele geçirmekten ibaret gizli gayesi ve birtakım ticarî amaçlar için gerçekleştiriliyor olması gibi ihtimaller üzerinde durur. Siyonistlerin bu emellerinde muvaffak olduklarını Ahmed Hilmi şu cümlelerle anlatır:

“Bizim tasavvur ettiğimiz millî siyaset, bütün Osmanlıların hukukunun muhafazasını, İslâmiyetin terakkisini ve bilhassa Türklerin Osmanlılığa ve İslâm’a karşı mühim bir mübeccel (*yüce*) vazife yapmasını temin ediyordu. Ne çare ki siyonistlerin zimamdârları (*yöneticiler, iş başındakiler*) bütün efkârı fenâ ve taklidi bir mahiyete istihâle (*başkalaşma*) ettirdiler” (Ahmed Hilmi, 1974a:54)

Ahmed Hilmi’ye göre inhitatın en önemli saiklerinden birisi de İslâm’ın özünden uzaklaşma ve dini yanlış yorumlamadır. Bunlardan ilki ve belki de en mühimi İslâm dininin akıl ve ilim hakkındaki kaidelerinin zedelenmiş olmasıdır. Bir dereceye kadar mezheplerin ihtiyaçları diğer yandan âlimlerin bir kısmının benimsediği anlayış yüzünden nakilciliğin akla tercih edildiğini, akıl ile desteklenmeyen bir şeyin ise daima aklın hücumlarına uğrayacağını ve mağlup olacağını anlatan Ahmed Hilmi, müslümanların ilim ve fen şubelerinin pek çoğunda ilerleme göstermişlerse de, en ileri

oldukları zamanların sakat mezheplerin üstün bulunduğu zamanlar olduğu, felsefî ve tabîî ilimler ile uğraşanların makbul olmayan fırkalara mensup adamlar olduğuna dikkat çeker. “Hâlbuki İslâm dini’nin akıl ve ilme gösterdiği rağbete bakılarak bu hâlet-i ruhîyenin âlimlerin hepsinde görülmemesi gerekirdi” diyen düşünürümüze göre İslâm’dan başka diğer bütün dinler akla karşı bir nefret ve düşmanlık göstermektedir ve İslâm dini derecesinde ilmi tutan ve yükselten bir din görülemez. Fakat o, ilmin yalnız ibadet ve hukuk kaidelerine, tefsir ve hadislere dâir bilgilere hasredilmek istenilerek, aklî ve kevnî (kozmik) ilimlerin kıymetsiz ve lüzumsuz tutulmak suretiyle uhrevî saadete ve takvaya aykırı sayıldığını haber verir (Ahmed Hilmi, 2006:281-282).

Düşünürümüze göre bu durumun tek olmasa da en mühim sebebi Eş’arî ekolünün ehl-i sünnete hâkim olması ve Gazâlî - İbni Rüşd tartışmasında Müslümanların Gazâlî’den yana tavır koymasıdır. “İslâm’da felsefenin terk edilmesi bir felakettir” diyen Ahmed Hilmi, Eş’arî ve Gazâlî’den sonra İslâm diyarında gerileme başladığını savunmakta, felsefe ve ilim ile meşgul olanların azaldığının, hâlbuki felsefî ve ilmî münakaşaların ve dolayısıyla bu sahalardaki ilerlemenin, felsefî ve ilmî münakaşa edebilecek adamların mevcudiyeti ile mümkün olabileceğine vurgu yapmaktadır (Ahmed Hilmi, 1974a:149-154).

“Dinlerin hepsinin uğradığı bir varta var ki, bundan İslâmiyet de yakasını kurtaramamıştır. İnsan tabiatında garip aşırılıklar var. Bunlardan birisi de din hissini uğradığı suiistimaldir” diyen Ahmed Hilmi, İslâm Peygamber’inin, Müslümanları diğer dinlerin mensuplarının uğradığı aşırılıklardan kurtarmak için gereken tedbiri tamâmıyla almışsa da, yine insanî temayüllere sed çekmek imkânı bulunamadığını söylemekte ve dinlere musallat olan bu iki belânın “Zühd” ve “Ruhbanlık” olduğunu belirtmektedir. Peygamberin, ümmetini aşırı derecede zühd’den yâni zühd yolunda aşırıya kaçmaktan menettiğini söyleyen düşünürümüze göre zühd’ün sâf ve doğru haddi, içtimaî topluluk için faydalı olmasa bile, zararlı da değildir. Ancak ona göre, saflık ve doğrulukla zâhidlik pek zor bir şey olduğundan, şekilciliğe kaçan zâhidlik çoğalmış ve bundan İslâm topluluğuna “gevşeklik, ümitsizlik ve benzeri” kötü haller eklenmiştir.

“İslâm’ın siyasî tarihi tedkik edilirse görülür ki, sosyal bir topluluğun ilerlemesine yol açan ilimleri, fenleri ve sanayiye en çok himaye eden hükümdarlar, sırf İslâmî

görüŖüle yapılan değerlemede en makbullah arasında sayılamayacak olanlarıdır. Bilâkis takva sahibi ve Zâhid hükümdarların zamanlarında seçkin dinî sınıflar ağır bastığı vakit, ilimler ve fenler azalmağa, akıl düşkünlüğe uğratılmaya çalışılmıştır. Kevnî ilimler ve akıl ile, dinî ilimler ve nakil arasında çıkarılan bu rekabet, İslâm'ı garip bir şaşkınlık berzahına atmıştır. Ya dinî hissini zayıflamasıyla ilimler ve sanayide ilerleme, veyahud din hissini kuvvetlenmesiyle ilimler ve sanayide zayıflama! Hâlbuki bu iki şıktan hangisi gâlip gelse, sosyal bir topluluğun düşüşüne yol açacaktı. Zira din hissini zayıflaması, güzel ahlâkı, fedakârlık hislerini berbâd edecekti. Sanayi ve ilimlerin zayıflaması ise ilerleme ve saadeti mahv eyleyecekti” (Ahmed Hilmi, 2006:282-284).

Ayrıca İslâmiyet'te hiçbir zaman ruhbanlığın olmadığını ve böyle bir sınıfın oluşmadığını söyleyen Ahmed Hilmi, âlimler, şeyhler ve bütün din adamlarının seçkinlerden oluşmuş bir sosyal sınıf şeklini alması ve sonra da bu sınıf mensuplarına sayılı imtiyazlardan başka maaşlar ayrılmasının, ilim erbabı arasına maişet te'mini fikrine hizmet eden adamların karışmasına, bu sınıfın lüzumundan fazla kalabalıklaşmasına yol açtığını ve ruhban sınıfından gelen zararların bir kısmını verdiğini işaret etmektedir (Ahmed Hilmi, 2006:282).

İslâm'da en büyük tahribat yapan yanlış anlayışlardan birisi de düşünürümüze göre “kader” meselesidir. Ona göre bu mesele o derece kötü anlaşılmış ve kullanılmıştır ki, az zamanda İslâmiyet'in çehresini değiştirmeye muvaffak olmuştur.

“Tembellik, cinayetler, sefalet rızâ, yanlış bir kanaat, zillet gibi müessif haller, hep “kader” meselesinin yanlış anlaşılmasından doğmuş olan şeylerdir. Bu nâzik akıdenin hakkıyla halk tabakasına anlatılabilmesi zor olduğundan yanlış anlaşılması, istenmeyen bir “cebriye=fatalisme” mesleğini yaygınlaştırmıştır. Bu meslek, bir taraftan hürriyetin ve bilhassa fikir hürriyetinin yok edilmesini, diğer taraftan fiilî mesûliyetlerin yükselmesini göstermiştir. Her türlü şahsi ve sosyal musibetlere “kader böyle imiş” tesellisiyle mukabele eden bir topluluğun, kudretli olan ilk rakibiyle çarpışmasında kırılacağı meydandır. Ferdi ve fikrî hürriyetin hâkim olmadığı kavimler, ilerleme enerjisinden veya ilerleme yolunda aslı kabiliyetlerden mahrum, yerinde saymaya ve çökmeye mahkûm demektir” (Ahmed Hilmi, 2006:283-284).

Ahmed Hilmi, İslâm dininin, mücadele meydanındaki rakibinin diğer bir din olması durumunda başarıyla vuruşacağından emindir. İslâmiyet'in aydınlattığı beyinlere, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi başka bir dinin fikirleri sokmayı imkân dışı görmekte, İslâm dininin de rakibi ve karşıtının, başka bir din değil, “hür düşünce” ile “ilim ve felsefe” olduğunu savunmaktadır. Ona göre yapılacak şey, dinî his ile fennî düsturları bağdaştırmak ve her ikisini birbirine yardımcı kılmaktır (Ahmed Hilmi, 2006:312-313). İslâmiyet'in azim bir buhran geçirdiğini düşünen Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi,

1911a:1-2), İslâm ülkelerinin her birine has mahallî tedbirler ve bütün İslâm âlemine, yani İslâm'a ve Müslümanlara mahsus umumî tedbirler olmak üzere iki tavsiye sunar. Bunlardan birincisini “bize ait olanlar” şeklinde nitelendirse de diğer İslâm ülkelerinin de uygulamasını mümkün ve faydalı görür:

1. İlmîye sınıfının vazifelerinin tâyin ve taksimi.
2. Medreselerin, yeni mekteplerin şekline ve metoduna uydurulması.
3. Tedrisâtın düzeltilmesi
4. Nahiyelerin mânevî idaresine iktidarı olan özel bir sınıfın yetiştirilmesi. Her dinin bilhassa ümmetin umumu nezdindeki anlaşılış şekli ve tesiri, din adamlarının fikrî seviye ve meziyetleriyle orantılıdır (Ahmed Hilmi, 2006:314).

Umumî tedbirleri ise bir kelime ile ifade eder: İçtihat. Ahmed Hilmi, bu kelime söylendiği zaman, ilmiye kadrosunun varlığının bir titremeye tutulduğu söyler:

“Onlara göre içtihad kapısı, kapatılmamış ise de, kapanmıştır. Niçin? Zira eski müçtehidlerin dengi sayılabilecek âlimler yetişmez olmuş ve belki de yetişmesi imkânı kalmamıştır. Tabîî ve insanî kanunları, zaman ve çevrenin daimî değişmesini, gelişme ve ilerlemeyi inkâr etmek, insanlığı hafifsemek demektir. Bu sivri fikre, gülmek mi, ağlamak mı gerektiğini kestirmekten insan âcizdir. Özellikle içtihad, zamanın çıkardığı ihtiyacı hatıra getirir. Bu sebeple “İçtihat kapısı kapandı.” demek, ruhî ve içtimaî ihtiyaçlara göre çâre aramak imkânı kalmadı demektir ki, böyle bir söz, bir sosyal topluluğun dinî hislerine ve ihtiyaçlarına idam hükmü vermekten başka mânâ taşımaz.

Dinî işlerde bile, değişmez esasların yanında bir sürü sosyal ihtiyaçlar vardır ki, onları içtihadlar ve insanın çalışmaları vücûda getirmiştir. Bu hususta çalışan insanlar, yâni müçtehidler ise, içtihadlarını, istikbale ait ihtiyaçları nazara alarak değil-ki bu, olamazdı- zamanlarının ihtiyaçlarına bakarak yapmışlardır. Şurası da bir hakikattir ki, her müçtehidin “ilmî şahsiyetini” zamanın ilim derecesi ve gücü doğurmuştur (Ahmed Hilmi, 2006:314-316).

Böylelikle artık yeni içtihadların lüzumuna dikkat çeken Ahmed Hilmi, İslâm âleminde hakikaten faziletli ve ilim sahibi olan kırk elli kadar âlimden müteşekkil bir “Yüksek İçtihad Meclisi” meydana getirilmesini önermektedir. Bu meclis, günün ihtiyaçlarını nazara alarak işlevi kalmayan içtihatları değiştirecek ve yenileyecektir (Ahmed Hilmi, 2006:316-317).

Ahmed Hilmi, İslâm'ın en önemli sorunlarından birisinin de mezhep ihtilafları olduğunu düşünür ve mezheplerin mutlaka birleştirilmesi gerektiğini savunur. Bunun için mezheplerin hepsi incelenmeli, yeni bir içtihadla bunlarda mevcut ve Kur'an'ın ruhuna en çok uyan ve zamanın ihtiyaçlarıyla örtüşen fikirlerle umumî bir mezhep

meydana getirilmelidir. Düşünürümüz bu yeni mezhebin en belirgin özelliğinin bilgi ve ahlâk olması gerektiğinin altını çizer. Yine bu mezhep ibadette şekilcilikten uzak, itikatta ise tevhid fikrini benimsemiş olmalıdır. Ahmed Hilmi, en büyük fikir diye telakki ettiği tevhidî fikrin, tenzih ve teşbih aşırılıklara hiçbir vakit umumî bir şekilde hâkim olamadığını, bundan ötürü İslâm âleminde garip ve tuhaf inanç şekilleri görüldüğünü, artık ilahî vahdete rücû edilmesi gerektiğini savunur (Ahmed Hilmi, 2006:317).

Yazarımıza göre, dinin yanlış yorumlanmasının menfi neticelerinden bir tanesi de aynı zamanda inhitat sebeplerinden biri olan vatan muhabbetini köreltmesidir. Aslında Ahmed Hilmi, Türk milletinin en cahil ve naçiz ferdinin dahi vatanı uğruna ölmeye seve seve hazır olduğunu söyler (Ahmed Hilmi, 1910h:1-2). Ancak din adına söylenen yanlış sözlerle milletin vatan sevgisi târumar edilmiştir. “Müminin dünyası zindan, mümine dünya haramdır” demenin “vatan, dünyadan bir parçadır, dünya ise zindan ve haramdır. Şu halde vatanı sevmek zindan ve haramı sevmektir” anlamına geldiğini savunan Ahmed Hilmi, “Bu sözü Çalab adına, Peygamber adına diyorlar. Demek ki Türk yavrusu, daha küçük yaşından eziyet çekmeyi, yoksul ve dilenci kalmayı pek olağan ve çok münasip belleyecek ve adeta dilencilığe hazırlanacak! Bu sözlerle Türk yavrusuna miskinlik öğretilmiş oluyor. Ah Çalab’ım... Bu sözlerle yoğurulan ruhta vatan muhabbeti, yurt kaygısı olabilir mi? Bu mana ile büyüyen zavallı bir ervah, vatanı için ölmek istemez. Pek bellidir ki vatanını sevmeyenin, vatanını korumak için ölmesini bilmeyenin elinden vatanını alırlar” demektedir. (Ahmed Hilmi, 1913:17-20) Buna mukabil “milletini sevmek vatanını sevmek herkes için bir borçtur. Müslümanlar için ise iki kere borçtur” (Ahmed Hilmi, 1910n:5) diyen Ahmed Hilmi, vatan sevgisinin kaynağını yine Tanrı’da temellendirmektedir:

“Seni kandırdılar, senden hakkı gizlediler, seni yalanlara inandırdılar... Lâkin artık kanma, Türküm, artık inanma. Çalab diyor ki: Bu yeri Salihlere mâl ederim. Demek bu dünya Çalab’ın iyi kullarına peşkeşidir. Hakk’ın peşkeşi fena bir şey olamaz. Bu vatan bize Hakk’ın hediyesidir. Onu sevelim, onun kıymetini bilelim. Çalışalım, zengin, kuvvetli olalım, Ta ki mübarek vatanımızı düşmandan koruyalım” (Ahmed Hilmi, 1913:7).

Çöküşe sebep olan bir diğer amil ise Türklüğün misyonuna ilişkin telakkinin zafiyete uğramasıdır. Ahmed Hilmi, Türkler'in, âlemde ve âlem-i İslâm'da ifasına çağrılı olduğu insanî ve medenî hizmetler olduğunu; onların Allah tarafından İslâmiyet'e son rehber olarak yüceltildiğini ve İslâm'ın serhaddine sevk edildiklerini müdafaa eder (Ahmed Hilmi, 1992:27). Türkler'in, asırlar boyunca Müslim ve gayri Müslim unsurların hamiliğini yaptıklarını, bu vazife uğruna her türlü fedâkârlığa katlandıklarını, ancak bu unsurların tek gayelerinin kendi saadetleri olduğunu ve dolayısıyla Türkler'de de bu duygunun köreldiğini düşünen Ahmed Hilmi'ye göre bu durum Türkler'i "Türklükten istiğfa, Türklüğe karşı lakaytlık" derecesine getirmemelidir. Zira Türkler bu mükellefiyeti, tarihin verdiği hak ve vaziyet icabı olarak yüklenmişlerdir ve yine Ahmed Hilmi'ye göre "Bu vazifeden istiğna ettiği gün Türklük ölmüş sayılır" (Ahmed Hilmi, 1911e:1-2). O, bir makalesinde de ürkekleşmiş Türk'e şöyle seslenir:

"Ey adı tarihin yapraklarına geçmeden vatan uğruna ölecek yiğit! Bu ulu bina, bu süslü adamlar hep senin fedâkârlığın, senin namusun sayesinde payidar oluyor. Bugün vatanda her ne varsa onları kanıyla, malıyla koruyacak sen ve senin gibilersiniz. Yalvarırım sana, Tanrı'dan başkasının önünde başını eğme! Ey büyük milletin namuslu evladı! Başını göklere kaldır... Ey kıymetli milletdaş! Başını kaldır ki, geçmiş zamanın yüksekliklerini ve gelecek büyüklüklerini görebilesin" (Ahmed Hilmi, 1910k:5).

Türklüğün inhitatına zemin hazırlayan diğer bir sebep, Türkler'in içine düştükleri ahlâkî çöküntü ve kötü alışkanlıklardır. Ahlâksızlığın, ondan önceki kavimler gibi Osmanlı'yı da çöküşe sürüklediğini savunan yazar, Avrupa'nın da intikam için Türkler'in millî seciyelerini ve ahlâkî faziletlerini kaybetmesini beklediği söyler. Geçmişte Türkler'in ahlâk kaidelerine bağlılığından bahseden ve ahlâksızlık yapan birini içlerinde barındırmadıklarını, böyle kişilerin "Türk" adını kaybettiğini söyleyen Ahmed Hilmi, bu hassasiyetin yokolmasından ve Türkler'in fuhuş, içki, kumar gibi illetlerin pençesine düşmüş olmalarından yakınır. Yazarımıza göre Türkler'in muhafaza ettiği sabır, tahammül gibi bazı faziletler de yerinde kullanılmayarak lakaytlık, miskinlik, gaflet gibi zaafalara dönüşmüştür. Her şeye rağmen Türkler'in seciye ve dinlerinin güzel ahlâkî emrettiğini ve Türkler'in de bu yaradılışa uygun karakterde olduğunu belirten Ahmed Hilmi, Türkler'in atalarını örnek alarak vaziyetlerini düzeltereği umudunu taşımaktadır: "Ey Türk yavrusu! Sen bize benzeme, şanlı dedelerine benze" (Ahmed Hilmi, 1913:27).

Düşünürümüzün eğildiği bir mesele de dil üzerinedir. Dilin ilk bakışta görünen fonksiyonu anlaşma ise de onun ifa ettiği önemli bir vazife de kaynaşmayı sağlamasıdır. Bu inceliği fark eden Ahmed Hilmi, çeşitli unsurlar arasındaki kopukluğu giderecek en mühim çözümün hepsinin anlaşılabilir ve kaynaşabileceği ortak bir dilin tayini olduğunu savunur. Fakat bu sorunun halledilmesi pek kolay gözükmemektedir. Zira o dönemde, devletin resmî lisanının hangisi olacağı konusunda büyük bir çekişme ve tartışmanın olduğunu Ahmed Hilmi'nin yazılarından anlıyoruz. Ancak diğer unsurlara karşı milliyet, din gibi hususlarda hoşgörülü, yumuşak ve esnek yazılarına alıştığımız Ahmed Hilmi, dil bahis mevzuu olunca son derece tavizsiz görünmektedir: “Her memleketin bir resmî dili olur. Tek bir vatanı muhtelif resmî diller olamaz. Varsa gösterilsin. Bir vatanın muhafaza ve müdafaa tarzı için bir esas olur. İhtilâflar bu esastan dallara ayrılır. Fakat muhtelif esaslar olmaz. Hususî lisan Türk unsuru için bir imtiyaz değildir. Belki bu şart, anâsır arasında birleştirici bir çizgi ve bir ittihat noktası olduğundan, intizam ve ümran, asayiş ve refah için tek çaredir.” (Ahmed Hilmi, 1974a:34-35) “Genel ve resmî dil, Türkçe, resmî din İslâm'dır. İşte ittihat, uhuvvet ve tam bir eşitlik için Türklerin tek şartı...” (Ahmed Hilmi, 1974a:43).

Ahmed Hilmi'ye göre inhitatın en önemli nedenlerinden biri de zamanın gerisinde kalmış olmaktır. “Kavga bitti yeni kavgalara hazırlanmak zamanı geldi” (Ahmed Hilmi, 1913:2) ve “Kavga bitti lakin yine başlayacak. Yaşamak demek, kavga demektir. Kavgasızlık ancak mezarlarda vardır, kavgasız ancak ölümlerdir” (Ahmed Hilmi, 1329:4) derken hayatın bir mücadele olduğunu ve bu mücadelede gaflete yer olmadığını anlatır: “Medenî hayat, en zorlu ve acımasız bir mücadeleden ibârettir ki, bu kavgada âciz ve eksik olanlara, en sönük bir ümit ve güvence ışığı yoktur” (Ahmed Hilmi, 1999:13). İçinde bulunulan hâli muhafaza ile bir şey elde edilemeyeceğini gören düşünürümüz çıkış yolu olarak “Terakki” ve “Tekâmül” kavramı üzerinde durur. Tekâmül kanunlarının insafsız ve kahredici bir yoketme ve ortadan kaldırma ile kendine mani olan şeyleri ortadan kaldırdığını söyleyen Ahmed Hilmi'ye göre (Ahmed Hilmi, 2004:74), terakki ve tekâmül artık bir seçim değil zarurettir: “Tevkif emeliyle bir makinanın dişlilerine saldıran âdem, elini parçalamaktan başka bir şey yapamaz. Terakki makinasını da tevkife kalkışanlar daima kırılmış, parçalanmışlardır” (Ahmed Hilmi, 1911h:2-3).

Bu iş için geç kalındığını da düşünen yazarımız diğer milletlerin geçirdiği devirlerin süratli adımlarla bir an önce geçilmesi gerekliliğini vurgular (Ahmed Hilmi, 1974a:68). Aslında çözüm metodu olarak “terakki”yi literatüre Ahmed Hilmi sokmuş değildir. Bilakis o, bu kelimenin Sultan Mahmut zamanından beri herkesin ağzında sakız misali çiğnenmesine rağmen bir türlü tatbik sahasına çıkarılamamasından şikâyetçidir. Bu durumun sebebi düşünürümüzce ilerleme yöntemi olarak taklit metodunun belirlenmiş olmasıdır: “Sultan Mahmut zamanından beri tezahür eden telâkkî ve temayülleri tetkik edersek bir kısım fertlerin, millete rehber olmaya namzet bulunanların tuttukları mesleği bir dereceye kadar tayin edebiliriz. Bu da bir kelime ile ifade edilebilir: Taklit!” (Ahmed Hilmi, 1974a:22-23). Bir milletin tarihini, ırkını, irsî ve muhitî icaplarını, manevi karakterini inkâr etmedikçe diğer bir milletin özel içtimâî çalışması neticesi olan medeniyetini aynen alamayacağını, almak istese bile muvaffak olamayacağını savunan ve bunun intihara kalkışmak anlamına geleceğini düşünen (Ahmed Hilmi, 1910t:1-2) Ahmed Hilmi, taklidi ilkel ve aşağılayıcı bulmaktadır: “Taklid, ilkel insanda çok kuvvetli, gelişmiş insanda ise zayıftır. Zira taklît, seçme ve karşılaştırma gibi fikrî ameliyelerden ziyâde, içgüdü ile yapılır. Şu halde taklît hem düşünce seviyesi ve hem de fitrî istidâdı aşağı olan kavimlerin, daha medenî ve gelişmiş olan kavimlere karşı alacağı vaziyettir (Ahmed Hilmi, 1999:12). Ona göre doğru metod Avrupa medeniyetini taklit değil, ondan iktibas etmektir. Avrupa’dan, intihap ve muhakeme ile yapılacak iktibaslarda şu üç noktaya çok dikkat edilmelidir (Ahmed Hilmi, 1974a:23):

- 1 – Diyanet ve maneviyat,
- 2 – Irkî ve tarihî icaplar,
- 3 – Tecrübeden hâsıl olan neticeler.

Ahmed Hilmi, bu noktalara dikkat etmenin muhitimizde gelişmesi mümkün, irsî kabiliyetlerimizin gelişmesini sağlayacak olan şeyleri almamıza fayda sağlayacağını düşünmektedir. Avrupa medeniyetinin en açık vasfının ilerlemede, teşebbüste ve icrâda sürat olduğuna dikkat çeken Ahmed Hilmi, hiç olmazsa bir savunma vaziyeti alabilmek için, çabuk ve pratik tedbirler almamız gerektiğini söyler. (Ahmed Hilmi, 2006:314) Bu tedbirlerle husule gelecek terakki, esas cihetiyle değilse de tezahürat ve eşkâl cihetiyle tecdit demektir (Ahmed Hilmi, 1911h:2-3). Tecdit, yenileme ve

tazeleme manalarına gelir. Ahmed Hilmi, bu kelimedden türeyen yenilik anlamındaki “Teceddüt” kavramı üzerinde titizlikle durmaktadır. Terakki ve teceddüde yabancı kalınırsa içtimai varlığın kansızlıktan mahvolacağını (Ahmed Hilmi, 1912a:13); yeniliğin ise yavaş ve sathi olamayacağını, reform şeklinde uygulanarak amacına ulaşabileceğini düşünen Ahmed Hilmi, bunun için de Avrupa zihniyetine ve Avrupa marifetine (*teknoloji*) malik olmak gerektiğini savunur. Zira ona göre içinde yaşanan asrın kuvvet ve kudreti yalnız ilim ve marifettedir (Ahmed Hilmi, 1911b:2). Ancak yazarımız, bu çabalara evvela ilmiye kadrosunun, sonra da fertlerin büyük bir ekseriyetinin karşı koyarak düşmanlık edeceğinden endişe etmektedir. Gerileme ve çöküşte âlimler, şeyhler ve onlara tâbi olanların rolünün büyük olduğunu kaydeden düşünürümüz (Ahmed Hilmi, 2006:237), onların insan bilgisinin bugünkü derecesine ve ilmin kuvvet ve tesirine vâkıf olmadıkları için zamanı tahlil ve değerlendirmeden aciz olduklarını söyler. Fertlerin bu harekete mânia teşkil edişini ise idrak, vazife ve hareket kabiliyetlerinin dumura uğramasından dolayı olduğunu düşünür. Yukarıda yazılı sebepler fertlerin bu vaziyete gelmesinin başlıca âmildir. Öyle ki, insanımız zamanın gerektirdiği sorumlulukları idrak edememekte, sıkıntıları bertaraf edecek kudreti kendi dışında aramaktadır. Neticede millet, tembel, miskin ve duyarsız bir hale gelmiştir. Bu hâl, meşrutiyeti büyük bir ümitle bekleyen Ahmed Hilmi’yi sükût-u hayale uğratmıştır: “Acaba memleketimizde çirkin bir usulden kurtarıldı, meşrutiyet ilan edildi diye bize semadan altın çuvalдарımı yağacak, yerlerden basılmış sikkeler mi çıkacak zannettik? Ne yaptık, ne yapıyoruz ki, rahat ve saadet temennisine hakkımız olsun!” (Ahmed Hilmi, 1910d:3).

Milletini çalışmaktan sakınmakla itham eden düşünürümüz “Herkes çalışmak üzere kalkmışken Türklere uyku ayıp değil mi?” (Ahmed Hilmi, 1911b:3) diye sorar ve şöyle bir manzara resmeder:

“Bir köylü, bir rençber, bugünkü işini yarına bırakır. ‘Adam! Yarın yaparım’ der, çok kere de ‘Yarına Tanrı kerim!’ söyler. İyi ama Tanrı’nın en büyük kerimliği bize akıl vermiş olmasıdır, bu akıl bize bugünkü işimizi yarına bırakmamamızı buyuruyor, biz ise aklımıza değil tembelliğimize uyarız. Tanrı bizim Yaradanımız’dır. Yiyeceğimizi, içeceğimizi verir. Lakin çalışmamızı şart koşmuştur. Evet, Tanrı bizim Yaradanımız’dır. Lakin (hâşâ) hizmetkârımız değildir. Biz çalışmazsak ayağımıza Hızır’ı, İlyas’ı, görünmez erenlerini yollayıp da işlerimizi gördürmez” (Ahmed Hilmi, 1910f:5).

Düşünürümüz, milletin kendi mukadderatı, kendi ihtiyaçları hakkında mütefekkir, müteşebbis ve faal olmasını arzu etmektedir (Ahmed Hilmi, 1974a:27). “Kuvvet bizim ciğerimizde iken diğer milletlerin kollarındadır” (Ahmed Hilmi, 1910v:3) diyen yazarımızın bu seviyeye ulaşmak için en büyük umudu Türk gençleridir. “İnsanı zaman insan” eder diyen ve inkılâbın üzerinden çok geçmediğini, zamanla hamiyetli Türk gençlerinin Avrupalılara “Türklüğünü kaybetmemiş Türkleri” göstereceğini savunan Ahmed Hilmi (Ahmed Hilmi, 1910c:1) “Türk Ruhu Nasıl yapılıyor?” adlı kitapta baştan sona bu gayeyi işlemektedir. Yazarımız, eserindeki şu ifadelerle Türk gençlerini vazifeye çağırmaktadır:

“Ey gençler!

Bir vazife yapacak yaşa geldiğiniz, mektep sıralarından çalışma meydanına çıktığınız vakit, dileğiniz ve sevdiğiniz rahat, para, eğlence olmasın. Milleti diriltmek, milleti uyandırmak, milleti yaşayacak bir kılığa sokmak olsun. Fedakâr olunuz, zevki çalışmada, rahatı millet uğrunda yürümekte bulunuz” (Ahmed Hilmi, 1913:31).

“Ey Türk gençleri!

Ne duruyorsunuz, ne bekliyorsunuz? Milleti nurlandırmak, o zavallının yârelerine merhem olmak, onlara inlerken bir teselli kelimesi söylemek, onlara yaşamının yolunu göstermek için niye koşmuyor, niye savaşmıyorsunuz? Vatanın bir mezara, millettaşlarınızın bir ölüye dönmesini mi? Yoksa ecnebi depmelerini, yabancı dipçliğini ve kamçılarını mı?” (Ahmed Hilmi, 1913:35).

“Ey Türk gençleri!

Haydi koşunuz. Anavatanın, Anadolumuz’un sevgili sinesi size açık, anayurt size: “Geliniz evlatlarım” diye bağıyor. Hayf (*yazık*) olsun o kulaklara anayurdun çağırmasını duymaz. Yuf (*kınama, üzüntü nefret bildiren bir söz*) olsun o kulaklara ki sazları, ahenkleri duyar da milletin acıklı iniltilerini duymaz. Haydi gençler! Koşunuz! Vatan ve millet aşkına çekilen mihnet, rezil ve alçak bir saadetten daha tatlıdır. Millet efradından bir tanesini uyandırmaktan hâsıl olan vicdan zevkiyle coşan bir kimsenin yiyeceği kuru ve kara bir ekmek parçası, el etek öpmekle yenilen nefis yemeklerden daha tatlıdır” (Ahmed Hilmi, 1913:35-36).

Ahmed Hilmi, bu vazifenin kolay olmayacağını, hatta ilk başta şükran göstermeyip cefa edenler de çıkabileceğini söylemekte, yine de bu durumu iltifat telakki edip yılmadan teşebbüslerine devam etmelerini gençlere öğütlemekte ve eserini şu sözlerle bitirmektedir (Ahmed Hilmi, 1913:37):

“Ey gençler!

Hayye ale'l felâh! Haydi vatan yavruları, hayya alel hayru'l-amel! Haydi Türk gülleri!
Haydi milleti irşada! Haydi ey bilgi hâdileri! Haydi cehaleti idama...”

SONUÇ

Ahmed Hilmi'nin içinde yetiştiği dönem hem kendisi hem de İmparatorluk için trajik bir devredir. Gençliğinin ilk dönemlerinde Osmanlı'nın bozguna uğramasıyla neticelenen 93 harbi dolayısıyla yazarımız, ailesiyle birlikte zorunlu bir göçe maruz kalmış; daha sonra yaklaşık on iki sene süren memuriyet hayatını müteakip sürgün cezası sebebiyle ömrünün yedi yılını geçirdiği Kuzey Afrika'nın elden çıktığını görmüş; Balkan Savaşları sonrası da Osmanlı'nın Rumeli'nden el etek çektiğine şahit olmuş ve İmparatorluğun fiilen tarihe intikal edeceği I.Cihan Harbi'nin başlamasından kısa bir süre sonra hayata veda etmiştir.

Yazarlık hayatına adım attığı ve eserler vücuda getirdiği II.Meşrutiyet döneminde birçok çağdaşı gibi “devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevaplar arayan Ahmed Hilmi, bu devirde şekillenen ve sınır çizgileri inceden kalına doğru seyreden muhtelif fikir cereyanlarının cenahlaşmasına karşın kendine has üslubu ve eklettik felsefî yapısının mahsulü olan düşünce sistematığı ve fikirleri ile döneminin orijinal ve bir o kadar da yalnız ve çilekeş adam portresini temsil etmektedir. Bir düşünceyi olduğu gibi kabul etmek kadar onu tümüyle reddetmenin de yanlış olduğunu savunan ve her fikre tahlil ve mukayese metodu ile yaklaşıp ondaki yanlışları ayıkladıktan sonra iyi ve doğru yanları iktibas etmeyi benimseyen Ahmed Hilmi, bu doğrultuda hiçbir fikir kamplaşmasının içinde yer almamış, ancak birbirinden oldukça farklı görünen fikirlerin bazı argümanlarını kullanmaktan da imtina etmemiştir. Bu sebeple olsa gerek Ahmed Hilmi'nin fikirleri kimi çevrelerce “derbeder” ya da “müphem” gibi algılanmış olabilir. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki, altı yüz senelik devlet geleneğinin İslâmcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük vb. gibi ideolojik ve zümresel girişimler icap ettiren fikir kalıplarına dönüşmesi hemen benimsenebilecek bir durum değildir. Hatta böylesi bir düşünce parçalanması, İmparatorluk topraklarının parçalanması kadar kabulü güç bir husustur. Ahmed Hilmi'nin zorlandığı nokta da burasıdır. O, bir yandan kimliğinden vazgeçememekte, diğer taraftan bu kimliğin uğradığı dejenerasyonu bertaraf etmek için din ve devlet geleneğine ters düşmeden bir reçete ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışmasını yukarıda sözettiğimiz felsefî metotla semerelendirmeye çabalayan Ahmed Hilmi, felsefenin kişiye sordurduğu en önemli sorular olan “Ben kimim?”, “Nereden geldim ve nereye gidiyorum?”, “Niçin

ve kimin için varım?” suallerinin cevabını arar görünmektedir. Türklük hakkında konuşmayı Osmanlılığa aykırı bulmayan Ahmed Hilmi, bilakis bunu gerek Osmanlılığın gerekse İslamlığın selameti için lüzumlu görmektedir. Osmanlılık ile Osmanlıcılık, İslâmlık ile İslâmcılık ve Türklük ile Türkçülük arasında derin bir fark vardır. Birinciler “kendiliği” yansıtırken, sonuna -cılık, -çülük eki almış olanlar “kendiliklerinden” soyutlanarak kendisine yabancılaştırılmış ithal bir bakışı andıran düşünce tarzını yansıtmaktadırlar. Osmanlılık, İmparatorluğa mensup olmayı; İslâmlık ise Müslümanlığı temsil ediyor iken Osmanlıcılık ve İslâmcılıkta aynı masumiyet bulunmamakta, bu iki kavram en yumuşak anlamda siyaseten bir diğerini nakzetmektedir. Ahmed Hilmi, hep bunların ilkinden bahsetmiş ikincilere hiç itibar etmemiştir.

20. yüzyılın başında Türkçülük akımı şeklinde ortaya çıkan düşünce Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi bir müdafaa refleksidir. Çünkü ilhamını doğrudan doğruya kendi özünden değil batıdaki nasyonalist hareketlerden ve dönemin siyasal zaruretlerinden almıştır. Batıdaki nasyonalizm yukarıda da söylediğimiz gibi isyan psikolojisiyle ortaya çıkmıştır ve bu psikolojik ortamın hazırlayıcısı ve kışkırtıcısı diğer büyük devletlerdir. Bizdeki Türkçülük fikri, cazibesini, Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetinin uygulanma imkânının kalmamış olmasına borçludur. Diğer taraftan ise imparatorluğun gerek kendi içindeki gerekse dış unsurlardan kaynaklanan nasyonalist akımların tehditlerine karşı aynı silahı kalkan olarak kullanarak korunma ve istikbali garanti altına alma içgüdüsüdür.

Elbette Ahmed Hilmi'nin de Türklüğe eğilişi bir zaruretin sonucudur. Ahmed Hilmi'de ilk dönem Türkçüler gibi ırk bağlamından tamamen ârî bir Türklük tasavvuru geliştirmemiştir. Ancak onu döneminde farklı kılan özellik muhtelif fikir cereyanlarının hudutlarına kayıtsız ve muhtevalarına barışık olmasıdır. “Millet” dediğimiz şey her şeyden önce milliyet duygusunun muhatabıdır. Bunun için henüz sağlam bir tarih ve kimlik bilinci olmayan Türkler'e, “Türklük”leri bir tarif değil anlamaya göre verilmek ve sevdirmek istenmiştir. Türk, niteliği gereği bazı kavram, şuur ve mefkûre ile ifade edilebilir. Kritik soru “Türk” denilince ne anlayacağımızdır? Ahmed Hilmi, Türklüğün kazanılıp kaybedilebilen bir şey olduğunu düşünmektedir. Nesnenin kendine ait nitelikleriyle tanınabilmesi gibi Türk milleti de kendini bazı

nitelikleriyle gösterebilmektedir. Nasıl ki, ateş tam olarak tanımlanamaz ise de ondan yakması ve ışık vermesi beklenir ise Türk de vatana muhabbeti, dil, din, seciye, beylik müessesesi, misyon, sorumluluk, fedâkârlık vb. hususiyetleri ile kendisini gösterir. İşte Ahmed Hilmi bu beklentilere Türklük (ya da Türk Ruhu) derken bu beklentiye muhatap olana Türk demektedir. Bu açıdan düşünürümüz kendi tutarlılığını yakalamış görünmektedir. Çünkü “insan” ve “insanlık” arasında doğrudan kurulabilen ünsiyet aynı paralelde “Türk” ve “Türklük” arasında da kurulabilmektedir. Buna göre insan olmak evvela biyolojik manada insan olarak doğmak demektir. Gayri insanî bir davranış biyolojik olarak insan olmaya son vermemekle birlikte insanlıktan çıkmış olduğuna hükmetmeye sebep teşkil etmektedir. Dolayısıyla Ahmed Hilmi’nin “Türk” ve “Türklük” tasavvuru da aynı mihverde anlaşılmalıdır. Bu anlama birliği “Türk” ve “Türkçülük” arasında ise peyda olmamaktadır. O yüzdendir ki, düşünürümüz “Türkçülük” kelimesini kullanmaktan itina ile kaçındığı gözlenmektedir.

Ahmed Hilmi’nin gayretleri yukarıda da söylediğimiz gibi tanım ya da tarif getirmek değil, bir “anlama” tesis etmek üzerine odaklanmıştır. Bu “anlama”nın zuhuru, millette hayat bulan asgarî bir bilinç düzeyi, müşterek akıl ve vicdan, devamlı şuur hali ve de kesintisiz terakkiye bağlıdır. Ahmed Hilmi’nin Türklük Tasavvuru da bu istikamet üzerinde varlık planına çıkış aramaktadır. Bu arayış diğer anlamıyla ideal “Türklük” özleyiştir...

Milliyet tartışmaları damarda dolaşan kan, kültürel birlik, dil birliği vs. argümanlar üzerine sürüp giderken, birbirlerinden farklı yer ve zamanlarda yaşamış farklı insanlar aynı düşünce ve duygu birliği içinde ortak temayüller göstermektedirler. Nitekim Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları sırasında bir gencin “Gençlik ideoloji ister. Gençlik nereye gidecek?” diye sorması üzerine Mustafa Kemal de, “Türklük’ten daha büyük ideal olur mu?” diye cevap verecekti (Özdemir, 2005:34)...

KAYNAKLAR

- AHMED HİLMİ (2006), *İslâm Tarihi*, Çev. Ziya Nur Aksun, 3. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (2005), *Hikmet Yazıları*, Hazırlayan: Ahmet Koçak, İnsan Yayınları, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (2004), *İslâm İnanç Esasları (Üss-i İslâm)*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu ve Halife Keskin, TDV Yayınları, Ankara.
- AHMED HİLMİ (2001), *Zorlu Süvari*, Çev. Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- AHMED HİLMİ, (?), *İki Gavs-ı Enâm*, Çev. Mim Kemâl Öke, İrfan Yayımcılık, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1999), *Hangi Felsefî Ekolü Kabul Etmeliyiz*, Çev. Adil Bebek, Hazırlayan: İlyas Çelebi ve Ziya Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyet’e İslâm Düşüncesinde Arayışlar”, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1997), *Senûsiler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefekkeri-i İslâmîsi Seyyid Muhammed Es-Senûsî*, Çev. Dursun Gürlek, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1992), *Senûsiler ve Sultan Abdülhamid*, Çev. İsmail Cömert, Ses Yayınları, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1991), *Muhalefetin İflası*, Çev. Ahmet Eryüksel, Nehir Yayınları, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1982), *İslâm Tarihi*, Çev. Ziya Nur Aksun, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1974a), *Huzur-u Aklü Fen’de Maddiyûn Meslek-i Dalaleti*, Çev. Sadık Albayrak, Tercüman 1001 Temel Eser, No:71, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1974b), *Yiğit Osmanlı Akıncısı Öksüz Turgut*, Hazırlayan: Ubeydullah Küçük, Bedir Yayınevi, İstanbul.

- AHMED HİLMİ (1963), *Üniversiteli Gençlerle Bir Konuşma: Milletimizi ve Vatanımızı Yükseltmek İçin Hangi Yolu Seçelim?*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1962), *Taklitle Medeniyet Olmaz*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1914), *Türk Armağanı*, (R. 1330), Hikmet Matbaa-yı İslâmîyesi, Kostantiniye.
- AHMED HİLMİ (1913), *Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor*, (R. 1329), Hikmet Matbaa-yı İslâmîyesi, Dârül-Hilâfe.
- AHMED HİLMİ (1912a), *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*, (R. 1327), Hikmet Matbaa-yı İslâmîyesi, Kostantiniye.
- AHMED HİLMİ (1912b), *Türkistan Felaketzedegâhının Menfaatine Verilen Konferans Zaptı*, (R. 1327), Naşiri: Kırım Talebe Cemiyeti, Şirket-i Tab'îye Matbaası, İstanbul.
- AHMED HİLMİ (1911a), “Din-i Celîl-i İslâm'ın Yezdan'ı Bir, Nisbeti Bir, Emeli Bir, Reisi ve Mukadderatı da Birdir”, *Hikmet*, 22 Eylül 1911 (H. 28 Ramazan 1329 / R. 9 Eylül 1327), Sayı 75, s. 1–2.
- AHMED HİLMİ (1911b), “Türkler ve Osmanlı Türkleri”, *Hikmet*, 25 Ağustos 1911 (H. 29 Şaban 1329 / 11 Ağustos 1327), Sayı 71, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1911c), “Yine Türkler İtham Ediliyor”, *Hikmet*, 16 Haziran 1911 (H. 18 Cemaziyülâhir 1329 / R. 3 Haziran 1327), Sayı 61, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1911d), “İmla Meselesi II”, *Hikmet*, 16 Haziran 1911 (H. 18 Cemaziyülâhir 1329 / R. 3 Haziran 1327), Sayı 61, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1911e) “Türklük ve Türkler”, *Hikmet*, 9 Haziran 1911 (H. 11 Cemaziyülâhir 1329 / R. 26 Mayıs 1327), Sayı 60, s. 1–2.
- AHMED HİLMİ (1911f) “İmlâ Meselesi I”, *Hikmet*, 9 Haziran 1911 (H. 11 Cemaziyülâhir 1329 / R. 26 Mayıs 1327), Sayı 60, s. 1–2.
- AHMED HİLMİ (1911g) “Şahsiyet-i Maneviye ve Şahsiyat” *Hikmet*, 25 Mayıs 1911 (H. 26 Cemaziyülevvel 1329 / R. 12 Mayıs 1327), Sayı 58, s. 1–2.

- AHMED HİLMİ (1911h), “Terakki ve Tekâmül”, *Hikmet*, 11 Mayıs 1911 (H. 12 Cemaziyülevvel 1329 / R. 28 Nisan 1327), Sayı 56, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1911i), “Terbiye İkinci Yaratılışımızdır”, *Hikmet*, 4 Mayıs 1911 (H. 5 Cemaziyülevvel 1329 / R. 21 Nisan 1327), Sayı 55, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1911j), “Sade Seferler: Kan Birliği, Din Birliği”, *Hikmet*, 16 Şubat 1911 (H. 17 Safer 1329 / R. 3 Şubat 1327), Sayı 44, s.3.
- AHMED HİLMİ (1911k), “Türk Mezarı”, *Hikmet*, 26 Kânûnusani (Ocak) 1911 (H. 25 Muharrem 1329 / R. 13 Kânûnusani 1326), Sayı 41, s. 3.
- AHMED HİLMİ (1910a), “Türklüğün Fiyatı”, *Hikmet*, 22 Kânûnuevvel (Aralık) 1910 (H. 19 Zilhicce 1328 / R. 9 Kânûnuevvel 1326), Sayı 36, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1910b), “Osmanoğullarına Türk Duygusu”, *Hikmet*, 3 Kasım 1910 (H. 30 Şevval 1328 / R. 21 Teşrinievvel 1326)¹, Sayı 29, s. 1–2.
- AHMED HİLMİ (1910c) “Genç Türkiye”, *Hikmet*, 30 Eylül 1910 (H. 25 Ramazan 1328 / R. 17 Eylül 1326), Sayı 24, s. 1.
- AHMED HİLMİ (1910d), “Fedakârlık Ne Demektir”, *Hikmet*, 23 Eylül 1910 (H. 18 Ramazan 1328 / R. 10 Eylül 1326), Sayı 23, s. 3–4.
- AHMED HİLMİ (1910e), “Donanmamız Hakkında, Bir Fikr-i Musib”, *Hikmet*, 23 Eylül 1910 (H. 18 Ramazan 1328 / R. 10 Eylül 1326), Sayı 23, s. 4.
- AHMED HİLMİ (1910f), “Muhasebe: Türk Kardaşlarım”, *Hikmet*, 1 Eylül 1910 (H. 25 Şaban 1328 / R. 19 Ağustos 1326), Sayı 20, s. 5.
- AHMED HİLMİ (1910g), “Muhaceret-i İslâmîye ve Yeni Oyunlar”, *Hikmet*, 1 Eylül 1910 (H. 25 Şaban 1328 / R. 19 Ağustos 1326), Sayı 20, s. 2–3.
- AHMED HİLMİ (1910h), “Millet Fedakâr, Ordumuz Hazır”, *Hikmet*, 18 Ağustos 1910 (H. 11 Şaban 1328 / R. 5 Ağustos 1326), Sayı 18, s. 1–2.

¹ Gazetenin baskısında Rumî yıl 1236, Hicrî gün 30 Şevval yazılıdır. Biz yukarıya doğrusunu yazmayı uygun gördük.

- AHMED HİLMİ (1910i), “Sade Seferler: Türk Kardeşlerime: Biraz Daha Gülelim”, *Hikmet*, 5 Ağustos 1910 (H. 28 Recep 1328 / R. 23 Temmuz 1326), Sayı 16, s. 7.
- AHMED HİLMİ (1910j), “111.madde ve Cemaat-ı İslâmîye”, *Hikmet*, 5 Ağustos 1910 (H. 28 Recep 1328 / R. 23 Temmuz 1326), Sayı 16, s. 4–5.
- AHMED HİLMİ (1910k), “Sade Seferler: (Bir Nutk-ı Sâmit) Sessiz Söyleniş”, *Hikmet*, 28 Temmuz 1910 (H. 20 Recep 1328 / R. 15 Temmuz 1326), Sayı 15, s. 5.
- AHMED HİLMİ (1910L), “Sade Seferler: Türk Kardeşlerime: Bir Hikâyecik”, *Hikmet*, 14 Temmuz 1910 (H. 6 Recep 1328 / R. 1 Temmuz 1326), Sayı 13, s. 6–7.
- AHMED HİLMİ (1910m), “Sade Seferler: Türk Kardeşlerime: Zenginlerimizi Uyandıralım”, *Hikmet*, 30 Haziran 1910 (H. 21 Cemaziyülâhir 1328 / R. 17 Haziran 1326), Sayı 11, s. 5–6.
- AHMED HİLMİ (1910n), “Türk Kardeşlerime: Dertleşme”, *Hikmet*, 23 Haziran 1910 (H. 14 Cemaziyülâhir 1328 / 10 Haziran 1326), Sayı 10, s. 5–6.
- AHMED HİLMİ (1910o), “Biz Zayıf Değiliz”, *Hikmet*, 18 Haziran 1910 (H. 9 Cemaziyülâhir 1328 / R. 3 Haziran 1326), Sayı 9, s. 1–2.
- AHMED HİLMİ (1910p), “Türk Kardeşlerime III: Biz Kimiz, Neler Yaptık ve Neler Yapmalıyız”, *Hikmet*, 11 Haziran 1910 (H. 2 Cemaziyülâhir 1328 / R. 27 Mayıs 1326), Sayı 8, s. 8.
- AHMED HİLMİ (1910r), “Türk Kardeşlerime II: Borcumuz”, *Hikmet*, 3 Haziran 1910 (H. 24 Cemaziyülevvel 1328 / R. 20 Mayıs 1326), Sayı 7, s. 6.
- AHMED HİLMİ (1910s), “Türk Kardeşlerime I: Borcumuz”, *Hikmet*, 27 Mayıs 1910 (H. 17 Cemaziyülevvel 1328 / R. 13 Mayıs 1326), Sayı 6, s. 7.
- AHMED HİLMİ (1910t), “Körü Körüne Taklit Hakkında Bir Mütalaa”, *Hikmet*, 20 Mayıs 1910 (H. 10 Cemaziyülevvel 1328 / R. 7 Mayıs 1326), Sayı 5, s. 1–2.

AHMED HİLMİ (1910u), “Mana-yı İttihad”, *Hikmet*, 29 Nisan 1910 (H. 18 Rabiülâhir 1328 / R. 16 Nisan 1326)¹, Sayı 2, s. 2–3.

AHMED HİLMİ (1910v), “Ne Âlemdeyiz, Ne Yapmalıyız”, *Hikmet*, 21 Nisan 1910 (H. 11 Rabiulâhir 1328 / R. 8 Nisan 1326), Sayı 1, s. 2–3.

AKÇURA, Yusuf (1998), *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKÇURA, Yusuf (1976), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BAŞER, Sait (2006), *Toplumsal Akli Anlamak*, Ataç Yayınları, İstanbul.

BAŞER, Sait (1998), *Yahyâ Kemal’de Türk Müslümanlığı*, Seyran Kitap, İstanbul.

BAŞER, Sait (1995), *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre’den Sevgi Toplumuna*, Seyran Kitap, İstanbul.

BAŞER, Sait (1991), *Gök Tanrı’nın Vasıflarına Esmâü’l-Hüsna Açısından Bakış*, Seyran Kitap, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer (2006), *Türk, Türklük ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

BOA, Dosya No: 50, Gömlek No: 27, Fon Kodu DH.SAİDd.

BOA, Dosya No: 85, Gömlek No: 223, Fon Kodu DH.SAİDd.

BOA, Dosya No:100, Gömlek No:48, Fon Kodu: A.}MKT.MVL.

BOA, Dosya No:100, Gömlek No:74, Fon Kodu: A.}MKT.MVL.

BOA, Dosya No: 111, Gömlek No: 9, Fon Kodu: Y.A.RES.

BOA, Dosya No: 143, Gömlek No: 6, Fon Kodu: A.}MKT.UM.

¹ Hikmet’in baskısında tarih 29 Haziran 1910 (H. 23 Cemaziyülâhir 1328) şeklinde görülmektedir. Yukarıya doğrusu yazılmıştır.

BOA, Dosya No: 215, Gömlek No: 27, Fon Kodu: Y.MTV.

BOA, Dosya No: 226, Gömlek No: 25, Fon Kodu: MV

BOA, Dosya No: 689, Gömlek No: 6, Fon Kodu: D.MKV.

BOA, Dosya No: 2390, Gömlek No: 19, Fon Kodu: DH.MKT.

BOLAY, Süleyman Hayri (1995), *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÇAĞRICI, Mustafa (1989), “Ahlâk”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, TDV Yayınları, İstanbul.

CARR, Edward Hallett (1993), *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev. Osman Akinhay, İletişim Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2002), *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul.

DARENDELİOĞLU, İlhan E. (1968), *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 20. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

DUMAN, Hasan (2000), *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, Cilt 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

DURALI, Teoman (1991), “Eklektizm, Senkretizm, Sentez, Disiplinlerarası Araştırma, Sistem Kavramları Üzerine Çözümleyici Çalışma”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 2, Türk Felsefe Derneği Yayınları, Ankara.

EKİCİ, Mehmet Zeki (1997), *II.Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ERGİN, Muharrem (2002), *Orhun Abideleri*, 29. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

- ERSOY, Neriman (2003), *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GENCER, Ali İhsan (1978), “İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil Olarak Kabûlü Meselesi”, *Armağan: Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (2006), *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan: Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1978), *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (2003), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 13. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HANİOĞLU, Şükrü (1986a), “Baticılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HANİOĞLU, Şükrü (1986b), “Osmanlıcılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HANİOĞLU, Şükrü (1986c), “Türkçülük”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2004), *Türk Millî Kültürü*, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1970), *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KARA, İsmail (1997), *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, 3. Baskı, Kitabevi, İstanbul.
- KARA, İsmail (1986), “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul.

- KARAKUŞ Rahmi ve Hakan Poyraz (2005), “Türk Medeniyet Çevresinin Felsefesi”,
III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Cilt:2 Celalabat
Kırgızistan.
- KARAKUŞ, Rahmi (1995), *Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Kitap, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya (1996), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu
Yayımları, Ankara.
- KAŞGARLI MAHMUT (1985), *Divanu Lugati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay,
Cilt 1, Türk Dil Kurumu Yayımları, Ankara.
- KILIÇ, Recep (2003), *Ahlâkın Dinî Temeli*, 4. Baskı, TDV Yayımları, Ankara.
- KIRIMER, Cafer Seydahmet (1936), *Mefkûre ve Mefkûrenin Fert ve Cemiyet
Hayatındaki Tesiri*, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını, İstanbul.
- KOÇAK, Ahmet (2000), “*Hikmet*” *Gazetesi İncelemesi Tahlilî Fihrist ve Seçilmiş
Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MARDİN, Şerif (1986), “İslâmcılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye
Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayımları, İstanbul.
- MEHMET İZZET (1981), *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, Hazırlayan: Halil
Açıkgöz, 3. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- MEHMET TAHİR, Bursalı (1972), *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 2, Meral Yayımları,
İstanbul.
- MERAM, Ali Kemal (1969), *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, Kültür
Kitabevi, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1986), *Kültürden İrfana*, İnsan Yayımları, İstanbul.
- MKY, (1987), *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Cilt 1, Kültür ve
Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Yayımları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi (2006), *Türk Devlet Felsefesi*, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat,
İstanbul.

- ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi (2005), *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan (2004), *Ahlâk Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- SADOĞLU, Hüseyin (2003), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SMITH, D. Anthony (1994), *Millî Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Recep (2005), “Millet”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, TDV Yayınları, İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1981), “Şehbender-zâde Ahmed Hilmi’nin Özdemir Mahlasıyla Yayımladığı Türklük-İslâmlık ve İslâm Birliği Mefkûresini Müdâfaa Ettiği Şiirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, s. 149-171.
- TDK (1988), *Türkçe Sözlük*, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPÇU, Nurettin (1978), *Milliyetçiliğimizin Esasları*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- TOPUZ, Hıfzı (2003), *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1960), *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul.
- TURAN, Osman (2006), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 16. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ULUDAĞ, Zekeriyya (1996), *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini yine İstanbul'da tamamladı. 1998 yılında Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi İşletme bölümünden mezun oldu. 2000 yılında tamamladığı askerlik görevinden sonra 2003 yılında Serbest Muhasebeci Mali Müşavir'lik unvanı aldı. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Hâlen bir kamu kurumunda görev yapmaktadır.